

Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Kamu Hukuku Ana Bilim Dalı

**EKOLOJİK KRİZ VE HUKUK İLİŞKİSİ ÇERÇEVESİNDE
TÜRKİYE’NİN HES PROBLEMİ**

Sena Başak DAĞDEMİR

Yüksek Lisans Tezi

Ankara, 2024

EKOLOJİK KRİZ VE HUKUK İLİŞKİSİ ÇERÇEVESİNDE
TÜRKİYE’NİN HES PROBLEMİ

Sena Başak DAĞDEMİR

Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Kamu Hukuku Anabilim Dalı

Yüksek Lisan Tez

Ankara, 2024

KABUL VE ONAY

Sena Başak DAĞDEMİR tarafından hazırlanan “Ekolojik Kriz ve Hukuk İlişkisi Çerçevesinde Türkiye’nin HES Problemi” başlıklı bu çalışma, 18.04.2024 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda başarılı bulunarak jürimiz tarafından Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Yukarıdaki imzaların adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylım.

Prof. Dr. Uğur ÖMÜRGÖNÜLŐEN

Enstitü Müdürü

YAYIMLAMA VE FİKRİ MÜLKİYET HAKLARI BEYANI

Enstitü tarafından onaylanan lisansüstü tezimin tamamını veya herhangi bir kısmını, basılı (kâğıt) ve elektronik formatta arşivleme ve aşağıda verilen koşullarla kullanıma açma iznini Hacettepe Üniversitesine verdiğimi bildiririm. Bu izinle Üniversiteye verilen kullanım hakları dışındaki tüm fikri mülkiyet haklarım bende kalacak, tezimin tamamının ya da bir bölümünün gelecekteki çalışmalarda (makale, kitap, lisans ve patent vb.) kullanım hakları bana ait olacaktır.

Tezin kendi orijinal çalışmam olduğunu, başkalarının haklarını ihlal etmediğimi ve tezimin tek yetkili sahibi olduğumu beyan ve taahhüt ederim. Tezimde yer alan telif hakkı bulunan ve sahiplerinden yazılı izin alınarak kullanılması zorunlu metinleri yazılı izin alınarak kullandığımı ve istenildiğinde suretlerini Üniversiteye teslim etmeyi taahhüt ederim.

Yükseköğretim Kurulu tarafından yayınlanan “**Lisansüstü Tezlerin Elektronik Ortamda Toplanması, Düzenlenmesi ve Erişime Açılmasına İlişkin Yönerge**” kapsamında tezim aşağıda belirtilen koşullar haricince YÖK Ulusal Tez Merkezi / H.Ü. Kütüphaneleri Açık Erişim Sisteminde erişime açılır.

- Enstitü / Fakülte yönetim kurulu kararı ile tezimin erişime açılması mezuniyet tarihimden itibaren 2 yıl ertelenmiştir. ⁽¹⁾
- Enstitü / Fakülte yönetim kurulunun gerekçeli kararı ile tezimin erişime açılması mezuniyet tarihimden itibaren ay ertelenmiştir. ⁽²⁾
- Tezimle ilgili gizlilik kararı verilmiştir. ⁽³⁾

...../...../.....

[İmza]

Sena Başak DAĞDEMİR

¹“Lisansüstü Tezlerin Elektronik Ortamda Toplanması, Düzenlenmesi ve Erişime Açılmasına İlişkin Yönerge”

- (1) Madde 6. 1. Lisansüstü teze ilgili patent başvurusu yapılması veya patent alma sürecinin devam etmesi durumunda, tez danışmanının önerisi ve enstitü anabilim dalının uygun görüşü üzerine enstitü veya fakülte yönetim kurulu iki yıl süre ile tezin erişime açılmasının ertelenmesine karar verebilir.
- (2) Madde 6. 2. Yeni teknik, materyal ve metotların kullanıldığı, henüz makaleye dönüşmemiş veya patent gibi yöntemlerle korunmamış ve internetten paylaşılması durumunda 3. şahıslara veya kurumlara haksız kazanç imkanı oluşturabilecek bilgi ve bulguları içeren tezler hakkında tez danışmanının önerisi ve enstitü anabilim dalının uygun görüşü üzerine enstitü veya fakülte yönetim kurulunun gerekçeli kararı ile altı ayı aşmamak üzere tezin erişime açılması engellenebilir.
- (3) Madde 7. 1. Ulusal çıkarları veya güvenliği ilgilendiren, emniyet, istihbarat, savunma ve güvenlik, sağlık vb. konulara ilişkin lisansüstü tezlerle ilgili gizlilik kararı, tezin yapıldığı kurum tarafından verilir *. Kurum ve kuruluşlarla yapılan iş birliği protokolü çerçevesinde hazırlanan lisansüstü tezlere ilişkin gizlilik kararı ise, ilgili kurum ve kuruluşun önerisi ile enstitü veya fakültenin uygun görüşü üzerine üniversite yönetim kurulu tarafından verilir. Gizlilik kararı verilen tezler Yükseköğretim Kuruluna bildirilir.
Madde 7.2. Gizlilik kararı verilen tezler gizlilik süresince enstitü veya fakülte tarafından gizlilik kuralları çerçevesinde muhafaza edilir, gizlilik kararının kaldırılması halinde Tez Otomasyon Sistemine yüklenir.

* Tez danışmanının önerisi ve enstitü anabilim dalının uygun görüşü üzerine enstitü veya fakülte yönetim kurulu tarafından karar verilir.

ETİK BEYAN

Bu çalışmadaki bütün bilgi ve belgeleri akademik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi, görsel, işitsel ve yazılı tüm bilgi ve sonuçları bilimsel ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu, kullandığım verilerde herhangi bir tahrifat yapmadığımı, yararlandığım kaynaklara bilimsel normlara uygun olarak atıfta bulunduğumu, tezimin kaynak gösterilen durumlar dışında özgün olduğunu, **Doç. Dr. Duygu HATİPOĞLU AYDIN** danışmanlığında tarafımdan üretildiğini ve Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Yazım Yönergesine göre yazıldığını beyan ederim.

[İmza]

Sena Başak DAĞDEMİR

ÖZET

DAĞDEMİR, Sena Başak. *Ekolojik Kriz ve Hukuk İlişkisi Çerçevesinde Türkiye'nin HES Problemi*, Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2024.

Türkiye'de enerji üretiminde en çok tercih edilen yöntem hidroelektrik enerjisidir. Bu tez, Hidroelektrik Enerji Santrallerin (HES) ekolojik ve sosyal etkilerini ekolojik hukuk perspektifinden ele alarak hukuk ve ekolojik kriz arasındaki bağlantıyı araştırmaktadır. Türkiye'deki HES'ler üzerine pek çok çalışma olmasına rağmen HES mevzuatının ve hukuki uygulamaların ekolojik ve sosyal etkileri ile etkinliğinin sistematik değerlendirmesini yapan çalışmalar kısıtlıdır. Bu çalışmada, Türkiye'nin HES probleminin sosyo-ekolojik krizle ilişkisi, ilgili yasal mevzuatın etkinliği ve uygulanabilirliği üzerinden incelenmektedir. HES'lerin hukuki çerçevede sistematik olarak incelenmesiyle HES'ler özelinde, hukuka yüklenen çevre koruma ve çevresel adalet sağlama beklentilerinin karşılanıp karşılanmadığı araştırılarak literatüre katkı sağlamak hedeflenmektedir. Çalışmada, Türkiye'nin HES problemi, yasal mevzuat ve uygulama, ekolojik ve sosyal gereklilikler ile kalkınma ve sürdürülebilir enerji konuları arasındaki çekişmeli dinamikleri araştırmak için hukuk, sosyoloji, ekoloji ve politika gibi farklı disiplinlerden görüşleri bir araya getiren bir yaklaşım izlenmiştir. Bu kapsamda, tez çalışmasının ilk bölümünde sırasıyla ekolojik kriz, çevre hukukunun etkisizliği ve HES'lerin sosyo-ekolojik kriz temelinde nasıl sorunsallaştığı ele alınmaktadır. Bu bağlamda ilk bölümde, HES'lere yönelik ekolojik ve sosyal çalışmalar incelenerek devlet, sermaye aktörleri, yerel toplumlar, çevre aktivistleri gibi farklı grupların su politikaları ve HES uygulamalarının belirlenmesindeki rolü değerlendirilmiştir. Değerlendirme sonucunda HES'ler, ekonomik kalkınma, çevre koruma, sosyal adalet ve yasal gereklilikler arasındaki gerilimin belirginleştiği bir kesişim noktası olarak ortaya çıkmıştır. İkinci bölümde HES'ler hakkındaki yasal mevzuat ve dava örnekleri incelenerek hukuk sisteminin çevresel ve sosyal endişeleri gidermek konusundaki etkinliği araştırılmıştır. Hukukun etkisizliğindeki en önemli faktörün, devlet ve şirketlerin aleyhlerine buldukları mahkeme kararlarına uymaması olduğu gözlemlenmiştir. Ekolojik koruma ve çevresel adaletle ilgili yasal düzenleme ve uygulamaların etkisizliği, hukukun politik, ekonomik ve insan merkezli karakteri çerçevesinde tartışılarak çalışma sonuçlandırılmıştır.

Anahtar Sözcükler

sosyo-ekolojik kriz, HES, su, enerji, hukuk, su politikaları

ABSTRACT

DAĞDEMİR, Sena Başak. *Türkiye's Hydroelectric Challenge: Analyzing the Relationship Between Ecological Crisis and Law*, Master's Thesis, Ankara, 2024.

Hydroelectric energy is Türkiye's most preferred energy production method. This thesis investigates the connection between law and ecological crisis by examining the ecological and social impacts of Hydroelectric Power Plants (HPPs) from the perspective of ecological law. There are numerous studies on HPPs in Türkiye however, studies systematically examining the effects and effectiveness of HPP legislation together with the legal practices on socio-ecological level are limited. This study evaluates the socio-ecological crisis relationship of Türkiye's HPP issue through the effectiveness and applicability of relevant legislation. The thesis aims to contribute to the literature by systematically analyzing HPPs within the legal framework and investigating whether the expectations of being the provider of environmental protection and environmental justice imposed on the law are being met. The study adopts an interdisciplinary approach, integrating perspectives from various disciplines such as law, sociology, ecology, and politics to explore the contested dynamics between legal regulations and practices, ecological and social imperatives, and development and sustainable energy regarding Türkiye's HPP issue. Therefore, the first chapter of the thesis addresses the ecological crisis, the impotence of environmental law, and the problematic characteristics of HPPs within the context of the socio-ecological crisis. The first chapter examines ecological and social studies related to HPPs. It assesses the roles of the state, private companies, local communities and environmental activists in determining water policies and HPP projects. This assessment reveals that HPPs emerge as a significant intersection of economic development, environmental protection, social justice, and legal obligations. The second chapter critically examines the legal framework and case studies concerning HPPs to investigate the legal system's effectiveness in addressing environmental and social concerns. The examination indicates that the non-compliance of state and private companies with court decisions against their favour is a primary factor contributing to the inefficacy of law. The study was concluded by discussing the ineffectiveness of legal regulations and practices in ecological protection and environmental justice regarding the political, economic and human-centered character of the law.

Keywords

socio-ecological crisis, HPP, water, energy, law, water policies

İÇİNDEKİLER

KABUL VE ONAY	i
YAYIMLAMA VE FİKRİ MÜLKİYET HAKLARI BEYANI	ii
ETİK BEYAN	iii
ÖZET	iv
ABSTRACT	v
İÇİNDEKİLER	vi
KISALTMALAR DİZİNİ	viii
ŞEKİLLER DİZİNİ	x
GİRİŞ	1
1. BÖLÜM EKOLOJİK KRİZ VE HUKUK İLİŞKİSİ	6
1.1 EKOLOJİK KRİZ	6
1.2 ÇEVRE HUKUKUNUN EKOLOJİK KRİZE ÇÖZÜM GETİREMEMESİNİN OLASI SEBEPLERİ	12
1.2.1 Finansal Değer Merkezilik	12
1.2.2 Sermayenin Hukuku	15
1.2.3 Etkisizlik.....	18
1.3 HES PROBLEMİ: HES'LER VE SOSYO-EKOLOJİK KRİZ BAĞLANTISI	19
1.3.1 HES'lerin Ekosistem Üzerindeki Negatif Etkileri.....	20
1.3.2 HES'lerin Yerel Toplular Üzerindeki Negatif Etkileri.....	29
2. BÖLÜM TÜRK HUKUK SİSTEMİNDE HES'LER	51
2.1 TÜRKİYE'DE HES'LERİN TARİHİ	51
2.1.1 Kapitalist Kriz ve Türkiye'nin Ekonomi ve Enerji Politikalarına Etkisi.....	51
2.1.2 Elektrik Enerjisi Sektörünün Yeniden Yapılandırılması	57
2.1.3 Türkiye'de HES'lerin Güncel Durumu	81
2.2 TÜRK HUKUK UYGULAMASINDA HES'LER	91

2.2.1 Koruma Alanı Statüsünün Belirlenmesi	92
2.2.2 ÇED Süreçleri	100
2.2.3 Acele Kamulaştırma Uygulamaları	106
2.2.4 Mahkeme Kararlarının Uygulan(ma)ması	111
SONUÇ	114
KAYNAKÇA.....	123
EK 1. ORJİNALLİK RAPORU.....	Error! Bookmark not defined.
EK 2. ETİK KURUL/KOMİSYON İZİNİ YA DA MUAFİYET FORMU ...	Error! Bookmark not defined.

KISALTMALAR DİZİNİ

CIEL	: Center for International Environmental Law
ÇED	: Çevresel Etki Değerlendirmesi
Çev.	: Çeviren
Der.	: Derleyen
DSİ	: Devlet Su İşleri Genel Müdürlüğü
EİE	: Elektrik İşleri Etüt İdaresi Genel Müdürlüğü
EPDK	: Enerji Piyasası Düzenleme Kurumu
ETKB	: Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı
EUROSTAT	: European Statistical Office of the European Commission
EÜAŞ	: Türkiye Elektrik Üretim-İletim Anonim Şirketi
HES	: Hidroelektrik Enerji Santrali
IAEA	: International Atomic Energy Agency
IMF	: International Monetary Fund
IPCC	: Intergovernmental Panel on Climate Change
KİT	: Kamu İktisadi Teşebbüsü
MW	: Megawatt
OECD	: Organisation of Economic Co-operation and Development
s.	: Sayfa
TEAŞ	: Türkiye Elektrik Üretim - İletim Anonim Şirketi
TEİAŞ	: Türkiye Elektrik İletim - İletim Anonim Şirketi
TEDAŞ	: Türkiye Elektrik Dağıtım Anonim Şirketi

TEK	: Türkiye Elektrik Kurumu
TMMOB	: Türk Mühendis ve Mimar Odaları Birliği
YEK	: Yenilenebilir Enerji Kaynakları
YEKDEM	: Yenilenebilir Enerji Kaynaklarını Destekleme Mekanizması.
Yİ	: Yap İşlet
YİD	: Yap İşlet Devret
WWF Vakfı)	: World Wide Fund for Nature (Dünya Doğal Hayatı Koruma

ŞEKİLLER DİZİNİ

Şekil 1 1924-2020 Yılları Arasında Türkiye’de İllere Göre HES Sayıları.....	86
Şekil 2 1924-2020 Yılları Arasında Türkiye’de DSİ ve Özel Sektör Tarafından Kurulan HES Sayıları	87

GİRİŞ

İnsanlığın kapitalist faaliyetleri sonucunda meydana gelen ekolojik kriz, günümüzün en önemli sorunlarından biridir. Doğanın kapitalist insan faaliyetleri ile sömürülüp tahribata uğratılması dünya üzerindeki biyolojik çeşitliliği küresel ölçekte yok ettiği gibi modern insan medeniyetinin çöküşünü de başlatmıştır¹. Nitekim ekolojik kriz uygarlığın çevresinde meydana gelen bağımsız, dışsal bir krizden çok daha kapsamlıdır. Ekolojik kriz küresel ekonomik kriz, enerji krizi, göç krizi, modern sömürgecilik, çarpık kentleşme ve topraksızlaştırma, gıda krizi gibi daha pek çok güncel toplumsal krizle bağlantılı bir yumaktır. Toplumsal sorunlar ekolojik sorunlardan, ekolojik krizler de toplumsal krizlerden ayrı düşünülemez. Günümüzde farklı coğrafyalarda farklı toplumlar, şirketler ve devletlerin kapitalist faaliyetlerine karşı yaşamlarını, yaşam alanlarını ve doğayı korumak için mücadele vermektedir. Bu mücadeleler esnasında hukuk sıklıkla bir mücadele aracı olarak işlevselleştirilmekte, böylece doğanın tahribata uğratılıp sömürülmesine engel olacak hukuki yollar aranmaktadır. Öte yandan hukuk sistemi, çevre koruma ve çevresel adalet sağlama konularındaki beklentileri başarıyla karşılayamamaktadır. Nitekim, toplumsal bir inşa olarak hukuk sistemi de doğayı tahakküm altına alıp sömüren politika, ekonomi gibi diğer hegemonik toplumsal sistemler ile aynı insan ve ekonomi merkezli ideoloji içerisinde meydana gelmiştir. Bu bağlamda ekolojik krizin, çevreyi tahakküm altına alıp sömüren toplumsal sistemler ile yalın ve reddedilemez bir bağlantısı vardır.

Ekolojik krizin güncel ve acil tehdidi, tüm toplumsal sistemlerimizi bir an önce yeni sorun, ihtiyaç ve gerekliliklerimizle uyumlu hale getirmemizi zorunlu kılmaktadır. Bu noktada ekolojik kriz ve hukuk arasındaki etkileşimi anlamak, doğa ile uygarlığın bir arada ve sağlıklı varoluşunu sürdürmesi, özellikle sosyal ve çevresel adaleti gerçekleştirmek için önem taşımaktadır. Bu kapsamda bu tez çalışması, Türk hukuk sisteminin sosyal ve çevresel adaleti sağlamak konusundaki güncel kaydını hidroelektrik santraller (HES) üzerinden eleştirel olarak incelemektedir.

¹ **Sixth Mass Extinction of Wildlife Accelerating: Study**, <https://earth.org/sixth-mass-extinction-of-wildlife-accelerating/> (erişim tarihi: 13.05.2024)

Çevre koruma ile sosyo-ekonomik ilerleme arasındaki hassas denge, modern toplumun uzun zamandır tartıştığı ve güncelliğini koruyan önemli gündem maddelerinden biridir. Türkiye'de hidroelektrik enerji, 2000'li yıllardan itibaren yenilenebilir enerjiye olan küresel yönelim ve Türkiye'nin yüksek hidroelektrik potansiyelinin etkisiyle kalkınma ve sürdürülebilir enerji etiketleri altında daha önce görülmemiş bir şekilde teşvik edilmiştir. Hidroelektrik enerji son on yıldır, Türkiye'nin en çok tercih edilen enerji üretim yöntemidir. Öte yandan, HES'lerin 2000'li yıllardan bu yana akıl almaz bir hızla yaygınlaşması, kritik ekolojik ve toplumsal sonuçlar doğmuştur. Nitekim, yaşam alanları işgal edilen yerel halkın gözünde HES'ler sosyo-ekolojik krize katkı sağlayan, sömürgeci ve kapitalist bir uygulama olarak görülmektedir. Çeşitli olumsuz sonuçlar, sosyo-ekolojik kriz, HES'ler ve hukuk arasındaki karmaşık ilişkiyi belirgin hale getirmiştir. Ekolojik ve toplumsal sorunları derinleştiren bu ilişkinin analiz edilmesinin hukuk sistemine ekolojik bir perspektif katmak konusunda önemli bir adım olduğu düşünülmektedir. Bu tez çalışması, HES'lerin taraflar arasında yarattığı uyuşmazlıktan yola çıkarak ekolojik kriz ile hukuk arasındaki ilişkiyi HES'ler özelinde ele alarak Türkiye'nin HES sorununa ve bu sorunun hukuk evreninde nasıl tezahür ettiğine odaklanmaktadır.

Hidroelektrik santraller üzerine dünya çapında geniş bir literatür mevcut olup çalışmalar ağırlıklı olarak ya ekolojik ve sosyal etkilere ya da politik ve ekonomik olgulara odaklanmaktadır. Araştırmalar, hidroelektrik santrallerin yenilenebilir bir enerji üretim yöntemi olduğunu kabul etmekle birlikte nehir ekosistemlerinin tahrip edilmesi, biyolojik çeşitlilik kaybı ve yerel toplulukların yerinden edilmesi gibi önemli sosyal ve ekolojik sorunlara sebep olduğunu da belirtmektedir. Türkiye'de yapılan çalışmalarda da benzer örüntüler gözlemlenmiş olup çalışmalar Türk hükümetinin agresif hidroelektrik politikalarının geri dönülemeyecek ekolojik hasarlar ve toplumsal kayıplara yol açtığını ortaya koymaktadır. Türkiye'deki HES'lerle ilgili araştırmalar su, ekoloji, toplum, devlet, politika, ekonomi, enerji gibi pek çok disiplini kapsayan geniş bir alana yayılmış olmakla birlikte HES'leri hukuki çerçevede inceleyen çalışmaların sayısı oldukça kısıtlıdır. Bu çalışma HES'ler, sosyo-ekolojik kriz ve hukuk arasındaki ilişkiyi değerlendirmek için ekolojik, sosyolojik, politik, ekonomik ve hukuki perspektifleri

entegre ederek Türkiye'deki HES mevzuatının etkinliği ve uygulanabilirliğini sistematik olarak incelemekte ve bu sayede literatüre katkı sağlamayı hedeflemektedir.

Çalışmaya yön veren temel araştırma sorusu, Türkiye'de HES'lere yönelik yasal düzenlemeler ve uygulamaların çevre koruma ve adalet beklentilerini ne ölçüde karşıladığıdır. Araştırma sorusu doğrultusunda çalışmanın temel amacı ise Türkiye'deki HES'lerle ilgili yasal çerçevenin ekolojik ve sosyal kaygıları ele almaktaki etkinliğini değerlendirmektir. Bu kapsamda çalışma, ekolojik, sosyolojik, politik ve ekonomik unsurları göz önünde bulundurarak, modern Türk hukukunun sosyo-ekolojik kriz karşısındaki konum ve tutumunu sistematik şekilde gözlemlemeye olanak tanıyacak biçimde organize edilmiştir. Çalışma, araştırmanın temel konularına genel bir bakışın sunulduğu ilk bölüm ve araştırma sorusuna cevap aranmak üzere inceleme kapsamının yasal çerçeveye sınırlandırıldığı ikinci bölüm olmak üzere iki ana başlıktan meydana gelmektedir.

Ekolojik kriz ve hukuk ilişkisi başlıklı ilk bölümde, çalışmanın üzerine kurulduğu üç temel sütun olan ekolojik kriz, çevre hukuku ve HES konuları üç alt başlığa ayrılarak ele alınmaktadır. Ekolojik kriz başlıklı ilk alt bölümde sanayi devrimiyle başlayan kapitalist dönüşümün meydana getirdiği doğanın metalaştırılması, insanların doğadan koparılması, şehirleşme ve sanayileşme gibi çeşitli olguların ekosisteminin doğal dengesini bozarak ekolojik felaketlerin şiddetini ve sıklığını arttırdığı, dünyanın dört bir yanındaki çevre sorunlarının küresel bir krize dönüşmesine yol açtığı iddiası, bir sebep sonuç ilişkisi içerisinde açıklanmaktadır. Bölümde, ekolojik krizin esasen toplumsal bir kriz ve hatta bir uygarlık krizi olduğu savunulmakta olup ekolojik krizin, krizi yaratan düşünce şekli ve toplumsal yapılar içerisinde çözülemeyeceği vurgulanmaktadır. İkinci alt başlıkta çevre hukukunun ekolojik krize çözüm getirememesinin olası sebepleri üzerinde durulmaktadır. Çevre hukuku, ekolojik yıkımı kontrol altına almak amacıyla ortaya çıkan bir hukuk dalı olmasına rağmen kapitalist sistem içerisinde meydana gelen bir branş olarak kapitalist ihtiyaçlara göre düzenlenmiştir. Bu başlık altında, çevre hukukunun doğa koruma konusunda etkisiz kalmasının sebepleri, çevre hukukunun belli başlı yapısal özelliklerinde aranmaktadır. Söz konusu yapısal özellikler, ayrı başlıklar altında incelenerek ekolojik kriz ve hukuk arasındaki ilişki, kavramsal ve olgusal bir tutarlılık ile ortaya konulmaya çalışılmıştır. Üçüncü alt başlıkta HES'lerin ekolojik ve

sosyolojik etkileri üzerine eğilerek HES'lerin neden ve nasıl sorunsallaştığı incelenmektedir. Bölümde ilk olarak HES'lerin su ve kara ekosistemleri üzerinde yarattığı olumsuz etkiler ile ekolojik krize ne şekilde katkı sağladığı ele alınarak HES'lerin nasıl ekolojik bozulmalara sebep olduğu anlatılmaktadır. Bölümün devamında, HES'lerin yerel toplumlar üzerindeki negatif etkileri rıza, mülksüzleştirme ve göç kavramları üzerinden incelenerek HES'lerin devlet, özel şirketler ve yerel halk nezdinde ifade ettiği anlamların farklılığından ve bu durumun yarattığı çatışmadan hareketle HES'lerin toplumsal boyutta nasıl sorunsallaştığı tartışılmaktadır.

Çalışmanın, Türk hukuk sisteminde HES'ler isimli ikinci bölümünde, öncelikle Türkiye'de nehir tipi (küçük) HES'lerin gelişimi anlatılmaktadır. Türkiye'de HES'lerin tarihi başlıklı bu alt bölümde, 1970'lerde yaşanan kapitalist krizin Türkiye'nin ekonomi ve enerji politikalarına etkisi anlatılarak Türkiye'nin, 1980 sonrasında benimsemeye başladığı neoliberal politikalar doğrultusunda kamu hizmeti niteliğine sahip elektrik sektöründe başlatılan özelleştirme, deregülasyon ve yeniden yapılandırma süreçleri üzerinde durulmaktadır. Türkiye'de elektrik enerjisi sektörünün yeniden yapılandırılması sürecinde etkili olan uluslararası finansal enstrümanların şartları gereğince ülke içinde neoliberal politikalara elverişli bir ortam sağlayabilmek adına yapılan kanun değişiklikleri ve idari kurumsal yeniden yapılandırmalar kronolojik olarak incelenmektedir. Yeniden yapılandırılan neoliberal elektrik enerjisi sektörünün önemli bir parçalarından biri olan HES'lere ilişkin mevzuat, eleştirel bir bakış açısıyla, mevzuatının piyasanın işleyişini kolaylaştırmak için geçirdiği dönüşümler üzerinden ele alınmaktadır. Bu şekilde Türkiye'de HES mevzuatının içinde meydana geldiği politik, ekonomik konjoktüre dair genel bir resim çizilerek hukuk sistemi ve uygulamaya dair daha kapsamlı bir inceleme sunmak hedeflenmektedir. Son olarak, Türkiye'de HES'lerin güncel durumuna somut veriler üzerinde kısaca göz atarak bölüm tamamlanmaktadır.

İkinci bölümün Türk Hukuk Uygulamasında HES'ler başlıklı ikinci kısmında, HES'lere ilişkin yaygın hukuki süreçler olarak karşımıza çıkan koruma alanı statüleri, ÇED süreçleri, acele kamulaştırma uygulamaları ve davalar ayrı alt başlıklar altında, eleştirel bir şekilde incelenerek hukuk uygulamasının HES'lerle ilgili çevresel ve toplumsal kaygıları nasıl ele aldığı araştırılmaktadır. Çalışma, Türkiye'de HES'lere yönelik yasal

düzenlemeler ve uygulamaların çevre koruma ve adalet beklentilerini ne ölçüde karşıladıklarının ve HES'lere ilişkin hukuki pratiklerin yarattığı çevresel ve sosyal etkilerin, kısacası çalışma bulgularının tartışılmasıyla sonlandırılmaktadır.

Çalışma, Türkiye'de HES'ler, sosyo-ekolojik kriz ve hukuk arasındaki ilişkinin gerçekçi bir değerlendirilmesini sunmaktadır. Bu sayede, HES projelerinin çevreyle topluma olan etkilerinin ve bu noktada hukuka yüklenen rollerin daha iyi anlaşılmasını sağlamayı hedeflemektedir. Çalışma konusu hakkında gerçekçi ve kapsamlı bir bakış açısına sahip olmanın, ağır ekolojik ve toplumsal sorunlara yol açan HES süreçleriyle ilgili daha kapsayıcı, şeffaf ve katılımcı bir yaklaşımın benimsenmesi ve HES'lere yönelik dengeli, adil politikaların geliştirilmesi konusunda önemli olduğu düşünülmektedir. Hukuk, HES'ler ve çevresel adaletin kesişimini sistematik olarak inceleyen bu tez çalışması, Türkiye'deki HES'lerin planlanma, inşaat ve işletme aşamalarındaki yasal süreçlere ışık tutarak nihayetinde Türk hukuk sistemine ekolojik bir bakış açısı katılmasına katkıda bulunmayı amaçlamaktadır.

1. BÖLÜM

EKOLOJİK KRİZ VE HUKUK İLİŞKİSİ

1.1 EKOLOJİK KRİZ

İnsan, doğal bir varlık olarak her zaman doğayla iletişim ve etkileşim içinde olmuş hem doğaya müdahale etmiş hem de doğa tarafından dönüştürülmüştür². Birkaç yüz yıl öncesine kadar uygarlığın doğa üzerinde yarattığı tahribat, doğanın denge ve döngülerini bozmayan, kendini yenileyebilme kapasitesine zarar vermeyen, yerel ölçekte sınırlı kalan insan müdahaleleriyle meydana gelmekteyken sanayi devrimiyle birlikte insan faaliyetlerinin yarattığı ekolojik tahribatın niteliği ve boyutları çarpıcı bir şekilde değişmiştir³.

Aydınlanma dönemindeki bilimsel ve teknik gelişmeler sayesinde icat edilen buharlı makineler ile başlayan sanayi devrimi, üretim sistemini tamamen değiştirmiştir⁴. Buhar makinelerinin kömür ile çalışması nedeniyle endüstriyel dönemde kömür, daha önce kullanılmadığı kadar çok kullanılmıştır⁵. Böylece, bir fosil yakıt olan kömürün aşırı kullanımıyla (sonunda bütün dünya ekosistemini tahrip edecek olan) sistematik sömürü dönemine adım atılmıştır⁶. Bu dönemde insanın doğayı algılama şekli değişmiştir. Doğa insanın içinde yaşadığı ekosistem, beraber var olup karşılıklı etkileşimde bulunduğu canlı bir varlık olmaktan çıkmıştır. İnsanın doğa algısı, doğanın sınırsız ve bedava hammadde üreten mekanik bir sistem, cansız bir peyzajdan ibaret olduğu yönünde

² RYLEY, Peter, **The Rise of Ecological Anarchism: Elisée Reclus and Patrick Geddes**, <http://dx.doi.org/10.5040/9781501306754.ch-006>, (erişim tarihi 12.05.2023).

³ KOVEL, Joel, **Doğanın Düşmanı, Kapitalizmin Sonu Mu Dünyanın Sonu Mu?**, 2. Basım, Metis Yayınları, İstanbul, 2017.

⁴ GOUGH, Ian, **Heat, Greed and Human Need: Climate Change, Capitalism and Sustainable Wellbeing**, 1. Basım, Edward Elgar Publishing, 2017.

⁵ GOUGH, 2017, s. 44.

⁶ CARROLL, William K., Fossil Capitalism, Climate Capitalism, Energy Democracy: The Struggle For Hegemony In An Era of Climate Crisis, **Socialist Studies/Études Socialistes**, Yıl: 2019, Cilt: 14, Sayı: 1, (s. 1–26).

daralmış ve doğaya bir makineymiş gibi yaklaşmıştır⁷. Üretim sistemindeki bu köklü değişimle birlikte, kâr odaklı daimî büyüme hedefi, emek ve kaynak sömürüsü, kazanç ve refahın eşitsiz toplumsal dağılımı modern üretim ve yeniden üretim ilişkilerinin karakteristik özellikleri olarak belirginleşmeye başlamıştır⁸. Başka bir ifadeyle, sanayi devrimiyle birlikte egemen üretim tarzı kapitalizm haline gelmiştir⁹.

Kapitalist üretim sırasında, doğal varlıkların hammadde olarak kullanılmak üzere tahrip edilip sömürülmesinin ekolojik ve sosyal açıdan yıkıcı sonuçları olmuştur.

Kapitalist üretimin doğal kaynakları, kendilerini yenilemelerine mücadele edemeyecek şekilde hızla tüketmesi, kapitalist üretim sonucunda meydana gelen zehirli gazlar, kimyasal sızıntılar, endüstriyel atıklar gibi doğaya zarar veren kirlilik unsurları, gelişen teknoloji ve sanayinin ekolojik etkilerinin göz önünde bulundurulmadan yalnızca kapitalist çıkarılara yönelik kullanılması ekolojik krizi meydana getiren başat faktörler olarak kabul edilmektedir¹⁰.

Kapitalizmin erken dönemlerinde endüstriyel üretim bölgeleriyle sınırlı kalan ekolojik sorunlar, kapitalist üretimin dünya çapında yaygınlaşmasıyla paralel şekilde küresel bir yayılım göstermiştir. Sınırsız büyüme hedefi doğrultusunda, kapitalist üretimin (ve tüketimin) coğrafi sınırları genişlemiştir. Kapitalist üretimin yarattığı ekolojik tahribatın kapsam ve boyutlarının artmasıyla birlikte dünya genelinde ekolojik felaketlerin şiddet ve sıklığı da artmıştır¹¹. Sanayi devriminden günümüze, dünyanın dört bir yanında kapitalist insan faaliyetleriyle doğa tahrip edilip sömürülmüş, hava, su ve toprak toksik salınımlarla zehirlenmiş, atıklar ve kirlilik devasa boyutlara ulaşmıştır. Bu faaliyetlerin kümülatif etkisiyle, dünya ekosisteminin sağlıklı denge ve döngüleri

⁷ BAKER, Susan, "The Principles and Practice of Ecofeminism: A Review", **Journal of Gender Studies**, Yılı: 1993, Cilt: 2, Sayı: 1, (s. 4-26).

⁸ ADELMAN, Sam, "Modernity, Anthropocene, Capitalocene, and the Climate Crisis", **The Great Awakening: New Modes of Life Amidst Capitalist Ruins**, (der. A. Gear, vd.), 1. Basım, Punctum Books, 2020, (s. 23–55).

⁹ ADELMAN, 2020, s.35.

¹⁰ KOVEL, 2017, s. 22.

¹¹ KOVEL, 2017, s. 35.

bozulması, ozon tabakasının delinmesi, iklim değışikliği, küresel ısınma, biyolojik çeşitliliğin yok olması, su kıtlığı, gıda krizi, salgın hastalıklar gibi yıkıcı sonuçların küresel ölçekte, aynı dönemde ve bir arada ortaya çıktığı bu durum *ekolojik kriz* olarak tanımlanmıştır¹². Sanayi devriminden önce bölgesel olan çevre sorunları yerini küresel ekolojik bir krize bırakmıştır¹³.

Bilim insanı Paul Crutzen, tek başına insan faaliyetlerinin dünya gezegenini daha önce görülmemiş bir hızla ve şekilde değıştirdiği yeni bir jeolojik çağda yaşadığımızı belirterek bu çağı *antroposen* olarak adlandırmıştır¹⁴. Bu tanımlama yerinde ancak eksik bulunmuş olup kapitalist insan faaliyetleri sonucu meydana gelmiş olan küresel ekolojik kriz çağına, kapitalizm ve antroposen kelimelerinin birleşimiyle *kapitalosen* adı verilmiştir¹⁵.

Kapitalist insan uygarlığının meydana getirdiği ekolojik kriz, insanlığın dünya üzerindeki varlığını tehdit etmektedir¹⁶. Nitekim dünya üzerindeki her canlı gibi insanın hayatını sürdürebilmesi de çevresel şartlara bağlıdır. Dünyanın sağlıklı dengesini kaybetmiş, kirliliğ ve hasta ekosistemi içerisinde insan da sağlıklı varlığını devam ettirememektedir. Ekolojik kriz insan hayatını sel, taşkın, kuraklık, erozyon gibi şiddetli doğal afetler, salgın hastalıklar, kanser, kirlilik, temiz gıda ve su kıtlığı gibi sağlık problemleri ve daha pek çok şekilde olumsuz etkilemektedir¹⁷. Tüm bunlara rağmen ekolojik krize sebep olan kapitalist insan faaliyetleri halen devam etmekte olup krizi

¹² KOVEL, 2017, s. 40.

¹³ Ibid.

¹⁴ CRUTZEN, Paul J. / SCHWÄGERL, Christian, **Living in the Anthropocene: Toward a New Global Ethos**,

https://e360.yale.edu/features/living_in_the_anthropocene_toward_a_new_global_ethos#:~:text=A%20decade%20ago%2C%20Nobel%20Prize,humans%20had%20altered%20the%20planet. (erişim tarihi

15.10.2023)

¹⁵ ADELMAN, 2020, s. 28.

¹⁶ FOSTER, John Bellamy, The Earth-System Crisis and Ecological Civilization: A Marxian View. **International Critical Thought**, Yıl: 2017, Cilt: 7, Sayı: 4, (s.439–458).

¹⁷ Organisation for Economic Co-operation and Development (OECD), **Human Health and the Environment**, <https://www.oecd.org/health/health-systems/32006565.pdf>,

(erişim tarihi 03.03.2023)

çözmek için etkili adımlar atılmamaktadır. Kapitalist hırslar, insan uygarlığını yok oluşa doğru sürüklemektedir¹⁸. Sermaye sınıfının hakimiyetindeki bilim ve teknolojinin kar odaklı kullanımı devam etmektedir; kapitalist kalkınma ve büyüme kültürü kontrolden çıkarak küresel bir sömürü yarışına dönüşmüştür¹⁹. Bu sırada gezegenin uğradığı tahribat rehabilite edilemeyecek bir seviyeye ulaşmıştır²⁰.

Sanayi devrimiyle birlikte kapitalist üretim sistemi ve üretim, yeniden üretim ilişkileri doğrultusunda insanın doğa ile ilişkisi dönüşüm geçirmiştir²¹. İnsanın doğayla arasındaki karmaşık, katmanlı ve bağlı ilişki kapitalist medeniyet içerisindeki her türlü ilişki gibi tek boyutlu ve tek taraflı ticari bir ilişkiye indirgenmiştir²². Kar odaklı kapitalist üretim sisteminde, doğanın yalnızca sonsuz, sınırsız bir üretim metası olarak görülüp sorumsuzca tahrip edilerek sömürülmesi, doğa ile insan arasında kurgusal bir ayırım yaratmıştır. Bu ayırım, hem doğanın yalnızca bir üretim nesnesi olarak görülmesinden hem de insanın doğadan uzaklaştırılıp koparılmasından kaynaklanmıştır.

Sanayi devriminden sonra kırdan kente büyük göçler yaşanmıştır. Kırsal alanlar boşalmış ve kentlerin ihtiyaçlarını karşılamak üzere kullanılmaya başlamıştır. Sürekli büyüyen kentli işçi nüfusunun barınma, beslenme gibi temel ihtiyaçlarını, kentlerin mevcut kapasitesi karşılamaya yetmeyince çarpık kentleşme, temiz gıda problemleri baş göstermiştir. Kentlerin artan gıda ihtiyaçları karşılamak için kimyasal gübreler ve tarım ilaçları eşliğinde endüstriyel tarım yapılmıştır. Toprağın kimyasallarla kirletilmesi ve kapasitesi aşan tarımsal aktivitelerle sömürülmesi sonucu toprak kendini yenileyebilme kapasitesini kaybetmiştir. Endüstriyel tarlalarda toprağın sömürüldüğü gibi fabrikalarda

¹⁸ FOSTER, John Bellamy / YORK, Richard, "Political Economy and Environmental Crisis", **Organization & Environment**, Yıl: 2004, Cilt: 17, Sayı: 3, (s. 293–295).

¹⁹ BOOKCHIN, Murray, **Yaşam Tarzı Anarşizm mi, Toplumsal Anarşizm mi? Aşılabilir Uçurum**, (çev. D. Aytaş), 3. Basım, Kaos Yayınları, İstanbul, 2015.

²⁰ Center for International Environmental Law (CIEL), **New IPCC Report Confirms Increasing and Irreversible Damage from Climate Impacts & Intolerable Risks of Overshooting 1.5°C**, <https://www.ciel.org/news/new-ipcc-report-confirms-increasing-and-irreversible-damage-from-climate-impacts-intolerable-risks-of-overshooting-1-5c/> (erişim tarihi 03.03.2023)

²¹ FOSTER, 2017, s. 441.

²² FOSTER, 2017, s. 447.

da işçiler sömürülmüştür.²³ Doğaya mekanik bir çerçeveden yaklaşıldığı gibi işçiler de sanki birer makineymişçesine çalıştırılmıştır. İşçi insanlar dinlenme, uyku, düzgün beslenme, temiz bir çevrede yaşama gibi temel ihtiyaçlarını gereği gibi karşılayamaz ve kendilerini yenileyemez hale gelmişlerdir. Kentlerde hava, su, gıda kirliliği, alt yapı eksikliği içinde yaşayan insanlar hem kendilerinden hem de doğadan uzaklaşıp yabancılaşmışlardır²⁴. Doğal yaşamın döngüleri ve insanın doğal ihtiyaçları kapitalist üretim sistemiyle tahrip edilip bozulmuş, ekonomik çıkarlar uğruna görmezden gelinmiştir. Kapitalist üretim ilişkileri ekseninde meydana gelen kıır/ kent ayrımı ile insan emeğinin ve toprağın sömürülmesinin bir sonucu olarak doğa ve insan arasındaki ilişki zarar görmüştür²⁵.

Kapitalist sistemde, insan ve medeniyetin doğanın dışında ve üzerinde olduğu kabul edilmekte olup insanın ve toplumun doğadan ayrılması süreklilik gerektiren bir kurgudur²⁶. Kapitalist sistem, insan ve toplumu her seferinde doğadan daha uzağa daha yukarı yerleştirmeyi amaçlamakta ve vaat etmektedir²⁷. Nitekim bilimsel ve teknolojik gelişmelerin de etkisiyle insan daha önce hiç olmadığı şekilde çevresinden, doğal dünyadan ayrılmıştır. Öte yandan, doğayla insan arasında organik bir ilişki vardır. Kapitalist sistem içerisinde bu ilişkinin inkâr edilmesi, insanın doğaya, yaşama ve kendisine yabancılaşmasına sebep olmuştur²⁸. Toplum ile doğa arasındaki uyumsuzluk, insanın biyolojik varoluş şartlarına aykırı olup sürdürülemez bir durumdur²⁹.

²³ Marx'tan aktaran FOSTER, John Bellamy, Marx's Theory of Metabolic Rift: Classical Foundations for Environmental Sociology, *American Journal of Sociology*, Yıl: 1999, Cilt: 105, Sayı: 2, (s. 366–405).

²⁴ FOSTER, 1999, s. 379.

²⁵ FOSTER, 1999, s. 399.

²⁶ CULLINAN, Cormac, **Vahşi Hukuk: Bir Yeryüzü Adaleti Bildirgesi**, (çev. M. Güneşdoğmuş), 1. Basım, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2014b.

²⁷ CULLINAN, Cormac, "Governing People as Members of the Earth Community", **State of the World 2014: Governing for Sustainability** (der. Worldwatch Institute), 1. Basım, Island Press, Washington, 2014a, (s. 72 -83).

²⁸ FOSTER, 2017, s. 450.

²⁹ FOSTER, 2004, s. 294.

Ekolojik kriz ile insan merkezli, kapitalist ve sömürgeci toplum yapısı arasında belirgin bir bağ olduğu görülmektedir³⁰. Ekolojik kriz yalnızca ekolojik bir kriz değil, toplumsal, kültürel de bir krizdir. Birbirinden ayrı ve bağımsız olaylarmış gibi görünen ekolojik kriz; küresel ekonomik kriz, enerji krizi, göç krizi, modern sömürgecilik, çarpık kentleşme ve topraksızlaşma krizi gibi diğer pek çok güncel krizin her biri birbiriyle bağlantılı olup kaynağı aynıdır³¹. Bu sebeple, ekolojik kriz çevremizde gerçekleşen, yalnızca doğaya ilişkin bir problem değildir; ekolojik kriz, toplumsal, siyasal ve ekonomik boyutları olan politik bir meseledir³². Sosyo-ekolojik kriz, kapitalist insan uygarlığının krizidir³³.

Ekolojik krize, mevcut toplumsal sistem içerisinde engel olamamaktayız. Zira mevcut toplumsal sistem, kapitalist sömürü, tahakküm ve hiyerarşinin egemenliği altında meydana gelmiştir. Şirketlerin yaşam alanlarında yarattığı ekolojik tahribatlardan ve yıkıcı doğal felaketlerden en çok etkilenen insanlar genellikle kapitalist tahakküm ve sömürüye en çok maruz kalan yoksullar, kadınlar, etnik gruplar, göçmenler kısaca marjinalleştirilmiş insan gruplarıdır. Bu sorunların yaygınlaşmasıyla beraber çevresel ve ekolojik adalet kavramları hayatımıza girmiştir. Bu noktada hukukun ekolojik krize engel olması, çevresel adaleti sağlamasına yönelik beklentiler doğmuştur³⁴. Zira hukuk ekolojik direniş ve mücadelelerde bir direniş aracı olarak aktif şekilde kullanılmaktadır. Öte yandan mevcut hukuk sistemi de ekolojik krizi meydana getiren kapitalist ideoloji içerisinde şekillenmiştir. Bu sebeple doğa tahribatı, doğal kaynak sömürüsü, yaşam alanına müdahale ve tahakküm altına alma gibi ekolojik krize katkı sağlayacak kapitalist eylemleri engellemek, durdurmak, doğayı ve yerel halkları bu müdahalelerden

³⁰ BOOKCHIN, Murray, **Toplumsal Ekoloji ve Komünalizm**, (çev. F. D. Elhüseyni), 2. Basım, Sümer Yayıncılık, İstanbul, 2017.

³¹ BOOKCHIN, 2017, s. 85, 87; ÖZLÜER, Fevzi / TURHAN, Ethemcan / ERENSÜ, Sinan, “Türkiye’de Ekoloji Mücadelesi: Sınıfsal ve Tarihsel Arayüzler Arasında Nereden Nereye?”, **İşyanın ve Umudun Dip Dalgası: Günümüz Türkiye’sinden Politik Ekoloji Tartışmaları**, (der. S. Erensü, vd.), 1. Basım, Tekin Yayınları, İstanbul, 2016, (s. 15-42).

³² BOOKCHIN, 2017, s.78; ÖZLÜER / TURHAN / ERENSÜ, 2016, s.37.

³³ Bookchin kapitalizmi, ekolojik tahribatın baş sorumlusu olarak görmekte ve “ekolojik kanser” olarak adlandırmaktadır, BOOKCHIN, 2017, s.50.

³⁴ DURMAZ AKSU, Evrim, **Doğanın Hakları: Çevre Hukukuna Alternatif Bir Kuram**, Yayınlanmış Doktora Tezi, İstanbul, Galatasaray Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2021.

ve ekolojik krizden korumak konusunda sınıfta kalmaktadır. Bir sonraki bölümde, 1970’li yıllarda çevresel problemlerin giderek görünür olması ve çevre korumanın bir gereklilik hale gelmesi sebebiyle doğan çevre hukukunun, neden ekolojik krize engel olamadığı genel hatlarıyla ele alınarak hukukun güncel sosyo-ekolojik krizlerimizle olan bağlantısının temeli atılmaya çalışılacaktır.

1.2 ÇEVRE HUKUKUNUN EKOLOJİK KRİZE ÇÖZÜM GETİREMESİNİN OLASI SEBEPLERİ

Çevre hukuku, 1970 yılından itibaren dünya genelinde hukuk sistemlerinde yerini almaya başlamış olup sanayi devriminden sonra belirginleşen ekolojik tahribatı kontrol altına almak amacıyla düzenlenmiştir³⁵. Çevre hukukunun yanı sıra çevre korumaya ilişkin pek çok uluslararası konferans, bildiri, anlaşma da yapılmıştır ancak bu düzenlemeler kâğıt üzerinde kalmış, gerçek bir doğa koruma sağlayamamıştır³⁶. Çevre hukuku sosyo-ekolojik krizin üstesinden gelmek için yetersiz kalmıştır. Çevre hukukunun sosyo-ekolojik krizi engellemek konusundaki başarısızlığının nedenini, çevre hukukunun belli başlı özelliklerinde bulmak mümkündür. Bu kapsamda çalışmanın bu bölümünde, modern çevre hukukunun çalışmanın konusuyla ilişkilendirilmiş olan özellik ve ilkeleri genel hatlarıyla ve eleştirel hukuk perspektifinden ele alınacaktır.

1.2.1 Finansal Değer Merkezilik

Çevre hukuku, ekolojik gereklilikler ekseninde oluşmuş gibi görünse de esasen kapitalist sistemin ihtiyaçları ekseninde oluşturulmuştur³⁷. Bu sebeple çevre hukuku da finansal değere endeksli olup doğa korumaya yönelik çabaları sağlam bir zemine oturamamaktadır.

³⁵ MONTINI, Massimiliano, “The double failure of environmental regulation and deregulation and the need for ecological law”, **C-EENRG Working Papers**, Yıl: 2016, Sayı:6, (s.1-23).

³⁶ MONTINI, 2016, s. 7.

³⁷ MONTINI, 2016, s. 10.

Çevre hukukunun gerçek bir doğa koruma sağlayamamasının önündeki belki de en önemli engel doğanın kendisinin sadece doğa olduğu için korunmaya layık görülmemesidir. Doğa çevre hukukuna dahi yalnızca insanla ilişkisi üzerinden konu olabilmektedir³⁸. Bu durum doğanın sahip olduğu değerlerini finansal değere indirgeyerek sadece bir ticari mal olarak görülmesine sebep olmaktadır. Doğanın tek başına korunmaya değer olmayışı, bir insanın mülkiyeti altında olmadığına ya da ticari bir ilişkiye konu olmadığı durumlarda doğayı tahribat ve sömürüye karşı korunmasız bırakmaktadır. Çevre hukuku antroposantrik ve ekonomi merkezli yapısı sebebiyle doğanın gereksinimlerini tam olarak karşılayamamaktadır³⁹.

Kapitalist sistem içerisinde doğa yalnızca bir metadır. Bu metalaştırmanın en yaygın halleri doğal kaynakların kapitalist üretime özgülmesi ve üzerlerinde özel mülkiyet ilişkisi kurulması halidir⁴⁰. Doğanın alınıp satılan, ticarete konu olan bir meta olması doğanın kesintisiz ve mutlak bir koruma altında olmasına engel olmaktadır. Çevre mevzuatında, çevre düzenlemesi, çevre planlaması, çevre yönetimi gibi isimler altında çevrenin bir meta olarak kullanılması, işletilmesi ve üzerinden bu şekilde kar elde edilmesine yönelik düzenlemeler, çevrenin metalaştırılmasına yeni bir boyut getirmektedir⁴¹. Doğanın bu şekilde metalaştırılması, çevre koruma ve çevresel adaleti sağlamayı zorlaştırmaktadır. Doğadan elde edilecek kar, doğanın kendi değerinin önüne geçmektedir. Çevre hukukunda metalaştırma konusunda iki kavram öne çıkmaktadır dışsallık⁴² ve sürdürülebilirlik⁴³.

Dışsallık, kapitalist üretim sistemini de sekteye uğratan ancak ekonomik sistem tarafından öngörülemez piyasada kalan kapitalist üretim sisteminin yol açtığı

³⁸ CULLINAN, 2014b, s. 231.

³⁹ DURMAZ AKSU, 2021, s. 3.

⁴⁰ DURMAZ AKSU, 2021, s. 117.

⁴¹ MONTINI, 2016, s. 12.

⁴² BOND, Patrick, Climate Crisis, Carbon Market Failure, and Market Booster Failure: A Reply to Robin Hahnel's "Desperately Seeking Left Unity on International Climate Policy", **Capitalism Nature Socialism**, Yıl: 2014, Cilt: 24, Sayı: 1, (s.54–61).

⁴³ ÖZLÜER, Fevzi, **Sürdürülebilir Kalkınmanın Ekonomi Politikası**, <https://www.fevziozluer.av.tr/2014/02/27/surdurulebilir-kalkinmanin-ekonomi-politigi/>, (erişim tarihi 05.06.2022).

kirlilik ve kirliliğin sonuçları gibi ekolojik maliyetlerdir⁴⁴. ‘Kirleten öder’ gibi çevre hukuku düzenlemeleri ile dışsallıklar yönetilebilir metalar haline getirilmiştir. Çevre hukuku ekolojik tahribata vergiler ve permiler gibi finansal yaptırımlar getirmiştir ancak bu yaptırımlar ekolojik tahribatı engellememektedir⁴⁵. Kirlenen öder ilkesi kapsamında yapılan bu düzenlemeler ekolojik tahribatın gerçek maliyetini doğru şekilde belirlenmesinin önüne geçmektedir. Zira tahribatın boyutları ekolojik ve sosyal olarak ölçülmemektedir. Çevre hukukunun bu düzenlemeleri, çevre korumaya yönelik değildir, bu düzenlemeler ekolojik tahribatın ne ölçüde gerçekleştirileceğini düzenlemekte olup ekolojik tahribatın ekonomik olarak nasıl yönetileceğini belirlemektedir⁴⁶. Çevre hukuku, kapitalist tahribatın yarattığı çevre problemlerini piyasaya dahil ederek ekolojik kriz sırasında kapitalist büyümeyi garanti altına almaktadır⁴⁷. Kapitalist büyüme ile çevre korumanın birlikte gerçekleştirilebileceğini iddia eden bu yaklaşıma sürdürülebilirlik adı verilmiştir⁴⁸.

11.08.1983 tarih ve 2872 sayılı Çevre Kanunu’nun 26 Nisan 2006 tarihinde değiştirilen birinci maddesinde, kanunun amacı: “... *bütün canlıların ortak varlığı olan çevrenin, sürdürülebilir çevre ve sürdürülebilir kalkınma ilkeleri doğrultusunda korunmasını sağlamak...*” olarak tanımlanmıştır⁴⁹. Bu madde, çevrenin sürdürülebilirliğinin kalkınma devam ettiği müddetçe sağlanacağını belirtmektedir⁵⁰. Hukukta, çevreden sürdürülebilirlik şartı olmaksızın neredeyse hiç bahsedilmemektedir. Bu noktada sürdürülebilirlik çevre hukukunun en temel ilkesi olarak kabul edilebilir zira çevre hukukunda doğa tek başına yer almamakta, ancak ticari bir ilişkiye konu olduğu, metalaştırıldığı ölçüde korunup sürdürülmesi gerekmektedir⁵¹ Özetle sürdürülebilirlik,

⁴⁴ BOND, 2014, s. 55.

⁴⁵ ÖZLÜER, (Sürdürülebilir Kalkınmanın Ekonomi Politikası)

⁴⁶ MONTINI, 2016, s. 5.

⁴⁷ ÖZLÜER, (Sürdürülebilir Kalkınmanın Ekonomi Politikası)

⁴⁸ Ibid.

⁴⁹ **2872 sayılı Çevre Kanunu**, 11.08.1983 tarih ve 18132 sayılı Resmî Gazete.

⁵⁰ ÖZLÜER, (Sürdürülebilir Kalkınmanın Ekonomi Politikası)

⁵¹ CULLINAN, 2014b, s.75.

ekolojik krize sebep olan kapitalist üretim sistemleri ve ilişkilerinin ekolojik kriz içerisinde de sürdürülebilmesini ifade etmektedir⁵².

Hukukun genelinde olduğu gibi çevre hukukunda da mülkiyet hakkı, üzerine kurulu olduğu doğal varlıktan daha üstün bir kavramdır⁵³. Doğal varlıklar, üzerinde özel mülkiyet kurulması yoluyla metalaştırılırlar. Doğa üzerinde özel mülkiyet kurulmasının problematikleştiği noktalardan bir tanesi, mülkiyet hakkına sahip olan kişinin doğal varlık üzerinde tek başına, mutlak bir yetkiye sahip olmasıdır⁵⁴. Örnek olarak, kamu malı niteliğindeki dereler üzerinde hidroelektrik enerji santrali (HES) kurulması için şirketler ile idare arasında su kullanım hakkı anlaşması imzalanmasıyla bu şirketlere derenin suyu üzerinde özel mülkiyetten kaynaklanan bir serbestlik tanınmaktadır⁵⁵. Şirkete tanınan bu serbestlik, doğal varlığın sömürülmesine müsaade ederken bir yandan da dere etrafında yaşayan yerel halkın dereye erişimini engellemektedir⁵⁶. Doğanın özel mülkiyet altına alınarak ticarileştirilmesi, doğanın koruma statüsünü kötüleştirmektedir. Özel mülkiyet, doğanın hiçbir koruma altında olmadan, doğa için hiçbir koruma talep edilemeden tek bir şirketin inisiyatifine, kontrol ve kullanımına bırakılarak kâr amacıyla sorumsuzca sömürülmesine neden olmaktadır.

1.2.2 Sermayenin Hukuku

Çevre mevzuatının, doğa koruma, denetim, müeyyide içeren hükümleri şirketlerin ekonomik çıkarları lehine olacak şekilde uygulanmamaktadır⁵⁷. Şirketler, kanun hükümlerini keyfi şekilde ihlal etmekte ve karşılığında hiçbir yaptırımla karşılaşmamaktadırlar. Örnek olarak, HES santrallerinin kurulduğu derelerde bulunması gereken akım gözlem istasyonları sayesinde DSİ tarafından dere yatağına kanunda belirtilen oran kadar can suyu bırakılıp bırakılmadığı denetlenmektedir. Ancak

⁵² ÖZLÜER, (Sürdürülebilir Kalkınmanın Ekonomi Politikası)

⁵³ DURMAZ AKSU, 2021, s. 140.

⁵⁴ BURDON, Peter, "Wild Law: The Philosophy of Earth Jurisprudence", *Alternative Law Journal*, Yıl: 2010, Cilt: 35, Sayı: 2, (s. 62–65).

⁵⁵ DURMAZ AKSU, 2021, s. 140.

⁵⁶ DURMAZ AKSU, 2021, s. 141.

⁵⁷ DURMAZ AKSU, 2021, s. 137.

uygulamada şirketlerin DSİ'nin sistemine bağlı olan veri kablosunun bağlantısını keserek, su debisi verilerinin idareye ulaşmasının engellendiği bilinmektedir. Öte yandan, DSİ'nin 2023 yılı faaliyet raporunda konuya ilişkin hiçbir denetim gerçekleştirmediği görülmüştür⁵⁸. Şirketlerin ekonomik kazancı, ekolojik sistemin ve yerel halkın çıkar, refah ve sağlığının üstünde tutulmaktadır⁵⁹. Bu yönüyle çevre hukuku, çevresel adaletsizlikleri sürdürüp ekolojik tahribatın daha kötü bir hale gelmesine sebep olmaktadır.

Özel sermaye ile devlet arasındaki ittifak, çevre politikalarında daha belirgin hale gelmektedir⁶⁰. Çevre mevzuatı, politik güç ve iktidar sahibi olan şirketler tarafından ihlal edildiğinde bu ihlale göz yumulurken, yerel halk tarafından ihlal edildiğinde ihlale göz yumulmamaktadır⁶¹. Öte yandan bu şirketlerin sahibi olduğu enerji santralleri, petrol kuyuları gibi büyük çaplı fabrika ve plantasyonların yarattığı yıkım ile tarlasında hane ölçeğinde üretim yapan çiftçinin yol açtığı ekolojik tahribatın boyutu birbiriyle kıyaslanamayacak niteliktedir⁶². Mevzuatın yetersizliğinin yanında uygulamalar için sağlam yaptırım mekanizmalarının da eksik oluşu şirketleri, çevreye ve topluma verdikleri zararlardan sorumlu tutmayı zorlaştırmaktadır. Bu şekilde, çevresel sorumluluklar belirsizleşirken toplumsal eşitsizlikler de artmaktadır⁶³.

Şirketlerin ekonomik çıkarları için doğanın metalaştırılması, çevre hukuk tarafından engellenecek olursa kuralsızlaştırma, yeniden kurallaştırma⁶⁴ gibi neoliberal

⁵⁸ Tarım ve Orman Bakanlığı Devlet Su İşleri Genel Müdürlüğü (DSİ), **DSİ 2023 Yılı Faaliyet Raporu**, Ankara, 2024

⁵⁹ DURMAZ AKSU, 2021, s. 138.

⁶⁰ BURDON, 2010, s. 64.

⁶¹ AKOĞUZ, Elif Cansu, "Suçumuz HES'le İlgili Sorulmayan Soruları Sormak", <https://bianet.org/haber/sucumuz-hes-le-ilgili-sorulmayan-sorulari-sormak-144326> (erişim tarihi: 03.06.2023); FRANK, Christine, "The Bankruptcy of Capitalist Solutions to the Climate Crisis", **Capitalism Nature Socialism**, Yıl: 2009, Cilt: 20, Sayı: 2, (s. 32-43).

⁶² FRANK, 2009, s. 40.

⁶³ BURDON, Peter, "A Theory of Earth Jurisprudence", **Australian Journal of Legal Philosophy**, Yıl: 2012, Sayı: 37, (s. 28-60).

⁶⁴ CASTREE, Noel, "Neoliberalising Nature: The Logics of Deregulation and Reregulation", **Environment and Planning A**, Yıl: 2008, Cilt: 40, Sayı: 1, (s. 131-152); CASTREE, Noel,

uygulamalarla doğa koruma hükümleri etkisizleştirilmektedir. Kuralsızlaştırma doğayı koruyan, sosyal adaleti sağlayan yasal mevzuatın güç sahibi grupların çıkarlarının önünde durmadığından emin olunacak şekilde ilga edilmesi, denetimsizleştirilmesi, yazılı kuralların gerçek hayatta takip edilmemesi, ihlallere göz yumulması gibi muhtelif uygulamalarla devletin kural koyma, koruma, yaptırım uygulama gibi görevlerinden geri durmasıdır⁶⁵. Kuralsızlaştırma, modern kapitalist sistem ve ekolojik kriz karşısında her türlü korumaya ihtiyaç duyan doğayı, kapitalist üretim sisteminin her türlü tahribat ve sömürsüne karşı savunmasız bırakmaktadır.

Türkiye’de kuralsızlaştırmaya dair en güncel örnekler her gün resmî gazetede karşımıza çıkmaktadır. İnsan müdahalesinin azami seviyede tutularak doğal hayatın koruma altına alındığı mekanlar olan doğa koruma alanlarının seviyeleri her gün değiştirilmekte, azaltılmaktadır. Söz konusu koruma seviyelerinin azaltılması elbette bu doğal alanların ekolojik niteliklerinde yaşanan değişikliklerden kaynaklanmamaktadır. Sermayenin gözüne kestirdiği doğa alanlarının hukuki koruma altında olduğu durumlarda devletin yardımcı müdahalesi ile kurallar kaldırılmakta, değiştirilmekte ve doğa, sermayeye sömürsü için teslim edilmektedir. Türk mevzuatı da sürekli değişime uğramaktadır. Yasal mevzuata sürekli müdahale edilmesi, hukuku belirsiz ve tutarsız kıldığı gibi belirli toplumsal kesimler için hukuku anlaşılması, kullanılması ve ulaştırılması güç bir konuma da yerleştirmektedir. Öyle ki, yaşam alanlarındaki dere üzerine kurulacak hidroelektrik enerji santralinin yapımına itiraz etmek isteyen köylüler uyuşmazlık çözümü, itiraz, koruma gibi hukuki araçları kullanmak için kime, nereye, hangi süre içinde başvurmaları gerektiği kadar başlıca bilgilere dahi ulaşamamaktadırlar.

Bu durum, hukuki süreçlerle profesyonel olarak ilgilenen ekipleri olan şirketler ve belki de hayatında ilk defa hukuka başvuracak yerel halk arasında, hukuka ulaşma konusunda

“Neoliberalism and the Biophysical Environment 1: What ‘Neoliberalism’ is, and What Difference Nature Makes to it,” **Geography Compass**, Yıl: 2010, Cilt: 4, Sayı: 12, (s. 1725-1733).

⁶⁵ ÇOBAN, Aykut / ÖZLÜER, Fevzi / ERENSÜ, Sinan, vd., “Türkiye’de Neoliberal Politikaların Ekolojiyi Kuşatması”, **TMMOB Mimarlar Odası İstanbul Büyükşehir Şubesi Mimarlık Semineri (5-7 Mart 2015)**, İstanbul, 2015, (s. 1-38).

eşitsizlik yaratmaktadır⁶⁶. Yerel halk, hukuk sistemini kendi çıkarları doğrultusunda kullanabilmek için şirketlerle aynı maddi ve profesyonel sermayeye sahip değildir⁶⁷. Şirketlerin ve yerel halkın hukuka ulaşabilme kapasitesi arasındaki bu fark, çevre hukukunun çevresel sosyal adaleti sağlamak konusunda neden başarılı olamadığı konusuna ışık tutmaktadır.

1.2.3 Etkisizlik

Çevre hukukunun, etkili bir koruma sağlayamamasındaki en temel sebeplerden biri de çevre mevzuatının çevre koruma konusunda belirsiz tanımlar, kapsamlar ve yoruma açık ifadeler kullanarak kesin sınırlar çizmemesi ve somut mekanizmalar kurmak yerine yetersiz uygulamalar düzenlemesidir⁶⁸. Çevre hukuku bağlayıcı olmayan hükümler ve zayıf uygulama mekanizmaları sebebiyle hem çevre koruma hem de çevresel adaleti sağlama konusunda etkisiz kalmaktadır. Bu bilinçli yürütülen bir politikadır, zira çevre korumanın idari, mali, bürokratik yükünü az tutarak sermayeyi piyasalardan uzaklaştırmamak hedeflenmektedir⁶⁹. Şirketler bu belirsizliklerden faydalanıp kanundaki boşlukları kullanarak çevre koruma hükümlerinin engellerine takılmadan kapitalist çıkarlarını doğa ve yerel toplumlar üzerinden gerçekleştirmektedir. Aynı şekilde sermayenin faaliyetleri sebebiyle çevresel zarar meydana gelirse, kanun ihlal edilir veya kanundan doğan sorumluluklar yerine getirilmezse belirsiz ve bağlayıcı olmayan bu hükümler, sermayenin, hesap verme yükümlülüğünün ve çevresel zarardan doğan sorumluluğunun uygulanmasını zorlaştırmaktadır⁷⁰.

Öte yandan çevre hukuku, konusu gereği başka birçok kanunla bağlantılı olduğundan, çevre hukukunun genel hukuk sistemi içindeki yeri de belirsizdir⁷¹. Nitekim, bazı kanunlar habitatın korunmasına öncelik verirken, başkaları ekonomik kalkınmayı, enerji

⁶⁶ GALANTER, Marc, “Why the "Haves" Come out Ahead: Speculations on the Limits of Legal Change”, Law & Society Review, Yıl: 1974, Cilt: 9, Sayı: 1, (s.95- 160).

⁶⁷ GALANTER, 1974, s. 99 -103.

⁶⁸ MONTINI, 2016, s. 13.

⁶⁹ Ibid.

⁷⁰ DURMAZ AKSU, 2021, s. 134.

⁷¹ DURMAZ AKSU, 2021, s. 133.

üretimini öncelikli olarak düzenlemektedir; bu durum kanunların çatışmasına yol açabilmektedir⁷².

Çevre hukuku, ekolojik tahribatın kontrol altına alınması amacıyla ortaya çıkmış olsa da ekolojik krizin çözümünde beklenen etkiyi sağlamak konusunda yetersiz kalmıştır. Çevre hukukunda doğanın bir meta olarak değerlendirilmesindeki insan ve ekonomi merkezilik, özel şirketlerin çıkarlarının doğa ve yerel toplumlarının kolektif faydasından üstün tutulmasındaki kapitalist nitelik ve belirsiz, bağlayıcı olmayan düzenlemeler sebebiyle caydırıcı olmayışı, çevre hukukunu etkin bir doğa koruma gerçekleştirme ve çevresel adaleti sağlamak konusunda sınırlamaktadır. Bu durum, çevresel tahribatın sürdürülmesini sağlarken ekolojik kriz, çevresel adaletsizlik ve toplumsal eşitsizliğin derinleşmesine zemin hazırlamaktadır.

1.3 HES PROBLEMİ: HES'LER VE SOSYO-EKOLOJİK KRİZ BAĞLANTISI

Ekolojik kriz, doğanın kapitalist hedefler doğrultusunda bin bir türlü aşkın ve olumsuz insan müdahalesine uğraması sonucunda meydana gelen bir sistem ve kültür krizidir. Çalışmanın bu bölümünde, ekosisteme ve yerel topluluklara verdiği zararlar ve bu zararların daha büyük doğal döngüler üzerinde yarattığı negatif etkiler ile ekolojik krize katkı sağlayan hidroelektrik enerji santralleri ele alınacaktır.

Hidroelektrik enerji santralleri, doğayı tahrip etmeleri, suyu metalaştırmaları, yerel halkları yerlerinden etmeleri, bu halkların yaşam alanlarını ve doğayla aralarında kurulu olan yerleşik kültürel pratikleri ellerinden almalarıyla güncel sosyo-ekolojik krizin büyümesine sebep olan kapitalist enerji üretim yöntemlerinden biridir. Bu başlık altında, bu tez çalışmasının temel aldığı konulardan biri olarak HES'lerin neden bir problem teşkil ettiği açıklanmaya çalışılacaktır. Bu kapsamda, ilk olarak HES'lerin insan dışı varlıklara, doğal sistem ve döngülere verdikleri hasarlar, yarattıkları ekolojik tahribat, ikinci olarak ise yerel toplumlara verdikleri zararlar anlatılarak HES problemi ekolojik ve sosyolojik çerçevede tanımlanmaya çalışılacaktır.

⁷² Ibid.

1.3.1 HES'lerin Ekosistem Üzerindeki Negatif Etkileri

HES'ler, enerji üretimi konusunda daha geleneksel olan fosil yakıtlara göre daha maliyetsiz olmaları ve fosil yakıt kaynaklarının tükenmekte olması sebebiyle son elli yılda tüm dünyada büyük rağbet görmüştür⁷³. Son yıllarda HES'ler, sermaye ve güç sahipleri yararına belirlenen ekonomi politikalarıyla uyumlu şekilde, kapitalist üretim sistemi ve piyasanın ihtiyaçlarını karşılamak üzere önemli bir enerji üretim yöntemi olarak öne çıkarılmıştır⁷⁴. Bu doğrultuda, ekolojik kriz sırasında kapitalist enerji üretimine devam edebilmek için bir alternatif olarak belirlenen HES'lerin fosil yakıtlara göre daha az karbon salınımı yapması devletler ve şirketler tarafından sıklıkla vurgulanmıştır. Böylece HES'ler küresel kurumlar ve hükümetler tarafından yenilenebilir, iklim nötr, çevre dostu ve sürdürülebilir bir enerji üretim yöntemi (yeşil enerji) olarak lanse edilmiştir⁷⁵. Türkiye'nin, Avrupa'nın en fazla hidroelektrik enerji potansiyeline sahip olan ülkelerinden biri olduğu ve hidroelektrik enerji potansiyeli en yüksek ilk ülke olan Norveç'ten sonra ikinci sırada yer aldığı belirtilmektedir⁷⁶⁷⁷. Tüm bu faktörlerin bir araya gelmesiyle birlikte, piyasanın çıkarlarıyla uyuşan, ülkemizde bolca bulunduğu ve tükenme tehlikesi ile karşı karşıya olmadığı farz edilen bir doğal kaynağı (su) kullanan, az maliyetli ve bol kazançlı HES'leri kurmak için, devletin -yeşil enerji etiketi altında yasallaştırdığı ve meşrulaştırdığı- teşviklerinin de güvencesi ve kolaylığıyla, sermaye aktörlerinin *başı boş* akan derelere hücumu başlamıştır. HES'lerin planlanma çalışmaları, ruhsat ve izin süreçleri sırasında yapılan değerlendirmeler

⁷³ BAŞKAYA, Şağdan / BAŞKAYA, Ebru / SARI, Altuğ, "The Principal Negative Environmental Impacts of Small Hydropower Plants in Turkey", **African Journal of Agricultural Research**, Yıl: 2011, Cilt:6, Sayı:14, (s. 3284-3290).

⁷⁴ TUNÇER, Azize Serap, "The Effect of Hydropower Plant Units Policies to the Environment", **International Journal of Social Science and Humanity**, Yıl: 2017, Cilt: 7, Sayı:4, (s. 217-220).

⁷⁵ KONAK, Nahide / SUNGU-ERYILMAZ, Yeşim, "Does Small Run-of-River Hydro Power Development in Turkey Deliver On Its Sustainability Premise?", **Society & Natural Resources**, Yıl: 2016, Cilt: 29, Sayı: 7, (s. 807-821).

⁷⁶ TUNÇER, 2017, s. 220.

⁷⁷ Türkiye, hidroelektrik enerji potansiyeli yüksek bir ülke olarak kabul edilmekle birlikte su zengini bir ülke değildir. Türkiye'de kişi başına düşen kullanılabilir su miktarı 1.323 m³'tür. Bu miktar Türkiye'yi su azlığı çeken, su stresi altındaki bir ülke sınıfına sokmaktadır. Tarım ve Orman Bakanlığı Devlet Su İşleri Genel Müdürlüğü (DSİ), **DSİ 2021 Yılı Faaliyet Raporu**, Ankara, 2022.

yalnızca finansal ve/veya teknik değerlendirmelerle sınırlı kalmış olup HES'lerin üzerine kurulacağı derelere, çevreye ve yerel topluluklara vereceği zararlar göz ardı edilmiştir⁷⁸.

HES'lerin kısa zamanda ekosistemde yarattığı tahribatlar, bu enerji üretim yönteminin iddia edildiği kadar 'yeşil' olmadığını çok geç olmadan ortaya koymuştur. Türkiye genelinde ve özellikle benzersiz doğal, kültürel ve tarihi değerlere sahip olan koruma alanları üzerinde kurulmak istenen HES'lerin hızlı artışı⁷⁹ öncelikle bu bölgelerde yaşayan yerel toplumlar olmak üzere, tüm Türkiye kamuoyunun ekolojik, hayati, ekonomik kaygılar duymasına sebep olarak politik, toplumsal ve çevresel problemlere yol açmıştır. Bu çok çeşitli negatif etkilerin ortaya çıkması ve bu durumun yarattığı endişeyle birlikte Türkiye genelinde HES karşıtı bir kamuoyu oluşmuştur⁸⁰. Özellikle yaşam alanlarını oluşturan ekosistemin uğradığı tahribatın olumsuz etkilerine ilk elden maruz kalan yerel topluluklar, HES'lere karşı güçlü direnişler ortaya koymaya başlamıştır.

HES'lerin ekosistemi tahrip etmesinin tehlikeli sonuçlarından bazılarını Başkaya şöyle aktarmıştır: *“ekosistem tahribatı, fiziksel habitat değişikliği, su kimyasının değişimi, doğrudan tür eklenmesi ve çıkarılması, tatlı su habitatları ve organizmalarına zarar verilmesi, taşkın yatağı sulak alanlarının tükenmesi, tortu taşınımında azalma, balık göçü ve hareketlerinin önlenmesi nedeniyle balık popülasyonlarının azalması ve tükenmesi, doğal akış rejimlerinde önemli değişiklikler”*⁸¹. Aynı araştırma makalesinde Kuzey Anadolu'da yer alan kırk adet HES üzerinde yapılan incelemeler sonucunda HES'lerin planlaması, inşaatı ve işletmeye alınması sebebiyle birçok çevresel baskının meydana geldiği ortaya çıkarılmıştır⁸². Bunlardan en yaygın karşılaşılan ve en çok tehlike arz eden çevresel baskılar şu şekilde belirlenmiştir: habitatın bozulması, balıklar

⁷⁸ KONAK / SUNGU-ERYILMAZ, 2016, s. 812.

⁷⁹ ÜÇÜNCÜ, Osman / DEMİREL, Öner, “HES Projelerinin Olumsuz Çevresel Etkileri Üzerinde Alınacak Önlemler ve Koruma Eylemleri, Kılıçlı Regülatörü ve HES Projesi Örneği”, **Türkiye Peyzaj Araştırmaları Dergisi**, Yıl: 2020, Cilt:3, Sayı:1, (s. 31-39).

⁸⁰ BAŞKAYA / BAŞKAYA / SARI, 2011, s. 3285.

⁸¹ Ibid.

⁸² BAŞKAYA/ BAŞKAYA/ SARI, 2011, s. 3286-9.

ve yabani hayvanların serbest dolaşımının engellenmesi, derenin doğal akış miktarının azalması, yeraltı ve yerüstü su seviyelerinde görülen korkutucu düşüş, derenin akış rejimi üzerindeki kontrol yetersizliği, kurulan yüksek gerilim hatlarının doğaya, yaban hayatına, yaşam alanına ve manzaraya zarar vermesi, inşaat ve enerji üretimi sırasında ortaya çıkan gürültü, toz, atıklar ve bu atıkların dereye, ormana bırakılması sonucu ortaya çıkan kirlilik ile toksik tehlikeler, yaratılan tahribatın olduğu gibi bırakılması, yeterli seviyede rehabilitasyon ve restorasyon çalışmasının yapılmaması, yaşam alanlarının tahrip edilmesi ile insanlarla karşılaşmaları sıklaşan yabani hayvanların yasa dışı avcılık yoluyla katledilmesi, akarsu ve kara ekosistemlerindeki flora ve fauna üyelerinin nesillerinin tükenme tehlikesi altına girmesi⁸³. Hidroelektrik enerji santrallerin meydana getirdiği olumsuz çevresel etkiler, çevre konusunda endişeli bilim insanları ve yerel halk tarafından sıklıkla ve açıkça ortaya konulup yarattıkları tahribat ve tehlikelere dikkat çekilmeye çalışılmaktadır. Ancak projelerin hayata geçirilmesi ve işletilmesi sırasında olumsuz çevresel etkiler göz ardı edilmekte, söz konusu etkilerin ortaya çıkmaması ya da azaltılması için gerekli önlemler alınmamaktadır⁸⁴.

HES projeleri henüz planlama ve inşaat aşamalarındayken çevresel problemlere sebep olmaktadır. Bu çevresel problemlerden en önemlisi, habitat bozulması olarak belirlenmiştir⁸⁵. Bir başka deyişle, HES'ler henüz işletmeye alınmadan önce bile üzerine kuruldukları doğayı geri dönülemez biçimlerde tahrip etmeye başlamaktadır. Çoğunlukla insan müdahalesine fazla maruz kalmayan derin ve yüksek vadilerin içindeki yoğun ormanların içinde akmakta olan yüksek debili derelerin üzerine kurulan HES'lerin inşa edilmesi sırasında ormanların yerle bir edilmesi, doğal alanların patlama, kazılar, yapay dolular, boşaltımlar ve benzeri inşaat uygulamaları yoluyla tahrip edilmesi, sulak alanlar ve yaban hayatın yok edilmesi habitatın bozulmasının ana

⁸³ Ibid.

⁸⁴ KURIQI, Alban / PINHEIRO, Ant'onio N. / SORDO-WARD, Alvaro, vd., "Ecological Impacts of Run-of-River Hydropower Plants—Current Status and Future Prospects on The Brink of Energy Transition", **Renewable and Sustainable Energy Reviews**, Yıl: 2021, Cilt: 142, Sayı: Mayıs 2021, (s. 1-17); BAŞKAYA/ BAŞKAYA/ SARI, **2011**, s. 3285.

⁸⁵ BAŞKAYA, **2011**, s. 3286-9; ÜÇÜNCÜ, **2020**, s. 35 - 36; KURIQI / PINHEIRO / SORDO-WARD, **2021**, s. 8-10.

sebepleri arasında sayılmaktadır⁸⁶. HES'ler yalnızca bu ilk aşamalarda değil işletmeye alınıp enerji üretimine başladıklarında da su ve kara ekosistemlerinde geniş çaplı bozulmalara sebep olmaktadır. İşletmeye alınan HES'lerin yarattığı en büyük sıkıntı ise derenin toplam suyunun %90'ının dere yatağından cebri borulara aktarılmasıyla bütün bir ekosistemin susuz bırakılması olarak belirlenmiştir⁸⁷. HES'lerin hayata geçirilmesi sırasında çevrenin maruz bırakıldığı en temel olumsuz insan müdahaleleri habitat yıkımı ve suların hapsedilmesi olarak özetlenebilir. Ancak bu iki olumsuz müdahale, kara ve su ekosistemlerinin tamamı üzerinde yüzlerce zincirleme katastrofik sonuç meydana getirmektedir.

Yukarıda kısaca bahsedilen, söz konusu olumsuz çevresel etkiler derinlemesine incelendiğinde bu etkilerin yalnızca bölgesel bozulmalar olarak kalmayan, bütün bir ekosistemi etkileyen, karmaşık ve tehlikeli sonuçlar doğurduğu ortaya çıkmaktadır. HES'lerin ekosistem üzerinde yarattığı tahribatın boyut ve sonuçlarını daha iyi anlatabilmek için bu başlık altında HES'lerin sebep olduğu en önemli tahribatlar ve bu tahribatların sonuçları üzerinde durulacaktır. HES'lerin sebep olduğu tahribatlardan ilki, doğal habitatların yıkılmasıyla çevrenin hassas dengesinin kaybolması ve ekosistemlerin geri dönülemez şekilde zarar görmesidir. Habitatın bozulması bu başlık altında, (ekosistemler birbirinden ayrılamayacak ve ayrı ayrı değerlendirilemeyecek olsa da anlatım ve okuma kolaylığı sağlamak adına) su ekosisteminin bozulması, kara ekosisteminin bozulması ve ekosistem tahribatının ekolojik krize sağladığı katkılar olmak üzere üç alt başlık altında incelenecektir.

1.3.1.1 Su Ekosistemlerinin Bozulması

Hidroelektrik santraller, üzerine kuruldukları nehirlerin ekosistemlerini uzun süreler boyunca ciddi seviyede olumsuz baskılara maruz bırakmaktadır. Su ekosistemlerinin bozulmasının ortaya çıkardığı tehlikeli sonuçlardan bazıları: doğal nehir akış rejimlerinde yaşanan önemli değişiklikler, su sıcaklığındaki değişimler, balık

⁸⁶ BAŞKAYA, 2011, s. 3286.

⁸⁷ World Wildlife Fund-Türkiye (WWF) (Doğal Hayatı Koruma Vakfı), **10 Soruda Hidroelektrik Santraller**, <https://www.wwf.org.tr/?1800/10sorudahes> (erişim tarihi 08.11.2023).

popülasyonlarında azalma, doğal nehir akış rejimindeki değişiklikler sebebiyle nehir kıyısındaki ve su içindeki bitki örtüsünde yaşanan habitat stresi ve bu sebeple bu bitki örtülerinin yok olması/ çeşitliğinin kaybedilmesi, bölgeye özgü endemik türlerin soylarının tükenmesi, suyun kimyasal dengesinin bozulması, böylece sudaki yaşam alanlarının kaybı, nehirlerin diğer su kaynakları ile bulunduğu kesişim noktalarında (mansap) suyun tükenmesi ve bu sebeple su ekosisteminin kesintisizliğinin kaybedilmesi, nehrin yer altı ve yer üstü su kaynaklarıyla iletişiminin kesilmesi, su kütlelerinin birbirlerinden beslenim ve deşarjlarının azalması, balıklar ve diğer su canlılarının hareket alanlarının ve göç yollarının kesilmesi, su yoluyla taşınan faydalı tortu, nutrient ve benzeri mikro-habitat elemanlarında azalma yaşanırken hidroelektrik santrallerin inşası ve işletilmesi sırasında ortaya çıkan toksik atıkların taşınma ve birikiminin artması, su kalitesinin bozulması, su miktarının azalması, dere yatağının jeomorfolojisinde (fiziksel özelliklerinde) değişim, su ekosisteminin en önemli bileşenleri olan mikroorganizma topluluğunun kompozisyonunun basitleşmesi, yetersiz nehir akış miktarı sebebiyle sulak alanların tükenmesi, endemik fauna ve flora üyelerinin yok olması olarak sayılabilir⁸⁸.

Doğal nehir akış rejimi, akarsu ekosistemlerinin sağlıklı varlığının birincil kaynağıdır⁸⁹. Elektrik Piyasasında Üretim Faaliyetinde Bulunmak Üzere Su Kullanım Hakkı Anlaşması İmzalanmasına İlişkin Usul ve Esaslar Hakkında Yönetmelik'in "Doğal hayatın devamı için bırakılacak su ve üzerindeki projeler" başlıklı on beşinci maddesinin birinci fıkrasında "... *doğal hayatın devamı için mansaba bırakılacak su miktarı projeye esas alınan son on yıllık ortalama akımın en az %10'u kadar olmak zorundadır*" belirtilmiştir⁹⁰. Dünya genelinde olduğu gibi Türkiye'de de HES'ler üzerine kurulu oldukları derenin doğal akış rejiminin %90'ına el koyarak, nehir ekosisteminde akması için yalnızca %10'luk miktarda su bırakmaktadır. Ancak

⁸⁸ BAŞKAYA, 2011, s. 3286-9; KURİQI / PINHEIRO / SORDO-WARD, 2021, s. 8-10; ÜÇÜNCÜ, 2020, s. 35-6; WWF, 10 Soruda Hidroelektrik Santraller.

⁸⁹ BAŞKAYA, 2011, s. 3288; KURİQI / PINHEIRO / SORDO-WARD, 2021, s. 8; WWF, 10 Soruda Hidroelektrik Santraller.

⁹⁰ Elektrik Piyasasında Üretim Faaliyetinde Bulunmak Üzere Su Kullanım Hakkı Anlaşması İmzalanmasına İlişkin Usul ve Esaslar Hakkında Yönetmelik, 15.06.2019 tarih ve 30802 sayılı Resmî Gazete.

biyolojik, kimyasal, fiziksel ve ekolojik değerlendirmeler sonucunda, çevresel akışta bulunması gereken minimum su miktarı, doğal akış rejiminin en az %30'u olarak belirlenmiş olup bu miktarın sabit bir miktar olamayacağı her derenin kendi coğrafya ve iklim özelliklerine göre ayrıca hesaplanması gerektiği belirtilmektedir⁹¹. Dereler üzerinde özgürce akan suların neredeyse tamamının HES borularına hapsedilmesi, ekoloji biliminde kaskade olarak ifade edilen en küçük ekosistemlerden başlayarak en büyük ekosistemlere ulaşan katastrofik çevresel etkilere sebep olmaktadır. İlk olarak dere yataklarında akan suların beton borulara hapsedilmesi ile dere ekosisteminin bütünlüğü kesintiye uğratılmakta, yalnızca suyun boruya hapsedildiği alandaki değil tüm dere boyunca uzanan bütün ekosistemlerin devamlılığı tehlikeye atılmaktadır⁹². Dere yatağındaki yetersiz su miktarı mikroorganizma çeşitliliğini ve sağlığını etkileyerek suyun kalitesini bozmakta, bir başka deyişle suyun kendisini tahrip etmektedir⁹³. Kalitesi bozulan, miktarı azalan su içerisinde yaşayan hayvan ve bitki topluluklarının sağlıklı yaşam şartları bozulmakta ve popülasyonları azalmaya başlamaktadır. Su içerisindeki yararlı mikroorganizma türlerinin yok olmasıyla canlı çeşitliliği yüksek olan riparian (kıyısal) ekosistemler de can çekişmektedir⁹⁴. Derelerden ne su ne de diğer sucul bileşenler anlamında yeteri kadar beslenemeyen toprak da kendi içindeki çeşitliliği bir diğer deyişle kalitesini kaybetmekte, kuraklaşmakta, üzerinde yaşayan bitki örtüsünü gerektiği gibi besleyememektedir.

1.3.1.2 Kara Ekosistemlerinin Bozulması

Sağlıklı ormanların tahrip edilmesi, kara ekosisteminin geri dönülemez zararlar görmesine sebep olan başlıca birkaç etkenden biridir⁹⁵. Ormanların yok edilmesi toprağı, en az suyla buluşamaması kadar stres altına sokmaktadır. Ormanlar, ilk olarak HES'lerin inşaatının başlangıcında büyük iş makinelerinin yüksek mevkilere

⁹¹ BAŞKAYA/ BAŞKAYA/ SARI, 2011, s. 3288; KURIQI / PINHEIRO / SORDO-WARD, 2021, s. 7; ÜÇÜNCÜ, 2020, s. 35.

⁹² WWF, 10 Soruda Hidroelektrik Santraller.

⁹³ KURIQI / PINHEIRO / SORDO-WARD, 2021, s. 10.

⁹⁴ KURIQI / PINHEIRO / SORDO-WARD, 2021, s. 9; ÜÇÜNCÜ, 2020, s. 37.

⁹⁵ ÜÇÜNCÜ, 2020, s. 37.

çıkarılmasında kullanılacak yolları açmak için kesilmeye başlanarak yapım ve işletme süreçlerinin her aşamasında katledilmeye devam edilmektedir. Ormanların tahrip edilmesinden bahsedildiğinde akla ilk gelen ağaçların kesilmesi olsa da aslında yok edilen kocaman bir ekosistemdir. Ağaçlarla beraber tüm bitki örtüsü, flora, fauna yok olmakta kara ekosisteminin bütün üyeleri yaşam alanlarını kaybetmektedir⁹⁶. Kara ekosisteminin üyeleri yaşam alanlarını kaybettikleri gibi, su kaynaklarını da kaybetmektedirler. Hayvanlar ve bitkiler HES'lerden önce rahatlık ve kolaylıkla ulaştıkları su kaynaklarına HES'lerin suyu borular, rezervuarlar gibi beton yapılar içine hapsetmesi nedeniyle ulaşamamakta olup susuz kalmaktadırlar⁹⁷. Hayatlarına sağlıklı olarak devam edebilmeleri için gereken elverişli koşulları kaybeden hayvanların üreme ve göç dönemleri olumsuz etkilenmekte bu sebeple türleri ve sayıları azalmaktadır; yaban hayatının geriye kalan birkaç üyesinin yaşam alanları da her geçen gün daralmakta böylece avcıların bu savunmasız hayvanlara erişimi kolaylaşmaktadır⁹⁸.

Toprağın iletişimde olduğu ağaçlardan, bitkilerden, hayvanlardan ayrılması toprağın sağlıklı yapısını kaybetmesine sebep olmaktadır. Susuz kalan toprak her mevsim giderek artan ve yayılan bir kuraklık yaşamaktadır⁹⁹. Toprağın en önemli üyelerinden olan mikroorganizmalar, nütrientler varlığını kaybetmektedir. Ağaçlara tutunamayan, sudan beslemeyen toprak, içindeki canlılığı kaybetmektedir. Yapım ve işletme aşamalarında toprağın maruz bırakıldığı atıklar, toprağı zehirlemektedir. Elektrik santrali için kurulan yüksek gerilim hatları yaban hayatı için ölümcül sonuçlar doğurmaktadır¹⁰⁰. İnşaatın çıkardığı toz ve ses tüm canlıların hayatını olumsuz etkilemektedir¹⁰¹. Kara ekosistemi topraktan başlayarak üzerinde yaşayan bitkilerden, uçan kuşlara kadar baştan aşağı tahrip edilmektedir.

⁹⁶ BAŞKAYA, 2011, s. 3286-9; KURIQI / PINHEIRO / SORDO-WARD, 2021, s. 9; ÜÇÜNCÜ, 2020, s. 37; WWF, 10 Soruda Hidroelektrik Santraller.

⁹⁷ KURIQI / PINHEIRO / SORDO-WARD, 2021, s. 9; ÜÇÜNCÜ, 2020, s. 37; WWF, 10 Soruda Hidroelektrik Santraller.

⁹⁸ ÜÇÜNCÜ, 2020, s. 37; WWF, 10 Soruda Hidroelektrik Santraller.

⁹⁹ KURIQI / PINHEIRO / SORDO-WARD, 2021, s. 7; ÜÇÜNCÜ, 2020, s. 38.

¹⁰⁰ BAŞKAYA, 2011, s. 3289.

¹⁰¹ BAŞKAYA, 2011, s. 3289; ÜÇÜNCÜ, 2020, s. 35.

1.3.1.3 Ekolojik Krize Katkı

HES'lerin işletilmesinde olağan hale gelmiş olup ayrıca etkili hiçbir denetim mekanizması tarafından kontrol edilmeyerek tamamen elektrik üretim şirketlerin inisiyatifine bırakılmış olan (i) dere yatağına salınan yetersiz çevresel akış¹⁰², (ii) tek bir nehir boyunca kurulan onlarca HES¹⁰³, (iii) doğa koruma alanları üzerinde inşa edilen HES'ler¹⁰⁴ ve benzeri uygulamalar, Türkiye coğrafyasında geri dönülemez ekolojik tahribatlara sebep olmaktadır¹⁰⁵. Türkiye'de olağan hale gelmiş olan kötü uygulamalardan bir tanesi de HES'lerin yapılabilmesi için alınması zorunlu olan çevresel etki değerlendirme raporlarının (ÇED) özensiz, eksik ve gerçeği yansıtmayan (HES'lerin kurulacağı bölge üzerindeki ekolojik ve/veya sosyal etkilerin gerçekçi bir değerlendirmesini yapmaksızın) bir şekilde hazırlanmasıdır¹⁰⁶. ÇED raporları, HES'lerin yapılması sürecinde bir sonraki seviyeye geçebilmek için aşılması gereken yasal bir zorunluluk olarak görülmekte olup esas işlevini kaybetmiştir¹⁰⁷.

Öte yandan, ÇED'ler, gereği gibi hazırlansa dahi, pek çok bilim insanı tarafından, HES'lerin kümülatif (çevresel ve sosyolojik) etkilerini değerlendirmek konusunda yetersiz bir araç olarak görülmektedir¹⁰⁸. Türk Mühendis ve Mimarlar Odaları Birliği'nin 2011 tarihli Hidroelektrik Santraller Raporu'na göre, Türkiye'de hidroelektrik santrallerinin kümülatif etkilerini ortaya koymak ve yönetmek için havza bazında ya da bölgesel, stratejik hiçbir planlama koşulu bulunmamaktadır¹⁰⁹. Günümüzde halen, HES projelerinin gerçekleştirilmesinin ön şartı ÇED raporlarıdır.

¹⁰² KONAK / SUNGU-ERYILMAZ, 2016, s. 813.

¹⁰³ “Karadeniz bölgesinde yer alan Solaklı Vadisi'nde 32 tane, İkizdere Vadisi'nde 26 tane, Şonez Vadisi'nde 16 tane hidroelektrik santrali bulunmaktadır.” Macahel Eğitim Kültür ve Dayanışma Vakfı'ndan aktaran KONAK / SUNGU-ERYILMAZ, 2016, s. 814.

¹⁰⁴ WWF, **10 Soruda Hidroelektrik Santraller**

¹⁰⁵ KONAK / SUNGU-ERYILMAZ, 2016, s. 819.

¹⁰⁶ İŞLAR, Mine, “Privatized Hydropower Development in Turkey: A Case of Water Grabbing?”, **Water Alternatives**, Yıl: 2012, Cilt: 5, Sayı: 2, (s. 376–91).

¹⁰⁷ İŞLAR, 2012, s. 386; KONAK / SUNGU-ERYILMAZ, 2016, s. 814.

¹⁰⁸ İŞLAR, 2012, s. 388; KONAK / SUNGU-ERYILMAZ, 2016, s. 814.

¹⁰⁹ Türk Mühendis ve Mimarlar Odaları Birliği (TMMOB), **Hidroelektrik Santraller Raporu**, Ankara, 2011.

Kümülatif çevresel etki değerlendirme raporları, henüz yasal zorunluluk olarak belirlenmemiştir. Günümüzde herhangi bir projeyi hayata geçirmeden evvel, projenin ekolojik krizinden nasıl etkileneceği ve ekolojik krizi nasıl etkileyeceğini hususlarını belirlemek büyük önem taşımaktadır. Ancak ÇED raporları, ekolojik krizi, ekolojik krizin sular üzerindeki olumsuz etkilerini, bölgeye ve nehre özgü iklim koşullarını göz önünde bulundurmaksızın yetersiz değerlendirmeler yapmaktadır¹¹⁰.

HES süreçlerinde ekolojik, sosyolojik ve iklim krizine yönelik kapsamlı değerlendirmeler yapılmaması, ekonomik çıkarlar uğruna ekolojik sağlık ve bütünlüğün bozulması, *“su kaynaklarının korunmaması ve suyun sürekliliğinin engellenmesi durumunda iklim değişiminin bile oluşturamayacağı olumsuzlukların, daha kısa sürede ve çok daha etkili olarak ortaya çıkması kaçınılmaz olacaktır”*¹¹¹. Ormanların kesilmesi, suyun hapsedilmesiyle birlikte toprak yapısı, yağış rejimi ve bölgesel sıcaklık değişmeye, dengesizleşmeye başlamaktadır. Ekosistem tahribatı bölgede mikro klima etkisi yaratmaktadır. Kuraklaşan toprak, sıcaklık ve yağış rejimindeki şiddetli ve ani değişimler artık günlük hayatımızın bir parçası haline gelecek sıklığa ulaşmış kuraklık, sel, taşkın, erozyon, toprak kayması gibi tehlikeli sonuçlara yol açmaktadır¹¹². HES’lerin akarsu ve kara ekosistemleri üzerine deşarj ettiği atıklar, bu ekosistemlerin kirlenmesine, zehirlenmesine, hastalanmasına, bozulmasına sebep olmaktadır. Tüm bu olumsuz etkiler, su ekosistemleri üzerinde uzun süreli negatif etkiler yaratacak habitat bozulması, parçalanması, kaybı veya değişimine yol açmaktadır¹¹³. Ekosistemlerin maruz bırakıldığı atıklar, toprağın ve suyun üzerinde ve içinde yaşayan tüm canlıların varlığını tehlikeye atmaktadır.

Ekolojik krizle katkı sağlamayacağı, krizin etkilerini hafifleteceği iddia edilerek yeşil enerji olarak lanse edilen hidroelektrik santraller, ekolojik krizle mücadele veya çevre koruma konusunda iyi bir seçim değildir. Gerçekçi bir çerçevede değerlendirildiğinde HES’ler, şirketlerin devletin yardımıyla fosil yakıtlara alternatif olarak belirlenen doğal

¹¹⁰ TMMOB, 2011, s. 70-74.

¹¹¹ TMMOB, 2011, s. 7.

¹¹² ÜÇÜNCÜ / DEMİREL, 2020, s. 32-37.

¹¹³ KURIQI / PINHEIRO / SORDO-WARD, 2021, s. 13.

kaynaklara el koyarak, ekolojik kriz ortamında sermaye birikimine devam edebilmesini sağlayan neoliberal üretim araçlarıdır¹¹⁴.

Su kaynakları, sonsuz olmadığı gibi ekosistemin temel yapı taşlarından biri olarak hassasiyet ve ciddiyet ile ele alınması gereken varlıklardır. Modern kapitalist sistemin ihtiyaç ve talepleri doğrultusunda su kaynaklarının güç ve sermaye sahiplerince çeşitli şekillerde sömürülmektedir. Ekosistemin ve ayrıcalıklı olmayan insan topluluklarının sağlıklı varlıklarını devam ettirebilmek için ihtiyaç duydukları miktar ve kalitede suya ulaşabilmeleri bir lüks haline gelmiştir¹¹⁵. Geline nokta, HES'ler su kaynaklarını sömürüp yerel halkları tahakküm altına alan sorunlu kapitalist enerji üretim yöntemlerinden biri olarak karşımıza çıkmaktadır¹¹⁶. Kapitalist insan medeniyetinin, modern çağın yapay çıkarları peşinde ekosistemin en temel üyeleri su ve toprakta başlattığı tahribat, besin zincirini mikroorganizmalardan tırmanmaya başlayarak en tepeye kadar ulaşip yine insanlığın ayağına dolanmaktadır.

1.3.2 HES'lerin Yerel Topluluklar Üzerindeki Negatif Etkileri

Enerji üretiminde fosil yakıt yoğunluğunun azaltılmasına yönelik küresel trendler doğrultusunda HES'ler sürdürülebilir ve temiz enerji üretim kaynağı olarak tanıtılmaktadır¹¹⁷. Türkiye'deki hükümet söylemlerinde de HES'ler her zaman iklim değişikliği ile mücadele, enerji güvenliği ve ekonomik büyümeyle beraber anılmaktadır¹¹⁸. Öte yandan, ekonomik büyüme ve enerji üretimi amacıyla kurulan HES'lerin yapımı ve işletilmesi sırasında ekolojik sağlık ve denge göz ardı edilmekte olup doğaya geri dönüşü olmayan zararlar verilmektedir¹¹⁹. Ne var ki, HES'lerin yarattığı negatif ekolojik etkiler yalnızca insan harici doğa ile sınırlı kalmamaktadır.

¹¹⁴ İŞLAR, 2012, s. 382, 386.

¹¹⁵ TUNÇER, 2017, s. 218.

¹¹⁶ ÜÇÜNCÜ / DEMİREL, 2020, s. 32.

¹¹⁷ KONAK / SUNGU-ERYILMAZ, 2016, s. 813.

¹¹⁸ KONAK / SUNGU-ERYILMAZ, 2016, s. 812.

¹¹⁹ ÜÇÜNCÜ, 2020, s. 32.

Doğanın bir parçası olan yerel insan toplulukları da HES'lerin hem ekolojik hem de sosyal düzlemde yarattıkları negatif etkilerle baş etmek zorunda bırakılmaktadır.

Türkiye'de çoğunlukla yerel insanların rızası alınmadan yapılan HES'ler¹²⁰, yerel toplumların hayatını başta yaşam alanının tahribatı ve kaybı olmak üzere su kıtlığı, suya serbest erişimin engellenmesi, alternatif ekonomik sistemlerinin yok edilmesi, yoksullaşma, mülksüzleşme, yurtsuzlaşma, göç, iklim değişikliğinin yıkıcı etkilerine daha fazla maruz kalma, temiz sağlıklı su ve gıdaya ulaşımın engellenmesi, yerel kültürlerin yok olma tehlikesiyle karşı karşıya kalması gibi pek çok olumsuz etkiye maruz bırakılmaktadır. Bu başlık altında, HES'lerin yerel toplumlar üzerindeki negatif etkileri üzerinde durulacaktır. HES'lerin yerel toplumları maruz bıraktığı negatif etkiler sayıca çok daha fazla olsa da bu tez çalışmasının konusuyla yakından ilgili olduğu düşünülen üç toplumsal sorun olarak tahakküm, mülksüzleştirme ve göç konuları ele alınarak HES'lerin yalnızca ekolojik sorunlara değil toplumsal sorunlara da sebep olduğu ortaya konulmaya çalışılacaktır.

1.3.2.1 Rıza: Bir Tahakküm Aracı Olarak HES'ler

Türkiye'de HES'lerin yerel toplum nezdinde sorun yaratmaya başladığı nokta, yerel toplumun rızası alınmaksızın projelendirilmeleri ve inşa edilmeye başlanılmaları olarak belirlenebilir¹²¹. Türkiye'deki hidroelektrik projelerinde, yaşam alanlarına yapılacak müdahale konusunda yerel halkın rızasının alınması şöyle dursun söz konusu müdahale konusunda yerel halka bilgi dahi verilmemesi alışlageldik bir pratik haline gelmiştir¹²².

¹²⁰ İŞLAR, 2012, s. 379.

¹²¹ TMMOB, 2011, s. 84.

¹²² "Halkı bilgilendirme toplantısı köylülere haber verilmedi", KOCAASLAN, Nur Banu, 'Kolin Hukuku'na İsyan: Yırca'da ÇED Raporu Baştan Aşağı Hukuksuz, <https://www.diken.com.tr/kolin-hukukuna-isyan-yircada-ced-raporu-baitan-asagi-hukuksuz/> (erişim tarihi 12.10.2023); "Akköse Muhtarı Muzaffer Gür, "Burası bizim dedelerimizin dedelerinden kalma tapulu arazilerimiz. HES'ler projelendirilme aşamasında bize bilgi verilmedi. Hem tapulu arazilerimiz gasp ediliyor hem de doğamız yok ediliyor. Bu vadi normalde sit alanı olarak kabul edilmiş durumda" Trabzon'da Köylüler HES'e Karşı Harekete Geçti, <https://haber.sol.org.tr/kent-gundemleri/trabzonda-koyluler-hese-karsi-harekete-gecti-haberi-38435> (erişim tarihi 12.10.2023)

Yerel halk, derelerinin elektrik üretim lisansı vasıtasıyla 49 yıllığına bir şirkete kiralandığını¹²³, dereye ve suya artık özgürce ulaşamayacaklarını, yıllar sürecek ve yaşamlarını çeşitli şekillerde tahrip edecek bir inşaat sürecine başlanacağını çoğunlukla iş makinelerinin yaşam alanlarına ani ve izinsiz girişiyle öğrenmektedir¹²⁴. Yerli insanların yaşam alanlarına/yaşamlarına ilişkin hakları, özel şirketlerin ekonomik çıkarları uğruna yok sayılmaktadır. Halkın görüş, endişe ve itirazları dikkate değer görülmemekte, halk karar alma süreçlerine dahil edilmemekte bir başka deyişle muhatap alınmaya layık bulunmamaktadır.

*“Yasal boşluklar, devlet ve özel aktörlerin, dere boylarında yaşayan insanların rızası olmaksızın, suyu kendi özel çıkarları doğrultusunda yeniden tahsis etmelerine olanak tanımaktadır. Bu durum, devletin suyu özelleştirme sürecini meşrulaştırmak için yasal mekanizmalarla kendi gücünü nasıl kullandığının bir örneğidir.”*¹²⁵

Devlet ve sermaye, yerel halkı kendi yaşam alanında gerçekleştirilecek değişikliklerle ilgili karar alma süreçlerine dahil olma hakkı ve yetkinliğine sahip siyasi bir özne olarak değerlendirmemektedir¹²⁶.

¹²³ 6446 sayılı Elektrik Piyasası Kanunu, 15.06.2019 tarih ve 30802 sayılı Resmî Gazete.

¹²⁴ “Bir sürü yanlışla, hileyle yapılan proje, köylülerden gizli hazırlanmış, Ahmetler’e ve diğer ilgili taraflara haber verilmeden onaylanmıştı. HES şirketi kanyona şantiye kurmak için sayısız girişimlerde bulunmaya başladığında öğrendiler gerçeği.” KOÇ, Mustafa, **Ahmetler Neden Direndi, Nasıl Başardı?: Ahmetler Kanyonundaki Hes Mücadelesinin Kısa Bir Özeti**, <https://www.ahmetler.com/kose-yazilari/bir-hes-destani> (erişim tarihi 12.10.2023); “Karadenizli, deresine HES yapılacağını, tarlasında ölçüm yapan görevlileri görünce öğrendi. İş makineleri, vadideki ağaçları önüne katarak ilerlemeye başlayınca da çevrenin katledildiğini gören vatandaş valiliğin ve DSİ’nin kapısına dayandı.” ÖZÇAKMAK, Şükran, **Bu Da Dere Yağması**, <https://www.milliyet.com.tr/gundem/bu-da-dere-yagmasi-979636> (erişim tarihi 12.10.2023)

¹²⁵ İŞLAR, 2012, s. 379.

¹²⁶ YAKA, Özge, “Justice As Relationality: Socio-Ecological Justice In The Context of Anti-Hydropower Movements In Turkey”, **Journal of the Geographical Society of Berlin**, Yıl: 2020, Cilt: 151, Sayı: 2-3, (s. 167 – 180).

HES'lerin inşaatı sırasında yerel insanların izinsiz girilen yaşam alanları iş makineleri ile onarılamaz şekillerde tahrip edilmektedir. HES'lerin inşası sırasında ağaçların kesilmesi, çevrenin yıkıma uğratılması, moloz, toz, gürültü, kirlilik, vb. rahatsızlık veren ve istenmeyen müdahaleler yerli insanların ve canlıların yaşam alanlarının ve hayatlarının kalitesini düşürmektedir¹²⁷. HES'lerin inşasıyla su dere yatağından borulara aktarılmakta ve suyun devamlı iletişimde olduğu doğal ekosistem ve sosyal yaşam olumsuz değişikliklere uğramakta olup bu değişikliklerin uzun vadeli etkilerinin çok daha yıkıcı olacağı tahmin edilmektedir¹²⁸. Peyzajın, ormanların kesilmesi ve HES inşası ile zarar görmesi, derelerde akacak su kalmaması, ekosistemin ve yerel hayatın dengesi bozulması gibi tahribatlar bölgenin, ekolojik krizin yıkıcı etkilerine (sel, heyelan, aşırı yağış, kuraklık vb.) daha açık hale gelmesine sebep olmaktadır¹²⁹. HES'ler yerel toplulukların yaşam alanlarını geri dönülemez şekilde tahrip ederek çevrenin ekolojik kriz risklerine yatkın hale gelmesine sebep olmakta ve yerlilerin hayatlarını ekolojik krizin risk ve etkilerine açık hale getirmektedir.

Yaşam alanı tahribatı katmanlı bir yıkım süreci olup yalnızca çevrenin yıkıma uğratılması ile sınırlı kalmamaktadır. Tahrip edilen bu alanlar -elbette en başta dereler ve sulak alanlar olmak üzere- kimi zaman insanların evleri, tarlaları, kimi zaman ormanlar, çayırlar, sit alanları, mesire yerleri, meydanlar, sokaklar gibi halkın ortaklaşa kullandığı toplumsal alanlar olabilmektedir. Çoktan yerleşik olunan ev, tarla gibi alanların HES inşaatı için kullanılması söz konusu olduğunda ise yerel halkın toprak hakları acele kamulaştırma gibi uygulamalarla gasp edilmektedir¹³⁰. Bu şekilde, yerli insanların bağ kurdukları, kolektif belleklerinin yaşadığı mekanlara serbest ulaşım engellenmekte ve/veya mekanlar yok edilmektedir. Yerel toplulukların yaşam alanları ekolojik ve kültürel olarak bilip tanıdıkları özellikleri barındırmayan, yabancı yerler haline gelmektedir. Bu açıdan ele alındığında, yerel toplumun yaşam alanının sosyal-kültürel anlamda da tahrip edildiği görülebilmektedir. Kırsal çevrede, doğa ile iç içe ve

¹²⁷ TMMOB, 2011, s. 70.

¹²⁸ TMMOB, 2011, s. 65, 70.

¹²⁹ TMMOB, 2011, s. 7.

¹³⁰ İŞLAR, Mine, "Su Gaspı Mı, Su Hakkı Mı? Neoliberal Hidrolik Misyon Çağında Türkiye'nin HES Sorunu", **Sudan Sebepler Türkiye'de Neoliberal Su-Enerji Politikaları ve Direnişler**, (der. C. Aksu, vd.), 1. Basım, İletişim Yayınları, İstanbul, 2016, (s. 137-152).

baş başa bir yaşam biçimi, doğal su kaynakları, temiz hava, kalabalıktan uzak sakin ve yavaş kırsal hayat, hanenin kendi tarımsal üretimini yapabilmesi gibi kendi zenginliklerini barındıran yaşam alanları bu bölgelerde yaşayan insanların onayı olmaksızın, devletin desteğini arkalarına alan şirketlerce kurulan yenilenebilir enerji santralleri ile yıkım ve yağmaya uğratılmaktadır. Politik söylemlerde HES'ler yeşil, yenilenebilir enerji olarak lanse edilse de somut dünyada HES'lerin sebep olduğu ekolojik ve toplumsal tahribat onarılabılır nitelikte değildir¹³¹.

Ekolojik dengenin en önemli bileşenlerinden ve en büyük canlı kütlelerinden biri olan suyun ekosistemden ve ekosistemin sudan mahrum bırakılması doğal ve kültürel çevrede büyük tahribatlar yaratmaktadır. HES mekanizmasında derenin akış yönünü değiştirilmekte ve suyun %90'ı beton kanallara hapsedilmektedir. Bu durum suyun kalitesinin ve miktarının azalmasına neden olarak o dere etrafında yaşayan tüm canlıların su kıtlığı yaşamalarına sebep olmaktadır¹³². Su kullanım hakkı sözleşmeleri ile şirketlere yasal olarak, 49 yıl boyunca derelerin sularına erişim ve kullanım hakkı verilmesi, yörenin yerlilerinin suya ulaşımını ve suyu kullanımını kısıtlamakta, onları bir zamanlar serbestçe ulaşabildikleri sudan çok daha azına tamah etmek zorunda bırakmaktadır¹³³. Yaşam kaynağı olan suya serbest ulaşımın engellenmesi de bir çeşit şiddet aracı olarak görülebilir¹³⁴. Nitekim suya ulaşma hakkı bir insan hakkı olarak kabul edilmektedir¹³⁵.

Derelerin sularının şirketlere kiralanması dereleri kurutmakta¹³⁶ olup yerel halkın temiz, yeterli miktar ve kalitede suya ulaşımını engellemektedir¹³⁷. Su yalnızca insanlar için

¹³¹ TMMOB, 2011, s. 11.

¹³² İŞLAR, 2016, s. 150.

¹³³ İŞLAR, 2016, s. 137.

¹³⁴ TMMOB, 2011, s. 55.

¹³⁵ United Nations, Economic and Social Council, Committee On Economic, Social and Cultural Rights, Substantive Issues Arising In The Implementation of The International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights, **General Comment No. 15**, E/C.12/2002/11, 2002.

¹³⁶ "Artvin'in Arhavi ilçesinde yapımı tamamlanan ve geçen ay deneme üretimine başlayan Kavak Hidroelektrik Santrali, Cihani Deresi yatağını kuruttu." 'Çılgın HES' Dereyi Kuruttu, <https://www.yenicaggazetesi.com.tr/cilgin-hes-dereyi-kuruttu-206092h.htm> (erişim tarihi 15.10.2023); "Salarha deresinin eskiden gürül gürül aktığını anlatan Hasan Ketenci, "Eskiden dereeler öyle akardı ki

değil tüm ekosistem için yaşam kaynağıdır. Derelerin yataklarından ayrılması, tüm bir ekosistemin dengesini bozmaktadır. Susuz kalan toprak kurumakta, derenin akışından mahrum kalan iklim değişmekte, yağışlar olumsuz etkilenmektedir. Kırsal alanlarda insanlar içme suyu, tarımsal sulama ve diğer su ihtiyaçları için dereleri kullanmaktadırlar. Derelerinin borulara hapsedilmesi, suyu yerlilerin ellerinden alarak onları kıtlık ve kuraklığa maruz bırakmak demektir. Tek bir dere üzerindeki tek bir HES'in sebep olduğu susuzluk ve yıkım zaten son derece zararlıyken aynı dere üzerine onlarca HES kurulması toplumun ve ekosistemin rehabilite olmasına fırsat bırakmamaktadır¹³⁸. Hegemon kapitalist algıda, dereler kendi başlarına değerli ve özgür akışlarıyla ekosisteme, topluma can veren doğal varlıklar olarak görülmemektedir. Türk hükümetinin ekonomik büyüme ve kalkınma ile bezeli politik söylemlerinde de doğadan her zaman 'doğal kaynak' olarak bahsedilmektedir¹³⁹. Bu yaklaşımda dereler, boşa akıp israf edilen, bir an önce üretim bandına alınarak ekonomik fayda sağlanması gereken üretim kaynaklarıdır.

havadan kuş kapardı. Köprülerin üzerinden akardı. HES yapımından sonra derelerimiz kurudu. Şimdi su yok. Sularımızı hep aldılar: Derelerin eski halini özlüyoruz" dedi. İhsan Katırcı da " Şimdi derelerde su da balık da kalmadı. Birkaç HES projesi yapılıncaya suyu aldı, yaşamı da bitirdi" dedi ve gelecekte hastalıklarla karşı karşıya kalınabileceği endişesini dile getirdi. Derelerde eskiden yüzdüklerini anlatan Muhammet Çelik "Su eskiden fazlaydı, derelerde balık tutar, yüzerdik. Şimdi HES'ler yapılıncaya dereler kurudu. Yüzülecek dere yok. Dere olduğu bile belli değil. Dereler bitti. Keşke böyle olmasaydı" ifadeleri ile üzüntüsünü dile getirdi." HES Dereleri Kuruttu: Yurttaşlar İsyan Etti, <https://www.birgun.net/haber/hes-dereleri-kuruttu-yurttaslar-isyan-etti-173264> (erişim tarihi 15.10.2023); HES Dereleri Kuruttu: Su Bulmak İçin Atlayan Mandalar Öldü, <https://sputniknews.com.tr/20191114/hes-dereleri-kuruttu-su-bulmak-icin-atlayan-mandalar-oldu--1040626834.html> (erişim tarihi 15.10.2023)

¹³⁷KARAFAZLI, Genççağa, **Türkiye'nin En Fazla Yağış Alan İllerinden Biri Olan Rize'de Su Sorunu Yaşanıyor**, https://ankahaber.net/haber/detay/turkiyenin_en_fazla_yagis_alan_illerinden_biri_olan_rizede_su_sorunu_yasaniyor_102325 (erişim tarihi 15.10.2023)

¹³⁸ TMMOB, 2011, s. 11-13.

¹³⁹**34 Adet Hidroelektrik Santral Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın Himayelerinde Hizmete Alındı**, <https://dsi.gov.tr/Haber/Detay/6831> (erişim tarihi 18.10.2023).

Fosil enerji kaynaklarının tükenmesiyle yeni bir birikim krizine girmiş olan sermayenin yeni kaynak arayışı sırasında karşısında çıkan *başı boş akan*¹⁴⁰ dereler, birikimin yeni metası addedilerek krize çözüm olarak belirlenmiştir. Derelere sermaye aktörlerinin özel çıkarları doğrultusunda el konulması ise yeşil enerji, kaynakların değerlendirilmesi, büyüme, kalkınma, modernleşme, milli güvenlik söylemleri ile meşrulaştırmaya çalışılmaktadır¹⁴¹. Sermaye birikim krizinin çözülmesinin önünde duran yerel insanların yaşam alanları ve yaşam kaynaklarına ilişkin hakları ile doğal denge, ekolojik koruma gibi *engeller* ise hukuk, kolluk kuvvetleri gibi yasal baskı ve şiddet araçları ile ortadan kaldırılmaya çalışılmaktadır. Merkezden uzak yerlerde yerleşik toplumların yaşam alanları, birdenbire yabancı kimseler tarafından yabancı tüzel kişilikler yararına, devlet desteği ile yağmalanıp tahrip edilerek tam anlamıyla işgal edilmektedir. Yerel halkın, insan dışı çevre ile nesillerdir bir arada var olduğu yaşam alanları, doğa ile ilişkilerine dayanan yaşama biçimleri, yaşam kaynağı olarak gördükleri dereler yani yalnızca fiziksel yaşam alanları ellerinden alınmamakta bir bütün olarak yaşamları rızaları olmaksızın tahakküm altına alınmaktadır¹⁴². Derelerin şirketlerin enerji üretimine tahsis edilmesiyle, su arzı ve talebi yeniden yapılandırılmaktadır¹⁴³. Devletin yasal, idari, ekonomik mekanizmaları ve hatta kolluk kuvvetleri ile korunup desteklenen kapitalist

¹⁴⁰ **Erdoğan'dan Daha Çok Çalışacağız Vurgusu,** <https://www.sakaryayenihaber.com/haber/15063639/erdogandan-daha-cok-calisacagiz-vurgusu> (erişim tarihi 18.10.2023).

¹⁴¹"Bu açılış vesilesiyle tam 120 milyon dolar değerindeki bir yatırımı Rize'ye kazandırmanın heyecanını yaşıyoruz. Ben, İkizdere Vadisi'nde yaptığı yatırımla böylesine önemli bir tesisi Rize'ye kazandırdığı için Sanko Enerji yönetimine ve tesisin yapımında emeği geçenlere şükranlarımı iletiyorum. ... Eskiden, 'su akar, Türk bakar' ifadesi hep kullanılırdı. Sonra biz buna ilave yaptık. Şimdi bunu değiştiriyoruz. Artık 'su akar, Türk bakar' değil. 'Su akar, Türk yapar' noktasına geldik. ... Bizim daha ucuz enerji elde etmemiz lazım ki bu bizim rekabetteki gücümüzü artırsın. Çünkü artık Türkiye sanayileşmede, teknolojiye sıçrayan, kükreyen bir ülke." **Başbakan Erdoğan HES'i Savundu Ama...** <https://www.cnnturk.com/turkiye/basbakan-erdogan-hesi-savundu-ama> (erişim tarihi 18.10.2023).

¹⁴² AKBAŞ, Meral / BOZOK, Mehmet / BOZOK, Nihan, ""Bizim Dereyi Kim Çaldı?": Doğu Karadeniz'de Yaşlı Kadınlar ve Yaşlı Erkeklerin Doğa Anlatıları", **Sudan Sebepler: Türkiye'de Neoliberal Su-Enerji Politikaları ve Direnişler**, (der. C. Aksu, vd.), 1. Basım, İletişim Yayınları, İstanbul, 2016, (s. 247-268).

¹⁴³ KONAK / SUNGU-ERYILMAZ, 2016, s. 809.

sermaye aktörleri¹⁴⁴, yerel halk üzerinde yaşam alanına müdahale, suların kontrolü ve sulara ulaşım konuları üzerinden tahakküm uygulamaktadır¹⁴⁵. Devlet ve sermaye gibi güç sahibi sınıfların yasalara uygun dayatmalarını meşru görmeyi reddeden ve yaşam alanlarına müdahale edilmesine rıza vermeyen yerli halk, çareyi direnişte bulmaktadır. Ancak “*devletin hegemon gücü meşrutiyeti dikte ettirme konusunda etkili bir unsurdur.*”¹⁴⁶

HES’ler meydana getirildikleri neoliberal politikalar kapsamında, yerel halkla devlet ve özel sermaye ittifakını karşı karşıya getirmekte olup bir zengin ve güçlü ile yoksul ve güçsüz çatışmasına sebep olmaktadır. “*Suyu toprağı ve havasıyla bir bütün olan coğrafyanın insanı, kalkınma politikalarının edilgen unsuru olmanın ötesine geçmeye çabalasa da yaşam alanının en temeli olan suyun yönetimi ve kontrolünde hiçbir hak iddia edememektedirler.*”¹⁴⁷ Yaka’nın da aktardığı gibi suyun kontrolü üzerinde verilen kavga, esasen kimin siyasi ve kültürel hakimiyete sahip olacağına ilişkin bir mücadeledir¹⁴⁸. Suyun kontrolünün devlet desteğı ile özel şirketlerin eline verilmesi, yerel halkların yalnızca sularını gasp etmekle kalmamakta aynı zamanda, kendi kaderlerini tayin etme, kendi kendilerine yetme, doğal kaynaklar üzerindeki hakları ve çevreleriyle/doğayla ilişkilerini belirleme haklarını da yok sayıp ihlal etmektedir¹⁴⁹. “*Köylüler, yüzlerce yıldır yaşadıkları çevre (immediate nature) ile ilgili olarak, kendi iradelerini dışlayan, çıkarlarıyla, yaşam tarzlarıyla ve değerleriyle çatışan radikal*

¹⁴⁴ “638 kişilik jandarma ve çelik kuvvet ekipleri eşliğindeki iş makineleri inşaat alanına getiriliyor. ... Bölgedeki insanların direnişini engellemek ve HES inşaatını üstlenen şirketin güvenliğini sağlamak için Haziran 2012’de 638 çelik kuvvet ve kolluk kuvvetinin bölgeye gönderilmiş olması hükümetin bu konudaki tavrını açıkça ortaya koymaktadır.” OĞUZ, Sıla Pelin, “Trabzon Solaklı Vadisi: Ogene Halklarının HES’lere Karşı Mücadelesi”, **Sudan Sebepler Türkiye’de Neoliberal Su-Enerji Politikaları ve Direnişler**, (der. C. Aksu, vd.), 1. Basım, İletişim Yayınları, İstanbul, 2016, (s. 199-222).

¹⁴⁵ YAKA, 2020, s. 169, 175.

¹⁴⁶ İŞLAR, 2016, s. 140.

¹⁴⁷ OĞUZ, 2016, s. 210, 211.

¹⁴⁸ Erdal Balsak’tan aktaran YAKA, 2020, s. 171.

¹⁴⁹ YAKA, 2020, s. 171.

değişiklerle karşı karşıya kalmaktadır”¹⁵⁰. Kapitalist çıkar ilişkileri içindeki yerli/yabancı devlet ve şirketlerin, kırsal yaşam alanları üzerine aldıkları siyasi ve ekonomik kararlar yerel toplum ve doğa üzerinde somut ve telafisi mümkün olmayan etkiler yaratmakta olup devlet, sermaye ve toplum arasında yeni çatışma alanları doğurmaktadır¹⁵¹.

Bu anlamda devlet ve yerel halkın derelere ve HES'lere yüklediği anlam ve onları deneyimleme şekli birbirine taban tabana zıt düşmektedir. Devlet dereleri ekonomik fayda ve enerji üretim kaynağı olarak görürken yereller dereleri yaşam kaynağı ve yaşam alanlarının vazgeçilmez bir parçası olarak değerlendirmektedir¹⁵². Aynı şekilde devletin ekonomik gelişme, sınai kalkınma söylemleri ile yücelttiği HES'ler yerel halk tarafından yaşam alanlarını, toplumsal refahlarını, kısaca tüm yaşamlarını olumsuz etkileyen ve bu sebeple istenmeyen bir durumdur¹⁵³. Devlet, şirketler ve yerel halkı uzlaşmazlığa düşüren bir başka konu da mülkiyet konusundaki anlaşmazlıktır. Yerel halkın nesiller boyunca özgürce ulaştığı, ortaklaşa kullandığı dere, haberleri ve/veya onayları olmadan bir anda özel mülkiyet konusu haline gelmektedir. Yerellerin hayatlarında bir müşterek olarak yer alan dereler, devletin teşvik ettiği özel şirket yatırımları ile metalaştırılıp özelleştirilmektedir¹⁵⁴. Özetle, devlet ve sermayenin HES'ler vasıtasıyla yerel halk üzerinde uyguladığı tahakkümü yerel halkın yetkin bir siyasi özne yerine konulmaması, yaşam alanlarına ve yaşam biçimlerine yapılan rızasız müdahaleler, sudan yoksun bırakmak, bir tarafın ekonomik çıkarlarını diğer tarafın yaşam haklarının üzerinde tutmak gibi katmanlı müdahalelerde görmek mümkündür.

¹⁵⁰ ŞENGÜL, Mihriban, “Türkiye’de “Sermaye Kapanı”ndaki Köylülerin HES Karşısı Mücadelesi: Köylülerin Korumaya Çalıştığı Doğa mı?”, **İdealkent Kent Araştırmaları Dergisi**, Yıl: 2017-1, Cilt: 8, Sayı: 21, (s. 57-90).

¹⁵¹ ŞENGÜL, **2017-1**, s. 59.

¹⁵² KONAK / SUNGU-ERYILMAZ, **2016**, s. 812 – 813; OĞUZ, **2016**, s. 213; YAKA, **2020**, s. 174.

¹⁵³ KONAK / SUNGU-ERYILMAZ, **2016**, s. 815.

¹⁵⁴ KONAK / SUNGU-ERYILMAZ, **2016**, s. 816.

1.3.2.2 Müşterekten Özel Mülkiyete: Mülksüzleştirme

Kapitalist birikim krizinin yeni kaynak arayışı sırasında birikim stratejisi, sermayenin gözünden uzak kalan kırsal alanların yeniden yorumlandığı bir biçime bürünmüştür¹⁵⁵. Dereler başı boş akan su, tarla orman ve dağlar boş arazi, kısaca tüm doğa israf edilen enerji ve/veya âtil alanlar olarak yorumlanmaya başlamıştır. Kapitalist sermayenin boş ve âtil diyerek göz diktiği bu doğal alanlar, kapitalist ideolojiye uymayan toplumsal bir olguyu karşımıza çıkarmaktadır: müşterekler¹⁵⁶. Kimsenin olmaması sebebiyle herkesin olan doğal kaynaklar ve/veya ortak alanlar, müşterekler olarak adlandırılmaktadır. Bir başka deyişle müşterekler kimsenin tapusuna sahip olmadığı ve/veya halk adına devletin sahibi olduğu ortak alanlardır¹⁵⁷. Herkesin ortaklaşa yararlandığı müşterek alan ve kaynakların kamu yararı önemszenmeksizin özel mülkiyet altına alınmasıyla kapitalist birikim stratejisi başarıyla gerçekleştirilmiş olur. Müştereklerin, özel mülkiyet konusu haline getirilmesi David Harvey'in deyişle “*mülksüzleştirme yoluyla birikim*”¹⁵⁸, HES projelerinde sıklıkla kullanılan neoliberal bir uygulamadır.

Yerel halkların yaşam alanlarına devlet destekli şiddet ve tahakküm ile el konulmasıyla yerel halklar mülksüzleştirilerek topraklar ve dereler özel sermayenin birikim yığınında

¹⁵⁵ ERENSÜ, Sinan, “Neoliberalleşmenin Doğası, Doğanın Neoliberalleşmesi: Su Enerji Rabıta Üzerinden Neoliberalizm ve Müphemlikler”, **Sudan Sebepler Türkiye’de Neoliberal Su-Enerji Politikaları ve Direnişler**, (der. C. Aksu, vd.), 1. Basım, İletişim Yayınları, İstanbul, 2016a, (s. 37-64).

¹⁵⁶ DURU, Bülent, **Müşterekler Nedir? Doğal, Kentsel, Sosyal Müşterekler ve Kentsel Toplumsal Hareketlere Etkileri Üzerine**, <https://mustereker.sehak.org/2018/12/10/mustereker-nedir-dogal-kentsel-sosyal-mustereker-ve-kentsel-toplumsal-hareketlere-etkileri-uzerine-bulent-duru/> (erişim tarihi 26.02.2023)

¹⁵⁷ DURU, (**Müşterekler Nedir?**).

¹⁵⁸ “*Accumulation by dispossession*”, David Harvey’den aktaran İŞLAR, **2016**, s. 143. Harvey’in bu terimi Türkçe’ye başka birçok yazar tarafından farklı şekillerde çevrilmiştir. Terim için Erensü, “Neoliberalleşmenin Doğası, Doğanın Neoliberalleşmesi: Su Enerji Rabıta Üzerinden Neoliberalizm ve Müphemlikler”, çalışmasında, “*mülksüzleşme*” çevirisini uygun görmüştür. Kaya, “Sermaye – Emek Kutuplaşmasının Yeniden Üretimi: Acele Kamulaştırma Kararlarında HES’ler”, isimli çalışmasında, aynı terim için “*el koyarak/ mülksüzleştirerek birikim*” çevirisini kullanmıştır. Bu tez çalışması kapsamında kullanılmak üzere, diğer çevirilere göre daha dolaysız bir anlatıma sahip olduğu düşünüldüğü için İşlar’ın “*mülksüzleştirme yoluyla birikim*” çevirisi tercih edilmiştir.

yerini almaktadır. Suyun özel mülkiyet altına alınması, bir zamanlar gürül gürül akan derelere serbestçe ulaşım ortaklaşa yararlanan insanlar ve doğayı sudan yoksun bırakmaktadır. Bir müşterek olarak dereler, yerel halkın yaşam alanının yapı taşlarından biridir. HES’ler üzerinden gerçekleştirilen tahakküm ve mülksüzleştirme su, toprak ve yaşam alanlarına el koyulmasıyla son bulmamaktadır. Su ve toprağın gasp edilmesi, yalnızca su ve topraktan değil su ve toprağın ilintili olduğu her türlü değerden mahrum kalmak anlamına gelmektedir. Yaşam alanlarına hem el konulmakta hem de tahrip edilmektedir. Yaşam alanındaki yıkım sosyal ve ekolojik hayatı olumsuz etkilemektedir. Yerli insanların sağlıklı ve güvenli bir çevreye, temiz su ve gıdaya ulaşımını kısıtlayıp zorlaştırmaktadır¹⁵⁹. Bu sebeplerle, yerli halk tarafından tecrübe edilen mülksüzleşme oldukça kapsamlı bir yoksun bırakılma halidir. HES’ler yerli halkın elinden suyu, toprağı, yaşam alanını, yaşam kalitesini, geçim kaynağını, kültürünü almaktadır.

HES projeleri ayrıcalıklı kesimlerin kapitalist amaçlarını gerçekleştirmek üzere tasarlanmıştır¹⁶⁰. İlk haliyle 2003 yılında yürürlüğe giren Elektrik Piyasasında Üretim Faaliyetinde Bulunmak Üzere Su Kullanım Hakkı Anlaşması İmzalanmasına İlişkin Usul ve Esaslar Hakkında Yönetmelik ile derelerde akan sular, ‘su kullanım hakkı’ adı altında, 49 yıllığına özel şirketlere devredilebilir hale gelmiştir¹⁶¹. Yerlilerin ortaklaşa kullanıp faydalandığı derelerin özel şirketler yararına özgülenmesiyle insanların da bir parçası olduğu bütün bir ekosistemin suya ulaşımı engellenmektedir. Suyun tek bir şirket yararına özelleştirilmesinin yanı sıra elektrik üretiminden elde edilen ekonomik kazanç da yalnızca şirketin elde ettiği bir kâr olarak şirketin banka hesaplarındaki yerini almaktadır¹⁶². Yerel halkın sudan sağladığı çeşitli ve kolektif fayda sıfırlanırken,

¹⁵⁹ AVŞAR, Yeter / AVŞAR, Z. Abidin, “Hidroelektrik Santrallerinin (HES) Çevre Sorunları Bağlamında Toplumsal Etkileri: Kahramanmaraş Sır Barajı Örneği”, **Türk Kamu Yönetimi Dergisi**, Yıl: 2023, Cilt:4, Sayı: 1, (s. 206-216).

¹⁶⁰ KONAK / SUNGU-ERYILMAZ, 2016, s. 817.

¹⁶¹ AKSU, Cemil / ERENSÜ, Sinan / EVREN, Erdem, “Giriş: Yeğün Sular Daim Engine Akar”, **Sudan Sebepler: Türkiye’de Neoliberal Su-Enerji Politikaları ve Direnişler**, (der. C. Aksu, vd.), 1. Basım, İletişim Yayınları, İstanbul, 2016, (s. 9-33).

¹⁶² “Ardanuç’ta HES’e karşı direnen köylülerden birinin sözleri ...: “Biz suyumuzu zaten verdik. Devlet Çoruh’a altın bilezik takacağız dediğinde verdik, bir şey demedik. Barajlara karşı çıkmadık. Barajlar

derenin tahsis edildiği özel sermaye sahiplerinin sudan elde ettiği ekonomik fayda azami miktara çıkmaktadır. Taraflardan biri sudan yoksun kalıp yoksullaşmakta diğeri, ekolojik ve sosyal düzenlerin hassas dengesini bozarak, orantısız şekilde zenginleşmektedir. Özgür derelerinin zapt edilmesinden elde edilen özel hidroelektrik enerjisi, şirket için kapitalist bir fırsat yaratırken yerli insanların nezdinde yıkım ve yoksulluk şeklinde tezahür etmektedir¹⁶³.

Yerel toplumların özgürce eriştiği, birçok farklı ilişki kurup duygusal olarak bağlanabildiği¹⁶⁴ “tekrarlanması, yerine konulması güç bir toplumsal habitat”¹⁶⁵ olan dereler, kapitalist bakışta sadece üzerinde mülkiyet kurulabilecek edilgen bir hammadDEDİR. Bu noktada, toplumsal güç ilişkilerinin yasal mülkiyet hakları üzerinde tezahür ettiği söylenebilir¹⁶⁶. Suyun üzerinde kurulan mülkiyet de “su haklarının hem içeriğini hem de dağılımını etkilemektedir ve kaynaklara erişimde ve onların kontrolünde farklılıklar yaratmaktadır”¹⁶⁷. Daha fazla politik güç ve sermaye sahibi olan sınıflar neyin yasal olduğunu, yasalara uygun olarak neyin üzerine mülkiyet kurulabileceğini, kimin yaşam alanına müdahale edilebileceğini belirleyerek mülkiyet hakkı üzerinden güçsüz sınıflar üzerinde tahakküm uygulamaktadır¹⁶⁸.

Özel sektörün enerji üretiminden ekonomik çıkar sağlayabilmesi amacına özgülenen dereler, yerel halk tarafından enerji üretiminden başka birçok amaçla kullanılmaktadır. Yerel halk kendileri ve hayvanları için içme suyu, tarım alanları için sulama, balıkçılık,

*birileri kâr etsin, suyu alıp satsın diye yapılmıyor ki. [HES'lerden] suyumuzu alıp elektrik üretecek, sonra gidecek kim bilir kime satacak?”, ADAMAN, Fikret / AKBULUT, Bengi / ARSEL, Murat, “Türkiye’de Kalkınmacılığı Yeniden Okumak: HES’ler ve Dönüşen Devlet- Toplum-Doğa İlişkileri”, **Sudan Sebepler Türkiye’de Neoliberal Su-Enerji Politikaları ve Direnişler**, (der. C. Aksu, vd.), 1. Basım, İletişim Yayınları, İstanbul, 2016, (s. 291-312); TUNÇER, 2017, s. 219- 220.*

¹⁶³ TUNÇER, 2017, s. 220.

¹⁶⁴ IŞIL, Özlem / ASLAN, Özlem, “Kadınlığın Su Hali: HES Direnişindeki Karadenizli Kadın Temsilleri Üzerine Bir Deneme”, **İsyanın ve Umudun Dip Dalgası**, (der. S. Erensü, vd.), 1. Basım, Tekin Yayınevi, İstanbul, 2016, (s. 120 - 132).

¹⁶⁵ ERENSÜ, 2016a, s. 64.

¹⁶⁶ IŞLAR, 2016, s. 140.

¹⁶⁷ Ibid.

¹⁶⁸ Ibid.

turizm, yüzme, ortak bir yaşam alanı veya bir inziva mekânı gibi çeşitli şekillerde derelerden yararlanmaktadır¹⁶⁹. HES’lerde ise su yalnızca enerji üretme kapasitesine indirgenerek metalaştırılmakta ve bir köyün, ilçenin, ekosistemin suya ihtiyaç duyduğu tüm alanlar tek bir şirketin ekonomik çıkarları uğruna göz ardı edilmektedir¹⁷⁰. Birçok coğrafyada dereler, yerel halkın geçimini sağlamasında önemli bir rol oynamaktadır. Bu bölgelerde yaşayan insanlar için derelerine HES kurulması tarım, balıkçılık, turizm gibi suya dayalı çeşitli geçim kaynaklarını kaybetmek, yoksullaşmak demektir. Bunun yanı sıra, yemek ve dinlenmek gibi ihtiyaçlara hizmet eden geleneksel hane içi üretim kaynakları da suya ve toprağa el konulmasıyla yok edilmekte; kendi gıdasını üreterek yemek masrafından kısınan, memleketine dönerek tatillerini karşılayan yoksul kesimin elinden piyasa dışı alternatiflerini almaktadır¹⁷¹. Yerellerin geçim kaynaklarının yok edilmesi pahasına HES’lerin kurulması, bir mülksüzleştirme şekil olarak üretim kaynakların sosyo-ekonomik dağılımındaki adaletsizliği açıkça ortaya koyan bir örnektir¹⁷². Öte yandan, derenin özel mülkiyet haline gelişi yalnızca ekonomik bir sorun teşkil etmemektedir. Zira bir müşterek olan derelere el konulması her zaman geçim kaynaklarının kaybedilmesi anlamında bir mülksüzleştirme örneği sergilememektedir. Dereler her coğrafya için farklı anlamlar ifade etmektedir.

Derelerin ve insanların etkileşimini, ilk bakışta ekonomik fayda temelli değerlendirmek mümkün olsa da yerel insanların içinde var oldukları insan dışı doğa ile ilişkilene biçimleri genellikle yalnızca ekonomik olmaktan daha derindir. Yağış miktarının tarımsal üretim için başlı başına yeterli olduğu Karadeniz Bölgesi’nde, derelerin yerel toplum için değeri geçim kaynağı olarak öne çıkmamaktadır. Karadenizli insanlar için dereler yaşamlarının, kültürlerinin, yaşam alanlarının aktif bir aktörü, duygusal bağ kurdukları yeri doldurulamayacak bir özne olarak değer kazanmaktadır¹⁷³. “*Gürsu köyünden (Arılı vadisi, Fındıklı/Rize) Hakan, HES projelerine karşı çıkma sebebini*

¹⁶⁹ KENTEL, Elçin / ALP, Emre, “Hydropower in Turkey: Economical, Social and Environmental Aspects and Legal Challenges”, **Environmental Science & Policy**, Yıl:2013, Cilt: 31, Sayı: Ağustos 2013, (s. 34-43).

¹⁷⁰ KENTEL / ALP, 2013, s. 41.

¹⁷¹ IŞIL / ASLAN, 2016, s. 219.

¹⁷² ERENSÜ, 2016a, s. 57; OĞUZ, 2016, s. 205; YAKA, 2020, s. 168.

¹⁷³ ERENSÜ, 2016a, s. 57.

*anlattı: “Biz bu derenin kıyısında büyüyoruz. Her gün onunla temas halindeyiz; her gün onu görüyoruz, duyuyoruz. Dere bizim için bir komşu, bir akraba gibidir.”*¹⁷⁴ Dereler her gün sesleriyle, görüntüleriyle, varlıklarıyla Karadenizli insanların günlük hayatlarına katılmakta, içinde yaşadıkları doğanın canlılığını devam ettirmekte, kendi memleketlerinde kendi yaşama biçimlerini sürdürmelerini sağlamaktadır. Derelerin akması demek ormanların, hayvanların, toprağın kısacası bütün üyeleri ile memleketlerinin canlılığını kaybetmesi ve memleketlerini yitirmelerinin bir sonucu olarak eninde sonunda kültürlerini, kimliklerini, geleceklerini kaybetmeleri anlamına gelmektedir. Yaşam alanlarındaki derelere yüzlerce HES projesi ile el konulmaya çalışılan Karadenizliler için dereler kültürlerini, kimliklerini barındıran ve var eden, yaşayan birer kültürel miras öznesidir¹⁷⁵.

*“Karadenizliler dereleri, çocuklarına bırakmak istedikleri mirasın ve bölgelerinin merkezi olarak görüyorlar. Bu anlamda dereler yalnızca mekânda değil zamanda da akmakta, ataların anularıyla çocukların geleceği arasında bir bağ kurmaktadır. Yaşamın devamlılığı bizzat derelerde tezahür etmektedir.”*¹⁷⁶

Dereleri ellerinden alınan insanların yaşadıkları kültürel ve toplumsal bir mülksüzleştirme örneğidir¹⁷⁷.

Nitekim yaşam alanı ellerinden alınan insanların, yaşamı ellerinden alınmaktadır. Zira yaşam alanı yalnızca fiziksel çevre değildir. Toplumlar kültürlerini yaşam alanına dayalı üretmekte olup zaman içerisinde yaşam alanı ve kültür birbirlerinin parçası haline gelmektedir¹⁷⁸. Derelerini kaybeden yerel toplumlar, çevreleriyle çok yönlü bir etkileşim ve ilişki içerisinde, doğayla beraber var olma hallerini, sosyo-ekolojik yaşam

¹⁷⁴ YAKA, 2020, s. 173.

¹⁷⁵ OĞUZ, 2016, s. 215; YAKA, 2020, s. 171 - 172.

¹⁷⁶ YAKA, 2020, s. 174.

¹⁷⁷ ERENSÜ, 2016a, s. 57.

¹⁷⁸ SCARAMELLI, Caterina, “Suyun Antropolojisi: Anlam, Mekân, Maddesellik”, **Sudan Sebepler Türkiye’de Neoliberal Su-Enerji Politikaları ve Direnişler**, (der. C. Aksu, vd.), 1. Basım, İletişim Yayınları, İstanbul, 2016, (s. 155-176).

biçimlerini, kültürlerini kaybetmektedirler¹⁷⁹. İnsanların kültürlerini yarattıkları mekânın ellerinden alınması demek yaşama biçimlerinin ellerinden alınması demektir. Derelere iktidar ve sermaye sahibi grupların çıkarları için el konulması mülkiyet ve kaynaklar üzerinde hakimiyet kurulması olduğu gibi insanların sürdürmek istedikleri yaşam biçimlerine müdahale edilmesi anlamına da gelmektedir¹⁸⁰. Kapitalist birikim stratejilerine hizmet etmek için yaratılan ekonomi ve enerji politikaları, yerel seviyede ekolojik ve sosyal eşitsizliklere sebep olmaktadır¹⁸¹. HES'ler, doğayla iç içe yaşamak kültürlerinin bir parçası haline gelmiş insanların hem yaşam alanlarını hem geçim kaynaklarını hem de kültürlerini ellerinden alarak bu insanları mülksüzleştirmekte, yoksullaştırmakta ve son raddede yaşamlarını devam ettirebilmeleri için göç etmeye zorlamaktadır¹⁸².

1.3.2.3 Yurtsuzlaşma: Göç

Kapitalist iktidar ve sermaye kesimi, zenginlik ve refahı yalnızca parasal güç temelinde değerlendirmektedir¹⁸³. Bu anlayış çerçevesinde HES'ler de kırsal bölgeleri kalkındırma, istihdam sağlama, ekonomik büyüme gibi söylemlerle meşrulaştırmaya çalışmıştır¹⁸⁴. Ancak gerçekte yaşanan ile politik söylemde vaat edilen birbiriyle uyuşmamaktadır. Türkiye'de HES'ler, doğal ve toplumsal yaşamın devamlılığı için hayati öneme sahip olan ekosistemlerin sağlıklı bütünlüğünü korumak konusunda başarısız olmuştur¹⁸⁵. HES'lerin doğa ve insan üzerindeki negatif etkileri sebebiyle yerli halk, bir zamanlar bereketli kaynaklardan, sağlıklı ve temiz bir çevreden meydana gelen yaşam alanlarını ve nesiller boyu doğayla beraber sürdürdükleri günlük yaşam pratiklerini, mekâna yerleşik zengin kültürlerini, duygusal bağ kurdukları doğal varlıkları kısaca

¹⁷⁹ OĞUZ, 2016, s. 214; YAKA, 2020, s. 174.

¹⁸⁰ ERENSÜ, 2016a, s. 62.

¹⁸¹ ADAMAN / AKBULUT / ARSEL, 2016, s. 300; YAKA, 2020, s. 174.

¹⁸² “Bu dereye 21 tane HES yapılması, 2 bin 500 kişiye bölgeyi terk etmesini söylemek demek. Bizi şehirlere göç etmeye mahkûm ediyorlar.” 2011 İkizdere yerli halkla yapılan röportajlar, TÜLEK, Erkal, **Sudaki Suretler**, <https://vimeo.com/893236794> (erişim tarihi: 02.02.2024).

¹⁸³ AKSU / ERENSÜ /EVREN, 2016, s. 10.

¹⁸⁴ AKSU / ERENSÜ /EVREN, 2016, s. 10.

¹⁸⁵ KONAK / SUNGU-ERYILMAZ, 2016, s. 816.

yaşam biçimlerini kaybetmektedir. Yerellerin kendi memleketlerinde kendi kültürlerini yaşama, doğayla uyum içinde var olma, mekân ve toplumla bağ kurma, kendi kendine yetme, hayattan zevk alma gibi finansal ölçekte karşılık bulamayacak değer ve ihtiyaçlarını sağlıklı, ulaşılabilir, sürdürülebilir koşullar altında karşılama imkanları ellerinden alınmaktadır. HES'lerin kırsal coğrafyalara ekonomik zenginlik getireceği vaadi gerçek hayatta, yoksun bırakılma ve yoksullaşma olarak tecrübe edilmektedir.

Devlet ve enerji sektörü, yerel toplumun direnişinin önüne geçmek, desteğini kazanmak benzeri niyetlerle HES'lerin bölgede istihdam sağlayacağı, tarım, hayvancılık, turizm gibi sektörleri de olumlu etkileyerek ekonomik hayatı hareketlendireceği gibi gerçeği yansıtmayan söylemlerde bulunmaktadır¹⁸⁶. Modernleşme, kalkınma, istihdam söylemleri, müşterek derelere el koyularak kurulan HES'lerden elde edilen ekonomik kazanımlar, sanki eşit bir şekilde dağıtılacakmış algısını yerleştirmek için de kullanılmaktadır¹⁸⁷. HES'lerin bölgede istihdam sağlayacağına yönelik vaat, (i) HES projelerinin finansman, fizibilite, planlama, inşaat ve işletme gibi her aşamasında, konusunda uzmanlaşmış kalifiye işçilere ihtiyaç duyulması, (ii) şirketlerin bu kalifiye işçileri proje için sahaya inmeden bir başka deyişle yerli halka temasa geçmesine gerek kalmaksızın kendi havuzlarından bulması, (iii) yöre sakinlerinin çoğunluğunun HES projesi çalışanlarından beklenen spesifik yetkinlere sahip olmaması gibi sebeplerle, bölgenin tümünü kalkındıracak ölçekte ve süreklilikte gerçekleşmesi mümkün olmayan bir vaattir¹⁸⁸. En gerçekçi haliyle HES projelerinin bölgede sağlayabileceği istihdam, dönemlik inşaat işçiliğidir¹⁸⁹. Bu noktada, HES'lerin yeni iş kaynakları yaratmak şöyle dursun var olan geçim kaynaklarını da (tarım, balıkçılık, turizm vb.) yok ettiğini bir kez

¹⁸⁶ **Sürdürülebilirliğin Yüzyılı**, <https://turkiyeyuzyili.com/proje-yesil-enerji-hes-ve-barajlar> (erişim tarihi 18.10.2023)

¹⁸⁷ ADAMAN / AKBULUT / ARSEL, 2016, s. 300.

¹⁸⁸ AKBAŞ / BOZOK / BOZOK, 2016, s. 262; TURHAN, Evren / ÇAĞATAY, Hatice / KEÇECİ, Abidin, "Hidroelektrik Santrallerin (HES) Çevresel ve Sosyal Etkileri: Alakır Vadisi Örneği", **Antalya 4. Su Yapıları Sempozyumu**, Antalya, 2015, (s. 67-76).

¹⁸⁹ "Yol yapacağız, iş vereceğiz dediler. Ha bir şey olduğu yok. İş biraz oldu sonra bitti." Yazarın yerli halka görüşmeleri, OĞUZ, 2016, s. 211; "İkizdere'den 15 bin kişi göç etmeye mahkûm ediliyor. Her HES'te iki ya da kırk iki kişi çalıştırılabilir ama geri kalan insanlar mevcut geçim kaynaklarını kaybedecek.", TÜLEK, (Sudaki Suretler).

daha hatırlatmak gerekmektedir. Bu sebeplerle, HES projelerinin yöre sakinlerine düzenli kazanç sağlayacak bir gelir kapısı olduğuna, bölgeyi kalkındıracağına yönelik ifadeler, projelerin hiçbir aşamasında dikkate alınmayan yerel halkı, ikna etmek ve rıza üretmek için kullanılan ve gerçeği yansıtmayan politik söylemlerden ibarettir¹⁹⁰.

Su, insanların yaşam alanlarıyla bağ kurup aidiyet geliştirmesinde, kimlik, kültür ve anlam yaratmasında, kendilerine bir yurt, memleket edinmelerinde büyük bir rol oynamaktadır¹⁹¹. Dereler ve yerel toplumlar birbiriyle dinamik bir ilişki içerisinde olup birbirleri tarafından şekillendirilirler¹⁹². Yaşam alanları dereler etrafında şekillenir: evler, tarlalar ve bahçeler, toplumsal alanlar dereye göre ve derenin döngülerine uygun olarak konumlandırılır¹⁹³. Bu somut şekillendirmenin yanı sıra çeşitli coğrafyalarda dereler yerel toplumun dili, inancı, yaşanmışlıklarıyla, kısacası toplumsal kimlikle beraber tahayyül edilen kültürel varlıklardır¹⁹⁴. Karaçam, Köknar, Uzuntarla gibi yüksek rakımlı Trabzon köylerinde halen aktif şekilde konuşulan yerli, benzersiz bir dil bulunmaktadır: Romeyka¹⁹⁵. Ogene adındaki vadide ardı ardına kurulan HES'ler, yerli insanların şehirden uzak, doğayla her gün iletişim içerisinde yarattıkları yaşamlarını yok etmektedir. Ogene dağlarında HES'lerin göçe zorladığı insanların, derelerin etrafında şekillenen kültürlerini, memleketlerini geride bırakmasıyla eşsiz Romeyka da unutulup kaybolma tehlikesi altında kalmaktadır¹⁹⁶.

Derelerin yerli insanların kültür ve kimlikleriyle yakından bağlantılı olduğu coğrafyalara başka bir örnek olarak, su ve inancın iç içe geçtiği Dersim/ Munzur verilebilir. Dersim'in yerli halkı Zaza Alevileri için Munzur Deresi kutsal bir kimliğe sahiptir¹⁹⁷. Dersimliler Munzur'un kıyılarında ibadet etmekte, Munzur'un cezalandırıcı

¹⁹⁰ ADAMAN / AKBULUT / ARSEL, 2016, s. 292.

¹⁹¹ SCARAMELLI, 2016, s. 161.

¹⁹² SCARAMELLI, 2016, s. 170.

¹⁹³ YAKA, 2020, s. 173.

¹⁹⁴ SCARAMELLI, 2016, s. 178.

¹⁹⁵ OĞUZ, 2016, s. 216.

¹⁹⁶ OĞUZ, 2016, s. 216.

¹⁹⁷ DENİZ, Dilşa, "Dersim'de Su Kutsiyeti, Münzur/ Munzur Nehri İlişkisi, Anlamı ve Kapsamı ile Baraj/HES Projeleri ", **Sudan Sebepler Türkiye'de Neoliberal Su-Enerji Politikaları ve Direnişler**, (der. C. Aksu, vd.), 1. Basım, İletişim Yayınları, İstanbul, 2016, (s. 177-198).

ve koruyucu özelliklerine duyulan saygı ve toplumsal bağlayıcılığı sebebiyle sözlerini Munzur'un şahitliğinde vermekte, arınmak ve af dilemek gibi niyetlerle Munzur'un sularında yıkanmaktadır¹⁹⁸. “*Munzur ... inancı ve inancın tebaasıyla coğrafyaya montajlandığı, her üçünün bir haline geldiği mekânsal bir temsiliyettir*”¹⁹⁹; bir başka deyişle Munzur, Zaza Alevileri'nin inancının merkezinde yer almaktadır²⁰⁰. Kendilerini Munzur'un bir parçası olarak gören Dersimliler için Munzur'un HES'lere hapsedilmesinin²⁰¹ olumsuz etkileri, yaşam alanlarına yapılan müdahaleler yüzünden bir coğrafyadan diğerine göç etmekle kalmamaktadır. Kutsal mekâna sıkı sıkıya bağlı olan inanç, toplumsal kimlik ve bellek, özgün sosyo-ekolojik kültür de geride bırakılmaya zorlanılmaktadır²⁰². Ogene ve Munzur yerlilerinin göç etmesi hem bu coğrafyaların insansızlaştırılıp kapitalist sömürüye tamamen açık hale gelmesi hem de Romeyka ve Zaza Alevliği'nin doğduğu coğrafyadan koparılması sebebiyle gelecek kuşaklara, süreklilik arz eden bir anlamla aktarılamaması anlamına gelmektedir.

HES'ler yerli insanların yaşam alanlarındaki, tarihi eserler, anıt ağaçlar, sit ve doğa koruma alanları gibi mekândan ayrı düşünülemez kültür ve tabiat varlıklarını yok etmektedirler²⁰³. Türkiye'de bu yıkıma en çarpıcı ve en tanıdık örnek olarak Hasankeyf'i sular altında bırakan, devlet önderliği ve desteğiyle yabancı şirketlerin de yer aldığı bir konsorsiyum tarafından projelendirilip işletilen Ilısu Barajı verilebilir²⁰⁴. Kimliğin ve kültürün esas parçalarından olan dilin, inancın, tarihin kaybolması kültürel erozyona sebep olmaktadır. Memleketlerini kaybedip büyük şehirlere göç etmek

¹⁹⁸ DENİZ, 2016, s. 184-185.

¹⁹⁹ DENİZ, 2016, s. 187.

²⁰⁰ DENİZ, 2016, s. 183.

²⁰¹ DENİZ, 2016, s. 187.

²⁰² DENİZ, 2016, s. 189.

²⁰³ “... HES'lerin yapımı esnasında 3500 yıllık Likya köprüsünün yok edildiğini ... Alakır Nehri'nde yaşayan nesli tehdit altında olan kırmızı benekli alabalıkların nesillerinin tükenebileceği, bununla birlikte ender görülen bitkilerin ve vadinin ikliminin değişmesiyle dünyanın en yaşlı sedir ağaçlarından 2350 yaşındaki sedir ağacının tehlikede olacağını vurgulamaktadırlar.”, TURHAN / ÇAĞATAY / KEÇECİ, 2015, s. 73.

²⁰⁴ Ilısu Projesi, bir baraj olması nedeniyle bu tez çalışmasının kapsamına girmemekle birlikte tez konusuyla olan yakın toplumsal, ekolojik ve politik benzerliği ve Türkiye'nin hidropolitik tarihinde sahip olduğu önemli yer sebebiyle Ilısu'dan kısaca da olsa bahsetme ihtiyacı duyulmuştur.

zorunda bırakılan insanlar, kendilerini tanımadıkları bir yaşam içerisinde bulmaktadır; maddi ve manevi olarak uyum sağlamak, yerleşmek konusunda büyük sıkıntılar çekerek aidiyet ve anlam duygularını yitirmekte, kültür çatışması, yabancılaşıma ve topluma kabul edilmeme gibi modern kapitalist sorunlarla baş etmek zorunda bırakılmaktadırlar²⁰⁵.

Kırsal yaşam kendi güzellik ve zenginliklerine haiz olmakla birlikte coğrafi koşullar, hizmet ve alt yapı yetersizlikleri gibi faktörler sebebiyle oldukça zorlu da bir yaşamdır. Bu zorluğun bir yansıması olarak, Türkiye’de şehirler dışındaki yerleşim merkezlerinin nüfusu hali hazırda son derece düşüktür. İnsanları, topraklarına bağlayan suyun gasp edilmesi sayıca az insan toplulukların topraklarına tutunma sebeplerini de ellerinden almaktadır. Zaten hali hazırda modern çağın içinde neredeyse bir istisna haline gelip zorlaşmış olan kırsal hayat, bir de susuzlukla imtihan edilince kırsal topraklarda zorluklara göğüs germek anlamını yitirmektedir²⁰⁶. Susuzluk, yaşanan coğrafyayı fiziksel ve toplumsal olarak değiştireceğinden derelerinden koparılan coğrafyalar aynı zamanda yaşam kaynakları, yaşam alanları, geçim kaynakları ve kültürlerinden de koparılmakta ve böylece insanları memleketlerine bağlayan hiçbir şey kalmamaktadır²⁰⁷. 28 tane HES’in bulunduğu Artvin ilinde yapılan bir saha çalışması, yerel halkın %87’sinin HES’ler sebebiyle göç etmek istediğini göstermektedir²⁰⁸. HES’lerle doldurulmak istenen diğer bir yer olan Trabzon Solaklı Vadisinde, HES’lerin yerel halkı neden göçe iteceğini, yöre sakinlerinden Sakine ve Ali kendi sözleriyle şöyle anlatmaktadır:

“Yıllardır akan bu dere olmadan burası böyle kalır mı? Bu yeşil bu doğa yoksa burada ne yapalım?”²⁰⁹, “Burada bu HES’lerle beraber bir kültür göçünün de başlayacağı açıkça ortadadır. Burada biz ne için duruyoruz.

²⁰⁵ TURHAN / ÇAĞATAY / KEÇECİ, 2015, s. 75.

²⁰⁶ AKBAŞ / BOZOK / BOZOK, 2016, s. 261; OĞUZ, 2016, s. 215; SCARAMELLI, 2016, s. 163.

²⁰⁷ AVŞAR / AVŞAR, 2023, s. 215; OĞUZ, 2016, s. 215.

²⁰⁸ DEMİR, Nuray / AKSOY, Adem / DEMİR, Okan, “Artvin İli Hidroelektrik Santrallerinin Sosyo-Ekonomik Açından Değerlendirilmesi”, **Palandöken Journal of Animal Science, Technology and Economics**, Yıl: 2022, Cilt:1, Sayı:2, (s. 27-31).

²⁰⁹ OĞUZ, 2016, s. 213.

Gelir olarak tarım ve hayvancılık kendine yetecek kadar yapıyor. Bu insanların buraya tutunma nedenleri bu bölgedeki doğal güzellik. Karadeniz insanı etle kemik gibidir doğa ile. Bunun bir tarafını aldığı zaman bu insanlar sudan çıkmış balığa döner, göçe zorlarsın onları. Buradaki belki bin yıllık kültürü de yok edersin. Sorunlar çıkacağı ortadadır... Benim yüzdüğüm, balık avladığım, başında hayal kurduğum derem yoksa, o ağaç yoksa niçin durayım...”²¹⁰.

Sermayenin gözünü diktiği kırsal yaşam alanları kültürden, duygusal bağlardan, anlamdan kopararak insansızlaştırılmaktadır. Bir başka deyişle kırsal yaşam alanları hem maddeten hem de manen boşaltılarak sermayenin sömürüsüne elverişli hale getirilmektedir. Yaşam alanlarının bu şekilde işgal edilmesi, insanların yerlerinden yurtlarından edilmeleri de bir tahakküm şekli olup yerli halk tarafından da meşru kabul edilmemektedir²¹¹. Bu anlamda göç de insanları yerinden ederek sermayenin birikimine katkı sağlayan mülksüzleştirme örneklerinden biri olarak görülebilir²¹². Derelere el konulması yöre sakinlerini ekonomik, kültürel ve yaşam alanı temellerinde yoksunlaştırarak mülksüzleştirmektedir.

Memleketlerini ve kültürlerini kaybeden insanlar yeni yaşam alanları bulmak, geçimlerini sağlamak, hayatlarına devam edebilmek için şehirlere göç edip yaşamın para kazanma derdinden ibaret olduğu, kendi içinde pek az zenginlik bulunduran tek tipleştirilmiş şehirli işçi hayatına mahkûm edilmektedir²¹³. HES’ler yüzünden göçe zorlanıp yurtsuzlaşan insanların hayatına işsizlik, yoksulluk, yalnızlık, kültür

²¹⁰ OĞUZ, 2016, s. 215.

²¹¹ İŞLAR, 2016, s. 148.

²¹² EVREN, Erdem, “Bir Baraj Karşısı Mücadelenin Yükselişi ve Düşüsü: Yusufeli Barajı Projesi Ve Hidro-Kalkınmanın Zaman-Mekan Siyaseti”, **Sudan Sebepler Türkiye’de Neoliberal Su-Enerji Politikaları ve Direnişler**, (der. C. Aksu, vd.), 1. Basım, İletişim Yayınları, İstanbul, 2016, (s. 269-287).

²¹³ KONAK / SUNGU-ERYILMAZ, 2016, s. 815; TURHAN / ÇAĞATAY / KEÇECİ, 2015, s. 75; ERENSÜ, Sinan / ÖZLÜER, Fevzi “Sınıf, Mekân ve Müşterekler... HES karşıtı Hareketin İmkân ve Sınırlarını Tartışmak”, **TMMOB 9. Enerji Sempozyumu (12, 13, 14 Aralık 2013) “Toplumsal Etkileri Çerçevesinde Enerji” Bildiriler Kitabı**, TMMOB Elektrik Mühendisleri Odası, Ankara, 2014, (s. 205 – 212).

çatışmaları, yabancılaşma gibi iç içe geçmiş toplumsal sorunlar girmektedir²¹⁴. Bu durum ekolojik sorunlar ve toplumsal sorunların birbirinden ayrı değerlendirilemeyeceği göstermektedir. HES’ler ekolojik dengeyi bozmaları ve yerli insanları iktidar sahibi grupların dayatma ve tahakküm uygulamalarına maruz bırakmaları sebebiyle ekolojik krize hem ekolojik hem de sosyal düzlemde katkı sağlayan sorunlu neoliberal bir uygulamadır. HES’ler meydana getirdiği ekolojik ve toplumsal sorunlar, ekolojik ve sosyal eşitsizlik yaratmaktadır.

Stratejik planlar ilgili bakanlıkların strateji geliştirme başkanlıkları tarafından hazırlanıp yayınlanan Resmî politika belgelerinden biridir. Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı, tarafından hazırlanan en güncel stratejik plan olan 2019 -2023 Stratejik Plan’ında belirtilen hedefler şu şekilde sıralanmıştır “(i) sürdürülebilir enerji arz güvenliğini sağlamak, (ii) enerji verimliliğini önceliklendirmek ve artırmak, (iii) kurumsal ve sektörel kapasiteyi güçlendirmek, (iv) enerji ve tabii kaynaklarda bölgesel ve küresel etkinliği artırmak, (v) enerji ve tabii kaynaklar alanında teknoloji geliştirme ve yerlileştirme, (vi) piyasalarda öngörülebilirliği artırmak, (vii) sürdürülebilir madencilik ile üretim kapasitesini artırmak”²¹⁵. Hükümetin enerji ve tabii kaynak yönetimine ilişkin hedefleri arasında ekolojik ve sosyal denge, kaynakların korunma, çevresel adalet gibi günümüzde enerji üretiminden ayrı düşünülemeyecek gerekliliklerinin yer almadığı görülmektedir. Hükümetin yeşil enerji, sürdürülebilir kalkınma, ekonomik gelişme, enerji bağımsızlığı/ güvenliği söylemleri ile meşrulaştırmaya çalıştığı HES’ler yerel halk tarafından yaşam alanlarının tahribi, hayat kaynağı olarak gördükleri su kaynaklarına el konulması ve göç sebebi olarak deneyimlemektedir. Türkiye’de HES’lerin projelendirilmesi, inşaatı, işletilmesi sırasında yerli insanların hakları ve ekolojik denge göz ardı edilmekte olup şirketlerin kâr sürdürülebilirliği terazide daha ağır basmaktadır. Resmî politika belgelerinden anlaşıldığı üzere, yerli halkın sağlık ve refahı ile ülke coğrafyasının ekolojik dengesi hükümetin hedefleri arasında yer almamaktadır.

²¹⁴ CANDAR, Berna, **Türkiye’de Kurulu Olan Hidroelektrik Santrali Projelerinin Çevresel Etkilerinin Değerlendirilmesi**, Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, Bursa, Bursa Uludağ Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, 2022; TURHAN / ÇAĞATAY / KEÇECİ, **2015**, s. 75; YAKA, **2020**, s. 170, 171.

²¹⁵ Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı (ETKB), Strateji Geliştirme Başkanlığı, **2019 -2023 Stratejik Planı**.

Uluslararası Atom Enerjisi Kurumu'nun belirttiği üzere, “*Kalkınma için ne kadar önemli olursa olsun, enerji yalnızca amaca yönelik bir araç olup amaç sağlık, yüksek yaşam standartları, sürdürülebilir bir ekonomi ve temiz bir çevredir.*”²¹⁶ Ancak Türkiye'nin enerji üretimine dayalı ekonomik çıkar ile sınırlı su politikaları sebebiyle hem dereler hem de toplum zarar görmektedir. HES'lere yönelik kararların tepeden inme bir şekilde yöre sakinlerinin ihtiyaç ve kaygıları dikkate alınmadan, bilimsellikten uzak, santralinin çevresel ve sosyal etkileri görmezden gelinerek alınması yöre halkının ve Türkiye çapında sivil toplumun tepkisini çekmiştir²¹⁷. Sermaye aktörlerinin devletin teşvikleriyle derelere hücum etmesi, yöre sakinlerinin kuvvetli direnişiyle karşılaşmıştır. Bu direnişler yaşam alanında verilen fiziksel bir direniş olarak kalmamıştır. Yaşam alanı direnişleri, idari mekanizmalar harekete geçirilmeye çalışarak ve mahkemeler önüne getirilip hak arayışları başlatılarak hukuki düzleme de taşınmıştır.

²¹⁶ International Atomic Energy Agency (IAEA), United Nations Department of Economic and Social Affairs, International Energy Agency, EUROSTAT, and European Environment Agency, **Energy Indicators for Sustainable Development: Guidelines and Methodologies**, Vienna, 2005.

²¹⁷ KENTEL / ALP, 2013, s. 41.

2. BÖLÜM

TÜRK HUKUK SİSTEMİNDE HES'LER

2.1 TÜRKİYE'DE HES'LERİN TARİHİ

Bu tez çalışmasının amacı ekolojik kriz ile hukuk arasındaki ilişkiyi HES'ler üzerinden incelemektir. Bu amaca ulaşmak için hukuk, ekolojik kriz ve HES'lerin bağlantısını HES'lerin tarihi gelişimi içerisinde kurmanın önemli olduğu düşünülmektedir. Nitekim, Türkiye'de HES'lerin gelişim sürecine göz atmadan HES'lerin günümüzde geldiği noktayı doğru bir şekilde değerlendirebilmek mümkün olmayacaktır. Bu doğrultuda Türkiye'deki HES'lerin tarihini sağlam bir bağlama yerleştirmek adına, bu bölümde öncelikle 1980'li yıllarda, dünya çapında gerçekleşen neoliberal bir dönüşüm ve bu dönüşümün Türkiye'deki yansımaları üzerinde durulacaktır. Bölümün devamında, Türkiye'nin dünyadaki gelişmelerle paralel olarak şekillenen ekonomi politikalarına kısaca göz atılarak bu politikalar doğrultusunda yeniden yapılandırılan enerji sektörü, HES'ler özelinde ve hukuki düzenlemeler üzerinden ele alınacaktır.

2.1.1 Kapitalist Kriz ve Türkiye'nin Ekonomi ve Enerji Politikalarına Etkisi

1970'li yıllarda dünyada yaşanan kapitalist birikim durgunluğu, 1973'te meydana gelen petrol krizi ve üretim sistemini olumsuz etkilemeye başlayan sosyal problemler, kapitalist sistemi krize sürüklemiştir²¹⁸. Kapitalist büyüme ve birikimin sınırlarına ulaşması, üretim kaynaklarının tükenmesi, çevre kirliliği ve yoksulluk gibi kapitalist üretim sisteminin meydana getirdiği problemlere, piyasa içi bir çözüm olarak, neoliberal birikim stratejisi gösterilmiştir²¹⁹. Neoliberal birikim stratejisinin öne çıkan uygulamaları: piyasaların serbestleştirilmesi, kuralsızlaştırma, özelleştirme,

²¹⁸ ALTIOK, Metin, **Az gelişmiş Ülkelerde 1980 Sonrasında Ekonomik Kriz, İstikrar ve Yapısal Uyum Programları: Latin Amerika ve Türkiye Deneyimi**, Yayınlanmış Doktora Tezi, İstanbul, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2000.

²¹⁹ MCCARTHY, James / PRUDHAM, Scott, "Neoliberal Nature and the Nature of Neoliberalism", **Geoforum**, Yıl: 2004, Cilt: 35, Sayı: 3, (s. 275-283).

küreselleşme ve doğal varlıkların daha önce görülmemiş bir şekilde piyasalara dahil edilerek sermaye birikiminin esas metallerinden biri haline getirilmesi olmuştur²²⁰.

Kriz, büyüme sıkıntısı yaşayan egemen kapitalist aktörlerin (Batı ülkeleri ve çok uluslu şirketler), dış politikalarının yeniden düzenlenmesini gerektirmiştir²²¹. 1980 öncesi dönemde, Batılı kapitalist ülkeler, ‘gelişmekte olan’ ülkelere ekonomik ve teknik yardım sayesinde kalkınma vaadi ile borç vermiştir²²². Ancak gelişmekte olan ülkeler bu borçları ödeyememiştir²²³. Batı’nın kapitalist politikalarıyla sömürülen gelişmekte olan ülkelerde, vadedilen ekonomik kalkınma yaşanmadığı gibi toplumsal eşitsizlikler ve ekolojik sorunlar da göz ardı edilemeyecek seviyeye ulaşmıştır²²⁴. Yoksulluk, sosyal ve çevresel adaletsizlik, ekolojik felaketler gibi sorunların yetersiz ekonomik üretim ve tüketimden kaynaklanan problemler olduğu iddia edilmiştir²²⁵.

Söz konusu iddia doğrultusunda, bu toplumsal ve çevresel sorunların kapitalist sistem içerisinde gerçekleştirilecek yapısal dönüşümler sayesinde aşılabileceğine yönelik bir yaklaşım benimsenmiştir²²⁶. Öyle ki, ekonomik kalkınma ile sınai gelişmenin önündeki engellerden biri ve ekolojik tahribatın sebebi olarak müşterek doğal varlıkların özel mülkiyet altında olmaması gösterilmiştir²²⁷. Benzer bir mantıkla yoksulluk, ekolojik krizlerin sebebi olarak gösterilirken küresel ekonomik büyümenin de sosyo-ekolojik felaketlere çözüm getireceği iddia edilmiştir²²⁸.

²²⁰ MCCARTHY / PRUDHAM, 2004, s. 277.

²²¹ ALTIOK, 2000, s. 76.

²²² ALTIOK, 2000, s. 75.

²²³ Ibid.

²²⁴ ÖZLÜER, (Sürdürülebilir Kalkınmanın Ekonomi Politikası).

²²⁵ ALTIOK, Metin, “Ekolojik Kriz, Kapitalist Birikimin Sürdürülebilirliği, Gelecek ve Ütopya”, **İktisat Politikası Araştırmaları Dergisi**, Yıl: 2014, Cilt: 1, Sayı:1, (s. 81-98).

²²⁶ ALTIOK, 2014, s. 88.

²²⁷ HARDIN, Garrett, “The Tragedy of the Commons” **Science**, Yıl: 1968, Cilt: 162, Sayı: 3859, (s. 1243 –1248).

²²⁸ “A world in which poverty is endemic will always be prone to ecological and other catastrophes.”, United Nations- World Commission on Environment and Development, **Our Common Future**, Oxford, 1987.

Bu çelişkili iddialar, durgunluk krizi içindeki kapitalist sistemin büyümek için yeni sermaye birikim stratejileri, yeni coğrafyalar ve yeni metalar arayışını meşrulaştırmak için bir kılıf olarak kullanılmıştır²²⁹. Nitekim yeni sermaye birikim stratejisinin başarıya ulaşabilmesi için egemen kapitalist aktörlerin az gelişmiş ülkelerin kaynaklarına ulaşması, uluslararası piyasalarda serbest hareketliliğin sağlanması, fiyat kontrollerinin kaldırılması gibi hem toplumsal dirençle karşılaşabilecek hem de eski ekonomik, idari, hukuki sistemlerinin müsaade etmeyeceği kapsamlı yeniliklere ihtiyaç duyulmuştur²³⁰. Bu suretle neoliberal paradigmayı karakterize eden deregülasyon ve özelleştirme gibi uygulamalar vasıtasıyla ekonomi, idare, hukuk sistemlerinin yeniden yapılandırıldığı bir döneme adım atılmıştır²³¹.

Uluslararası finansal kuruluşların (IMF, Dünya Bankası, OECD vb.) hazırladığı finansal enstrümanlar (birlik hibeleri, yatırım fonları, istikrar ve yapısal uyum programları gibi) ile gelişmekte olan ülkelere belirli şartları gerçekleştirmeleri koşuluyla büyük meblağlarda çeşitli krediler verilmiştir²³². Aynı krize, daha şiddetli bir şekilde maruz kalan gelişmekte olan ülkeler, söz konusu kredileri bir fırsat olarak görmüş ve kredi şartlarını kabul ederek neoliberal stratejilere uyum sağlamıştır²³³. Böylece gelişmekte olan ülkelerde, Batılı ülkeler ve uluslararası finans kuruluşlarının yönlendirdiği sistematik yeniden yapılandırma süreçleri başlamıştır. Krizden kurtulmak, kalkınma ve ekonomik büyüme sağlamak saikleriyle finansal enstrümanlardan yararlanmak için neoliberal dönüşüm sürecinden geçmeye istekli olan ülkelere biri de Türkiye olmuştur.

1980'ler öncesi Türkiye'sinde, devlet ekonomik alanda aktif ve müdahaleci bir şekilde yer almakta olup enerji, altyapı, eğitim gibi çeşitli alanlarda sosyal devlet anlayışıyla

²²⁹ ALTIÖK, 2000, s. 76.

²³⁰ YELDAN, Erinç, "Neoliberal Küreselleşme İdeolojisinin Kalkınma Söylemi Üzerine Değerlendirmeler", *Praksis*, Yıl: 2002, Sayı:7, (s. 19-34).

²³¹ BRABAZON, HONOR, **Neoliberal Legality: Understanding the Role of Law in the Neoliberal Project**, (der. H. BRABAZON), 1. Basım, Routledge, New York, 2017.

²³² ALTIÖK, 2000, s. 78.

²³³ Ibid.

kurumsallaşıp hizmet vermiştir²³⁴. Türkiye, 1960 – 1980 yılları arasında ithal ikameci sanayileşme modelini uygulayarak planlı sanayileşme ve kalkınmayı hedeflemiştir²³⁵. İthal ikameci dönemde Kamu İktisadi Teşebbüsleri (KİT) devletin, bir yandan enerji ve altyapı sektörlerinde hizmet verirken bir yandan da piyasaya müdahale edebilmesine imkân veren önemli kurumsal araçlar olarak öne çıkmıştır²³⁶. Cumhuriyetin kuruluşundan 1970’li yıllara kadar Türkiye’de elektrik üretimi, iletimi, dağıtımını birer kamu hizmeti olarak değerlendirilmiştir²³⁷. Bu dönemde elektrik hizmetleri ya bizzat devlet tarafından ya devletin yerli/yabancı özel şirketleri satın alıp kamulaştırılması ya da özel şirketlere imtiyaz vermesi yoluyla, bir başka deyişle her zaman devlet aracılığıyla verilmiştir²³⁸. Elektrik hizmetlerinin kamu hizmeti niteliğine sahip olması, bu hizmetler verilirken ticari bir hizmet ilişkisi kurulmasının önüne geçmiştir. Elektrik hizmetleri, kamu kurumlarınca toplumsal bir ihtiyacı karşılamak amacıyla ve sosyal devlet anlayışıyla sürdürülmüştür.

1970’li yıllara kadar elektrik hizmetlerinin fiyatlandırılması da devlet tarafından belirlenmiştir²³⁹. Kamu hizmetlerine hâkim ilkelerden biri olan ve kamu hizmetinin karşılıksız, kâr amacı taşımaksızın ve halkın genel faydasına uygun biçimde verilmesi gerektiğini ifade eden meccanilik ilkesi²⁴⁰ doğrultusunda verilen elektrik hizmetleri, bu dönemde henüz piyasalaşmamıştır²⁴¹. Özetle, Türkiye’de 1970 yılından önce elektrik işlerinin hem genel kamu yarar ve güvenliğinin gözetilmesini icap etmesi hem de

²³⁴ ADAMAN / AKBULUT / ARSEL, 2016, s. 296.

²³⁵ ÇİTİL, Mücahit, **Türkiye’nin Sanayileşme Perspektifinde 1960-1980 Arasında Uygulanan İthal İkameci Sanayileşme Politikalarının Yeri**, Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, Diyarbakır, Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2016.

²³⁶ ERBİL TATLI, Gülsüm, **Türkiye’de Kamu İktisadi Teşebbüsleri ve Ekonomiye Etkileri: 1950-1983**, Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2021.

²³⁷ SALMAN, Banu, “Elektrik Sektöründe Yeniden Yapılanma ve Özelleştirme”, **Memleket Siyaset Yönetim**, Yıl: 2008, Cilt: 3, Sayı: 6, (s. 188-208).

²³⁸ SALMAN, 2008, s. 190.

²³⁹ SALMAN, 2008, s. 191.

²⁴⁰ İZCİ, Büşra, **Meccanilik İlkesi ve Türkiye’de Kamu Hizmetinden Yararlanandan Karşılık Alınmasının Meşruiyeti**, Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2021.

²⁴¹ SALMAN, 2008, s. 193.

yüksek maliyetli altyapılar gerektirmesi sebepleriyle elektriğin, devlet tarafından verilmesi gereken bir kamu hizmeti olduğu anlayışıyla hareket edilmiştir²⁴².

Bu anlayışla, 1970 yılına kadar Türkiye’de hidroelektrik santraller, Devlet Su İşleri Genel Müdürlüğü (DSİ) ile Etibank, Sümerbank, İller Bankası gibi çeşitli KİT’lerin iş birliği ile devlet tarafından kurulmuştur²⁴³. Hidroelektrik santrallerin pek çok ayrı kamu kurumu tarafından kurulabildiği bu dönem, 15.07.1970 tarihli ve 1312 sayılı Türkiye Elektrik Kurumu (TEK) Kanunu’nun yürürlüğe girmesi ile sona ermiştir²⁴⁴. 1312 sayılı Kanun ile Türkiye’deki tüm elektrik enerjisi faaliyetleri (üretim, iletim, dağıtım, ticaret) tek bir kamu kuruluşunun, TEK’in, bünyesinde toplanmıştır²⁴⁵. Bu kanunla, hidroelektrik santral kurmak konusunda yetkili kurumlar yalnızca DSİ ve TEK haline gelmiştir. İthal ikameci modelin uygulanmaya devam ettiği 1970 yılında, TEK’in kurulması devletin halen, elektrik enerjisi sektörünü her yönüyle kamu malı ve kamu hizmeti olarak değerlendirdiğini göstermektedir²⁴⁶.

1980’li yıllardan itibaren Türkiye’nin ekonomi politikaları, küresel neoliberal gelişmelerle paralel şekilde değişmiştir. Türk hükümeti, IMF ile gerçekleştirdiği bir dizi stand-by anlaşmasının kredi verme şartları doğrultusunda bir ekonomik istikrar programı hazırlayarak bu istikrar programını 24 Ocak 1980’de açıklamıştır²⁴⁷. Kapitalist krizden etkilenen Türkiye, 24 Ocak Kararları olarak anılan bu ekonomik istikrar programıyla uygulamakta olduğu ithal ikameci ekonomik modeli terk edip ihracata

²⁴² SALMAN, 2008, s. 201.

²⁴³ GÖKDEMİR, Murat / KÖMÜRCÜ, Murat İhsan / EVCİMEN, Taylan Ulaş, “Türkiye’de Hidroelektrik Enerji ve HES Uygulamalarına Genel Bakış”, **TMMOB İnşaat Mühendisleri Odası (İMO) Türkiye Mühendislik Haberleri (TMH)**, Yıl: 2012, Cilt: 1, Sayı: 471 57/2012-1 İnşaat Mühendisliği Kurultayı, (s. 18 – 26).

²⁴⁴ **1312 sayılı Türkiye Elektrik Kurumu Kanunu**, 25.07.1970 tarih ve 13559 sayılı Resmî Gazete.

²⁴⁵ Ibid.

²⁴⁶ KIZIL VOYVODA, Özlem / VOYVODA, Ebru, “Türkiye’de Enerji Sektörünün Yeniden Yapılandırılması Sürecinde Hukuk Düzenlemeleri Elektrik Sektörü”, **Çalışma ve Toplum**, Yıl: 2019, Cilt: 1, Sayı: 60, (s. 127-154).

²⁴⁷ İNTAŞ, Özgür, **24 Ocak 1980 Ekonomik Kararların Türkiye Ekonomisine Etkileri, Yansıması ve Sonuçları**, Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, Diyarbakır, Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2019.

dayalı ekonomik modeli benimseyerek küresel liberal ekonomiye ayak uydurmak üzere harekete geçmiştir²⁴⁸. İhracata dayalı ekonomik modelde, ticaretin küreselleşmesi, ulusal ekonomilerin dünya piyasalarına entegre olup ülke dışına açılması, ülke içinde üretilen ürünlerin dış pazarlarda satılması esastır²⁴⁹. Bu modelde üretim sürecindeki hukuki, idari, teknik engellerin kaldırılması ve işgücü, hammadde gibi maliyetlerin en aza indirilmesi yoluyla kar elde etmek hedeflenmektedir²⁵⁰. Türkiye'nin yeni benimsediği ihracata dayalı ekonomik modeli uygulayıp dünyadaki neoliberal değişime ayak uydurabilmesi için sistematik bir yeniden yapılanma sürecinden geçmesi gerekmiştir.

Böylece, Türkiye'de 1980'lerden itibaren önceden sosyal devlet anlayışıyla üstlenilen bazı kamu hizmetlerinin özel sermayeye devredilmesi, idari yapının çok merkezli hale getirilerek devlet tekelinin dağıtılması, piyasaların rekabet odaklı şekilde küreselleştirilmesi, kuralsızlaştırması ve denetimsizleştirilmesi gibi muhtelif liberal uygulamalar gerçekleştirilmeye başlamıştır²⁵¹. Bu uygulamalar vasıtasıyla hukuk, idare ekonomi, politika başta olmak üzere daha pek çok alan neoliberal politikalar doğrultusunda yeniden yapılandırılmıştır²⁵². Neoliberal dönüşümün oldukça agresif ve kapsamlı bir şekilde gerçekleştirildiği sektörlerin başında hidroelektrik sektörünün geldiğini söylemek yanlış olmayacaktır. Dönemin, yerli/yabancı yatırımları ülke içine çekmeye ve ihracata dayalı kalkınma politikaları kamu hizmeti niteliğindeki elektrik sektörünün özelleştirilmesini hızlandırırken suyu, toprağı, ormanları ve insanları neoliberal sömürüye karşı savunmasız bırakmıştır²⁵³.

²⁴⁸ İNTAŞ, 2019, s. 28.

²⁴⁹ ŞENGÜL, Mihriban, "Türkiye'de Kamu Yönetiminde Neoliberal Dönüşümün Çevresel Sonuçları", **Memleket Siyaset Yönetim**, Yıl: 2008, Cilt: 3, Sayı: 6, (s. 67-87).

²⁵⁰ ŞENGÜL, 2008, s. 73.

²⁵¹ ALTIÖK, 2000, s. 97.

²⁵² Ibid.

²⁵³ ÖZLÜER / TURHAN / ERENSÜ, 2016, s.18.

2.1.2 Elektrik Enerjisi Sektörünün Yeniden Yapılandırılması

Neoliberal yeniden yapılandırma sürecinin Türkiye'nin enerji sektöründeki ilk yansıması, Türkiye'de elektrik santrali kurabilme yetkisine sahip yegâne kurumlar olan DSİ ve TEK'in bu pozisyonlarını, 9 Eylül 1982 tarihli ve 2705 sayılı Kanun²⁵⁴ ile kaybetmeleri olmuştur²⁵⁵. 2705 sayılı Kanun, enerji piyasasının özel sektöre açılacağına sinyalini veren ilk yasal düzenlemelerden biri olarak değerlendirilmektedir²⁵⁶. Bununla birlikte elektrik sektörünün yeniden yapılandırılması ve özelleştirilmesine yönelik somut sonuçları olan ilk yasal düzenleme ise 4 Aralık 1984 tarihli ve 3096 sayılı Türkiye Elektrik Kurumu Dışındaki Kuruluşların Elektrik Üretimi, İletimi, Dağıtımını ve Ticareti ile Görevlendirilmesi Hakkında Kanun olarak kabul edilmektedir²⁵⁷. 3096 sayılı Kanun'un amacı, kanunun adından da açıkça anlaşıldığı üzere, TEK'in elektrik piyasası üzerindeki tekel hakimiyetini özel kuruluşlar lehine esnetmektir.

3096 sayılı Kanun, bir özelleştirme şekli olan Yap-İşlet-Devret (YİD) modelini düzenlemektedir. Bu kanunun 'Görevin Verilmesi' başlıklı 3. maddesi, sermaye şirketlerinin, Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı ile imzalayacakları bir imtiyaz sözleşmesi ile elektrik üretim, iletim ve dağıtım tesisleri kurabileceklerini, işletilebileceklerini ve elektrik ticareti yapabileceklerini hüküm altına almıştır²⁵⁸. Kanunun 'İşletme Hakkının Devri' (İHD) başlıklı 5. maddesi ise KİT'ler dahil olmak üzere kamu tarafından inşa edilmiş üretim, iletim ve dağıtım tesislerinin işletme haklarının özel şirketlere verilebileceğini düzenlenmiştir²⁵⁹. YİD ve İHD modellerinde tesislerin mülkiyeti kamuda kalmaktadır. Özel şirketler kanunda belirlenen süre

²⁵⁴ 2705 sayılı, 1312 sayılı Türkiye Elektrik Kurumu Kanununun Bazı Maddelerinin Değiştirilmesi, İki Maddesinin Yürürlükten Kaldırılması, Bazı Madde, Bent ve Fıkra Eklenmesi Hakkında Kanun, 11.09.1982 tarih ve 17808 sayılı Resmî Gazete.

²⁵⁵ SALMAN, 2008, s. 193.

²⁵⁶ SALMAN, 2008, s. 194.

²⁵⁷ Ibid.

²⁵⁸ 3096 sayılı Türkiye Elektrik Kurumu Dışındaki Kuruluşların Elektrik Üretimi, İletimi, Dağıtımını ve Ticareti ile Görevlendirilmesi Hakkında Kanun, 04.12.1984 tarih ve 18610 sayılı Resmî Gazete.

²⁵⁹ Ibid.

boyunca²⁶⁰ tesisleri işletmekte ve sürenin sonunda tesisleri bedelsiz olarak tekrar devlete teslim etmektedir. 3096 sayılı Kanun ile özel sektöre ilk defa elektrik enerjisi santrali kurmak ve işletmek hakları tesis edilmiştir. Bu kanun kapsamında, 20 yıl içerisinde özel sektör tarafından 37 tane hidroelektrik enerji santrali kurulmuştur²⁶¹.

3 Haziran 1986 tarihli ve 3291 sayılı Kamu İktisadi Teşebbüslerinin Özelleştirilmesi Hakkındaki Kanun'un yürürlüğe girmesiyle, elektrik sektörünün tamamen özel sermayeye açılması hedefi ilk defa açıkça ortaya konulmuştur²⁶². Neoliberal politikalar çerçevesinde KİT'ler, kamu kurumu olarak piyasanın tek hâkimi konumunda olmaları ve üstlendikleri hizmetleri, kamu hizmeti anlayışıyla sunmaları dolayısıyla serbest piyasa işleyişine uygun kurumlar olarak görülmemişlerdir²⁶³. Elektrik sektörünün özelleştirilmesi hedefi yönünde, Türkiye'nin elektrik sektörünün tamamından sorumlu kamu kurumu olarak işleyen TEK de yeniden yapılandırılmıştır. Türkiye, Dünya Bankası'ndan 1987 senesinde enerji sektörünün yeniden yapılandırılması için ve 1992 yılında TEK'in yeniden yapılandırılması için iki ayrı sektörel uyum kredisi almıştır²⁶⁴. Sektörel uyum kredilerinin şartlarını gerçekleştirmek için 12 Ağustos 1993 tarihli ve 93/4789 sayılı bakanlar kurulu kararıyla TEK, Türkiye Elektrik Üretim-İletim A.Ş. (TEAŞ) ve Türkiye Elektrik Dağıtım A.Ş. (TEDAŞ) olarak ikiye ayrılmıştır²⁶⁵. Böylelikle elektrik sektöründe çok merkezli bir idari yapılanmaya doğru ilk adımlar atılmıştır.

8 Haziran 1994 tarihli ve 3996 sayılı Bazı Yatırım ve Hizmetlerin Yap-İşlet-Devret Modeli Çerçevesinde Yaptırılması Hakkında Kanun, "*ileri teknoloji ve yüksek maddî kaynak gerektiren bazı yatırım ve hizmetlerin yap-işlet-devret modeli çerçevesinde*"²⁶⁶

²⁶⁰ 3096 sayılı Kanun'un 'Görevlendirme Süresi' başlıklı 7. maddesinde bu süre 99 yıl olarak belirlenmiş olup daha sonra 49 yıla indirilmiştir.

²⁶¹ ÖZLÜER / TURHAN / ERENSÜ, 2016, s. 15.

²⁶² SALMAN, 2008, s. 194.

²⁶³ KIZIL VOYVODA / VOYVODA, 2019, s. 135.

²⁶⁴ SALMAN, 2008, s. 194.

²⁶⁵ 93/4789 sayılı Bakanlar Kurulu Kararları, 15.09.1993 tarih ve 21699 sayılı Resmî Gazete, <https://enerji.gov.tr/kurumsal-tarihce> (erişim tarihi 01.03.2024)

²⁶⁶ 3996 sayılı Bazı Yatırım ve Hizmetlerin Yap-İşlet-Devret Modeli Çerçevesinde Yaptırılması Hakkında Kanun, 13.06.1994 tarih ve 21959 sayılı Resmî Gazete.

özel şirketler tarafından yapılmasını sağlamak, bir başka deyişle enerji sektörünü özel sermaye için cazip hale getirmek amacıyla yürürlüğe alınmıştır. 3996 sayılı Kanun'un değişikliğe uğramadan önceki 'Sözleşme' başlıklı 5. maddesi, bu kanun uyarınca idare ve şirketler arasında yapılan sözleşmelerin imtiyaz teşkil etmeyen özel hukuk hükümlerine tabi olan sözleşmeler olduğunu düzenlemekteydi²⁶⁷. Söz konusu hüküm, Anayasa Mahkemesi'nin 28 Haziran 1995 Tarih, 1994/71 Esas ve 1995/23 Karar sayılı hükmüyle "... toplumsal yaşamın zorunlu gereksinmelerini karşılayan hizmetler, nitelikleri gereği kamu hizmetidir ... yokluğu toplum yaşamını altüst eder ... bir hizmetin "kamu hizmeti", bir sözleşmenin de "imtiyaz sözleşmesi" olup olmadığı yasaya değil, niteliğine bakılarak saptanabilir. Eğer bir kamu hizmeti uzun süreli olarak özel girişime gördürülecekse, düzenlenen sözleşme imtiyaz sözleşmesi niteliğindedir. Yasal düzenlemeler bu niteliği değiştirici etki yapamaz" gerekçesiyle iptal edilmiştir²⁶⁸.

Anayasa Mahkemesi kararı, idare ve özel sektör arasında yapılan sözleşmelerin idare hukukuna tabi olmadığına ilişkin bir kanun maddesinin, taraflar arasındaki ilişkinin doğasını ve dolayısıyla sözleşmenin niteliğini değiştirmeye yeterli olmadığını ifade etmektedir. Neoliberal politikalar kapsamında, devlet ve özel sektörün elektrik piyasasındaki rolleri yasama işlemleri vasıtasıyla meşrulaştırılıp değiştirilmeye çalışılmıştır ancak bu girişimler, defalarca yargı engeline takılmıştır. Enerji sektöründe kamu ve özel sektör arasında yapılan YİD sözleşmelerinin idare hukukuna değil özel hukuka tabi olduğunu düzenleyen çeşitli kanunlar, Anayasa Mahkemesi'nin muhtelif kararlarıyla kısmen ya da tamamen iptal edilmiştir²⁶⁹. Bu dönem boyunca Anayasa

²⁶⁷ Ibid.

²⁶⁸ 1995/23 Karar sayılı Anayasa Mahkemesi Kararı, 20.03.1996 tarih ve 22586 sayılı Resmî Gazete.

²⁶⁹ 3291 sayılı KİT'lerin özelleştirilmesine ilişkin kanunda özelleştirme lehine yapılan değişikliklerin iptaline yönelik 1994/42-2 Karar Sayılı Anayasa Mahkemesi Kararı, 24.01.1995 tarih ve -22181 sayılı Resmî Gazete; 3996 sayılı YİD'lere ilişkin kanunun kapsamındaki sözleşmelerin özel hukuka tabi olduğuna ilişkin maddelerin iptaline yönelik 1995/23 Karar Sayılı Anayasa Mahkemesi Kararı; "Anayasa Mahkemesi, yap-işlet-devret projelerinin "imtiyaz sözleşmesi" konusu olduğunu açıkça belirtmiş ve bunu önlemeye çalışan iki maddeyi iptal etmişken , yapılan değişikliklerle Anayasa'yabakırı bir Bakanlar Kurulu kararı, yasa hükmü yapılmış ve Anayasa'ya ve Anayasa Mahkemesi kararlarına aykırı bir uygulama "kahcı" ve "yasal " bir hale getirilmiştir. ... Anayasa'ya aykırı bir Bakanlar Kurulu Kararı'nı bir iptal kararına karşın, yeniden Yasa'ya dahil ederek, Anayasa Mahkemesi kararını uygulanamaz hale getirmeyi amaçlayan; Anayasa'ya aykırılığı ve uygulanması sonucunda ilk bir-iki ayda Türkiye'ye ilgili

Mahkemesi ve Danıştay'ın kamu hizmeti, imtiyaz sözleşmeleri, özel hukuk/ idare hukuku kavramları ekseninde verdiği kararlar, enerji sektörünün sistematik olarak özel sektöre açılmasına ilişkin planlarının önünde ciddi engeller oluşturmuştur²⁷⁰.

YİD modelinin, Anayasa Mahkemesi tarafından iptal edilmesinden sonra, özel sermayenin hukuki engellere takılmadan elektrik üretimi yapmaya devam edebilmesini sağlamak amacıyla 19 Temmuz 1997 tarihli ve 4283 sayılı Yap-İşlet Modeli ile Elektrik Enerjisi Üretim Tesislerinin Kurulması ve İşletilmesi ile Enerji Satışının Düzenlenmesi Hakkında Kanun yürürlüğe girmiştir. 4283 sayılı Kanun, özel üretim şirketlerine “mülkiyetleri kendilerine ait olmak üzere termik santral kurma ve işletme izni verilmesini”²⁷¹ düzenlemektedir. 4283 sayılı Kanun, Anayasa Mahkemesi'nin iptal kararlarını dolanmak amacı ile çıkarılmıştır²⁷².

Türkiye enerji sektöründe 1980 – 2000 dönemi, devletin enerji piyasasındaki üstünlüğünü ve müdahalelerini azaltmaya yönelik tasarlanmış yasal düzenlemeler yoluyla idare ve hukuk sistemlerinin neoliberal politikalar kapsamında yeniden yapılandırılmasının hedeflendiği bir dönemdir²⁷³. Öte yandan, özellikle 1990'lı yıllarda

Bakanın "Resmî " açıklamasına göre 1,3 milyar dolar birkaç yıl içinde ise 30-35 milyar dolar zarara uğratacağı , dolayısıyla telafisi mümkün olmayan zararlar yaratacağı açık yasa hakkında yürürlüğün durdurulması kararı verilmesi istenmektedir” gerekçelerinin kabulüyle 3996 Sayılı Kanunda Değişiklik Yapan 4180 Sayılı Kanunun Birinci Maddesinin Yürürlüğünün Durdurulmasına yönelik verilmiş **1997/3 Karar Sayılı Anayasa Mahkemesi Kararı**, 04.04.1997 tarih ve 22954 sayılı Resmî Gazete; “4046 sayılı *Özelleştirme Uygulamalarının Düzenlenmesine ve Bazı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnamelerde Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun'un 4. maddesi uyarınca Başbakan'a bağlı olan Özelleştirme İdaresi Başkanı'nun söz konusu yasanın 18. maddeye göre oluşturacağı "Değer Tespit Komisyonları"nın tam bir bağımsızlıkla görev yapabilmesi oldukça güçtür. 4046 sayılı Yasa'nın 18/B maddesindeki değer tespit yöntemleri ile bunu uygulayacak "Değer Tespiti Komisyonları"nın oluşum biçimi, görev ve yetkilerinin yasama organınca belirlenmesi gerekir ... 4046 sayılı Yasa'nın 18. maddesince yasama yetkisinin yürütmeye devri niteliğinde olup Anayasa'nın 7. maddesine aykırıdır.” gerekçeli **1997/45 Karar Sayılı Anayasa Mahkemesi Kararı**, 08.08.1997 tarih ve 23074 sayılı Resmî Gazete.*

²⁷⁰ KIZIL VOYVODA / VOYVODA, 2019, s.139.

²⁷¹ **4283 sayılı Yap-İşlet Modeli ile Elektrik Enerjisi Üretim Tesislerinin Kurulması ve İşletilmesi İle Enerji Satışının Düzenlenmesi Hakkında Kanun**, 19.07.1997 tarih ve 23054 sayılı Resmî Gazete.

²⁷² KIZIL VOYVODA / VOYVODA, 2019, s. 138.

²⁷³ KIZIL VOYVODA / VOYVODA, 2019, s. 139.

özelleştirme konusunda aktif hukuki mücadeleler verilmiştir. Bir yandan devamlı neoliberal politikaları yürütmeye uygun yeni kanunlar çıkarılırken diğer taraftan bu kanunlar ve/veya çeşitli maddeleri, Anayasa Mahkemesi'nce iptal edilmiştir. Bakanlar Kurulu, Anayasa Mahkemesi tarafından verilen kararların üzerine bu kararlara aksi yönde başka kararlar vermiştir. Bir başka deyişle, Türkiye'nin en yüksek yargı organı olan Anayasa Mahkemesi'nin kararları bir yürütme organı olan Bakanlar Kurulu tarafından tanınmamıştır. Türk hukuk sistemi, neoliberal politikaların yerleştirilmeye çalışıldığı bu dönem boyunca birçok usulsüz ve yasa dışı işleme sahne olmuştur. Zira bu dönemde, Bakanlar Kurulu'nun Anayasa Mahkemesi kararlarına uymayan idari işlemleri ile pek çok kez “geriye dönük olarak yasa dışılığı yasal hale getiren düzenlemelere başvurulmuştur”²⁷⁴. Yürütme ve yargı organları arasındaki gerilim, hem Türkiye'nin geçirmekte olduğu neoliberal dönüşümün karşılaştığı direnci hem de bu dönüşümü gerçekleştirmek için yürütülen agresif ve ısrarcı siyaseti görünür kılmaktadır.

Türkiye’de elektrik enerjisi sektörünün yeniden yapılandırılması sürecinde, uluslararası aktörlerin aktif katkıları olmuştur. Süreci yönlendiren uluslararası belgelerden bu çalışma için özellikle önemli olan birkaçı ise Türkiye’nin IMF ile imzaladığı (i) Temmuz 1998 tarihli Yakın İzleme Anlaşması, (ii) 22.12.1999 tarihli 17. Stand-by Anlaşması ve (iii) 21.12.2000 tarihli 18. Stand-by Anlaşması’dır²⁷⁵. Nitekim Türkiye bu uluslararası anlaşmalar doğrultusunda Anayasası’nı değiştirmek dahil olmak üzere aşağıda detaylı olarak bahsedeceğimiz pek çok esaslı değişiklik yapmıştır.

Türkiye, 1998 tarihli Yakın İzleme Anlaşması ile verdiği taahhütleri yerine getirmek üzere²⁷⁶, 13 Ağustos 1999 tarihli ve 4446 sayılı Türkiye Cumhuriyeti Anayasası’nın Bazı Maddelerinde Değişiklik Yapılmasına İlişkin Kanun ile Anayasa’nın (i) özelleştirmeleri konu alan 47. maddesini, devlet tarafından gerçekleştirilen kamu hizmet ve yatırımlarının özel hukuk sözleşmeleri ile özel şirketlere/ şahıslara yaptırılacağı veya devredilebileceği şeklinde değiştirmiştir²⁷⁷. 4446 sayılı Kanun ile yapılan bir diğer

²⁷⁴ SALMAN, 2008, s. 196.

²⁷⁵ SALMAN, 2008, s. 197.

²⁷⁶ SALMAN, 2008, s. 197; KIZIL VOYVODA / VOYVODA, 2019, s. 142.

²⁷⁷ 4446 sayılı Türkiye Cumhuriyeti Anayasasının Bazı Maddelerinde Değişiklik Yapılmasına İlişkin Kanun, 14.08.1999 tarih ve 23786 sayılı Resmî Gazete.

Anayasa değişikliği ise Anayasa'nın Danıştay'ın görevlerini düzenleyen 155. maddesinde gerçekleştirilmiştir. Anayasa'nın 155. maddesinde Danıştay'ın görevlerinden biri '*kamu hizmetleri ile ilgili imtiyaz şartlaşma ve sözleşmelerini incelemek*' olarak tanımlanmışken 4446 sayılı Kanun ile bu görev, '*kamu hizmetleri ile ilgili imtiyaz şartlaşma ve sözleşmeleri hakkında iki ay içinde düşüncesini bildirmek*' şeklinde deęiştirmiştir²⁷⁸. Bu değişiklikler ile yargı kurumlarının, yasamanın gerçekleştirmeye çalıştığı neoliberal uygulamalara engel olmasına bir son verilmek istenilmiştir²⁷⁹.

Türkiye, Yakın İzleme Anlaşması için IMF'ye yazdığı 9 Aralık 1999 tarihli niyet mektubunun '*Özelleştirme ve Sermaye Piyasası*' başlığı altında yer alan 48. maddesinde, "*Enerji sektöründeki özelleştirme, hem işletme haklarının devrine ilişkin sözleşmelerle gelir sağlamak hem de bu sektördeki yatırımı ve etkinliği artırmak için hayati önemi haizdir. Bu nedenle, enerji sektörünü Türk Ticaret Kanunu'na tabi olarak tanımlayan yasal değişiklikler Meclis'ten geçirilecektir (ön koşul).*"²⁸⁰ belirtmiştir. Bir başka deyişle, enerji hizmetlerinin birer kamu hizmeti olduğu ve bu sebeple enerji sektörünün idare hukukuna tabi bir alan olduğuna yönelik anlayışının geride bırakılarak enerji piyasasının, özel hukuk kurallarına tabi esnek, serbest, liberal bir ticaret alanı haline getirileceği taahhüt edilmiştir.

Uluslararası sahnede yeniden yapılanma taahhütleri verilirken ülke içinde de gerçekleştirilecek yeniden yapılandırılmaların gerekliliğine ilişkin propagandalar yürütülmüştür. 1980 – 2000 yılları arasında elektrik sektörünün '*verimsizliğiyle devlete yük olduğu*' savı sıklıkla tekrarlanarak özelleştirme planları, toplum nezdinde meşrulaştırılmaya çalışılmıştır²⁸¹. Bu dönemde ayrıca, özel sermayeyi desteklemek

²⁷⁸ Ibid.

²⁷⁹ AKSU / ERENSÜ / EVREN, 2016, s. 13.

²⁸⁰ Başbakanlık Hazine Müsteşarlığı, IMF Niyet Mektubu, 9 Aralık 1999 https://www.tcmb.gov.tr/wps/wcm/connect/823a742b-3313-4bff-a371-703c37cb9973/niyet_mektubu_4.pdf?MOD=AJPERES&CACHEID=ROOTWORKSPACE-823a742b-3313-4bff-a371-703c37cb9973-m3fB7D9 (erişim tarihi 01.03.2024)

²⁸¹ SALMAN, 2008, s. 194.

amacıyla kamu tarafından üretilen elektriğin satış fiyatı düşük tutulmuştur²⁸². Bu sayede, elektrik sektörünün özel sermayeye açılması için gereken politik, ekonomik ortamı oluşturmak hedeflenmiştir²⁸³. Öte yandan elektrik piyasasının serbestleştirilmesi için gerçekleştirilen yeniden yapılandırmalar, sektörü şirketler için cazip hale getirmek amacıyla verilen teşvikler, YİD ve Yİ modellerine rağmen özel sektörün, beklenen büyük yatırımları yapmadığı görülmüştür²⁸⁴. Bu sebeple bu yirmi yıllık dönemde, elektrik hizmetleri ve yatırımları yine büyük oranda kamu tarafından gerçekleştirilmiştir²⁸⁵. Türkiye'nin neoliberalleşme süreci, 17. ve 18. Stand-by Anlaşmaları kapsamında yaptığı değişikliklerle 2000'li yıllardan itibaren hız kazanmaya başlamıştır.

Türkiye, 17. Stand-by Anlaşması için IMF'ye yazdığı 18.12.2000 tarihli niyet mektubunda, (i) elektrik sektöründeki devlet varlıklarının satışını, (ii) EPDK'nın kuruluşunu, (iii) TEAŞ'ın üçe bölüneceğini ve (vi) 29 tane hazine alım garantili, yapı-ışlet-devret projesi için ihaleye çıkılacağını taahhüt etmiştir²⁸⁶. Türkiye böylece, bir önceki niyet mektubunda belirttiği hedeflerini somut bir plana dönüştürmüştür.

Türkiye'nin 18. Stand-by Anlaşması için yazdığı 31.07.2001 tarihli niyet mektubunda ise elektrik sektöründe gerçekleştirilecek özelleştirmeler ve idari kurumların yapısında yapılacak değişikliklere tekrar yer verilmiştir²⁸⁷. Bu niyet mektubunda aynı zamanda, yeni Elektrik Piyasası Kanunu'nun uygulanması için Dünya Bankası'ndan yardım

²⁸² Ibid.

²⁸³ Ibid.

²⁸⁴ SALMAN, 2008, s. 205.

²⁸⁵ Ibid.

²⁸⁶ Başbakanlık Hazine Müsteşarlığı, IMF Niyet Mektubu, 18 Aralık 2000 <https://www.tcmb.gov.tr/wps/wcm/connect/f5c83fd3-2a16-48ff-8fe9-0e0eed9b2fb3/18.pdf?MOD=AJPERES&CACHEID=ROOTWORKSPACE-f5c83fd3-2a16-48ff-8fe9-0e0eed9b2fb3-m3fB7yR> (erişim tarihi 01.03.2024)

²⁸⁷ Başbakanlık Hazine Müsteşarlığı, IMF Niyet Mektubu, 31 Temmuz 2001 https://www.tcmb.gov.tr/wps/wcm/connect/806a4e86-1716-4ce2-8bab-1719c050f025/niyetmektubu_2001_1.pdf?MOD=AJPERES&CACHEID=ROOTWORKSPACE-806a4e86-1716-4ce2-8bab-1719c050f025-m3fB7yS (erişim tarihi 01.03.2024)

alındığı da belirtilmiştir²⁸⁸. 1998 tarihli Yakın İzleme Anlaşması, 17. ve 18. Stand-by Anlaşmaları Türkiye’de elektrik sektörünün özelleştirilmesine ön ayak olan uluslararası anlaşmalardır. Türkiye, bu anlaşmalar kapsamında verdiği taahhütler gereğince özelleştirmeleri gerçekleştirilmesini engelleyen hukuki ve idari mekanizmaları değiştirip yeni liberal elektrik sektörünün kurumsal altyapısını kurmak için harekete geçmiştir²⁸⁹.

20 Şubat 2001 tarih ve 4628 sayılı Elektrik Piyasası Kanunu²⁹⁰ ile Elektrik Piyasası Düzenleme Kurumu (EPDK)²⁹¹ kurulmuş ve enerji sektörünün yeniden yapılanması sürecindeki en önemli adımlardan biri atılmıştır²⁹². 4628 sayılı Kanun’da EPDK, idari ve mali özerkliğe sahip bir kamu tüzel kişiliği olarak düzenlenmiş ve Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı ile ilişkilendirilmiştir²⁹³. 4628 sayılı Kanun’un aynı zamanda, özel şirketlerin, kendilerine imtiyaz verilmesi yoluyla piyasaya dahil edilmelerine yönelik eski sistemi kaldırarak yerine şirketlere lisans verilmesine yönelik yeni bir sistem düzenlemiştir²⁹⁴. 4628 sayılı Kanun’unun gerekçesinde “*Elektrik enerjisi piyasasını serbest piyasa şartlarında yeniden yapılandırmak üzere, yatırımlardaki kamu payı daraltılırken özel sektör payının daha çok artırılması, bunun yanında kamunun denetim ve yönlendirme faaliyetlerindeki etkinliğinin ise çoğaltılmasına dair hukuki ve idari düzenlemelerin yapılması büyük bir önem arz etmektedir.*”²⁹⁵ belirtilmektedir. 4628 sayılı Kanun’un yürürlüğe girmesiyle, Türkiye’nin elektrik enerjisi piyasası resmen özel sektöre açılmıştır. Niyet mektuplarında verilen taahhütlere uygun olarak özelleştirilen elektrik sektörünün yeni yapısında EPDK’ya hem politika yürütme hem de piyasanın

²⁸⁸ Ibid.

²⁸⁹ SALMAN, 2008, s. 199.

²⁹⁰ 4628 sayılı Kanun’un adı 2013 yılında 6446 sayılı Kanun ile ‘Enerji Piyasası Düzenleme Kurumunun Teşkilat ve Görevleri Hakkında Kanun’ olarak değiştirilmiştir.

²⁹¹ Elektrik Piyasası Düzenleme Kurumu’nun adı, 18.04.2001 tarihinde 4646 sayılı Kanun ile Enerji Piyasası Düzenleme Kurumu olarak değiştirilmiştir.

²⁹² SALMAN, 2008, s. 200.

²⁹³ **4628 sayılı Elektrik Piyasası Kanunu**, 03.03.2001 tarih ve 24335 sayılı Resmî Gazete.

²⁹⁴ Ibid.

²⁹⁵ **4628 sayılı Kanun Genel Gerekçe**, <https://mevzuat.tbmm.gov.tr/Kanun/KanunDetay?YasamaKanunId=f72877bd-8a7b-037b-e050-007f01005610&kanunNumarasi=4628#step-2> (erişim tarihi 01.03.2024)

düzenleyicisi olma görevi verilmiştir²⁹⁶. Bu düzenlemeler kapsamında hukuk, egemen politikaların uygulanmasını sağlayacak kurumsal yapılanmanın kurulmasında olduğu kadar devlet, sermaye ve toplum arasındaki ilişkilerin yeniden şekillendirilmesi ve kabul ettirilmesi için de işlevselleştirilen önemli bir araç olarak karşımıza çıkmaktadır²⁹⁷.

Yeniden yapılandırmaların hayata geçirilmesi ile elektrik enerjisi alanındaki kurum ve kuruluşların sayısında büyük bir artış yaşanmıştır²⁹⁸. Devletin merkezi ve bütünlük yapısı özel sektör lehine terk edilmiş ve kamuya ait elektrik santrallerinin özelleştirilmesine yönelik işlemler hız kazanmıştır²⁹⁹. Bu kapsamda hazırlanan politika belgelerinden biri de Yüksek Planlama Kurulu'nun 17 Mart 2004 tarih ve 2004/3 sayılı kararıyla kabul edilen Elektrik Enerjisi Sektörü Reformu ve Özelleştirme Stratejisi Belgesi olmuştur. Bu belgede, kamuya ait santrallerin alım-satım garantili sözleşmeler ile özelleştirilmesi düzenlenmekte olup bu özelleştirme uygulamalarıyla şirketlerin elektrik enerjisi alanında yatırım yapması teşvik edilmektedir³⁰⁰.

Enerji sektöründe özel şirketlerin etkinliği, Türkiye'nin kalkınma öncelikli enerji politikaları doğrultusunda yürürlüğe giren 4628 sayılı Kanun'un ile önemli ölçüde artış göstermiştir³⁰¹. Öyle ki, 2000 yılında özel şirketlerin elektrik enerjisi üretimindeki payı %25 iken bu oranın 2015 yılında %80 olduğu belirtilmektedir³⁰². Enerji sektöründe neoliberal politikalar çerçevesinde yaşanan değişimler, hidroelektrik alanındaki eğilimleri de etkilemiştir. Genellikle devletin mülkiyet ve kontrolünde olan büyük baraj projeleri, yeni gelişmelerin ışığında, artık o kadar da ekonomik, ekolojik ve toplumsal

²⁹⁶ SALMAN, 2008, s. 200.

²⁹⁷ KIZIL VOYVODA / VOYVODA, 2019, s. 129.

²⁹⁸ 2024 yılında Türkiye, elektrik enerjisi konusunda aktif olan kurumlarından bazıları Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı, DSİ, EPDK, TEİAŞ, EÜAŞ, TEDAŞ, EİE olarak sayılabilir. <https://enerji.gov.tr/ilgili-kuruluslar> (erişim tarihi 01.03.2024)

²⁹⁹ SALMAN, 2008, s. 201.

³⁰⁰ 2004/3 sayılı ve 17.03.2004 tarihli Yüksek Planlama Kurulu Kararı https://enerji.gov.tr/Media/Dizin/SGB/tr/Belgeler/813926-Elektrik_enerjisi_sektoru_reformu_ve_ozellestirme_strateji_belgesi.pdf

³⁰¹ KENTEL / ALP, 2013, s. 38.

³⁰² KIZIL VOYVODA / VOYVODA, 2019, s. 148.

açından olumlu bulunmamaya başlamıştır³⁰³. Dünya çapında devletler bir zamanların gelişmişlik göstergesi olan büyük ölçekli hidroelektrik enerji projelerinden ve barajlardan geri durmaya başlamışlardır³⁰⁴. Küresel neoliberal stratejiler doğrultusunda devletler, özel sektörü daha az finansman, teknik alt yapı ve inşaat süresi gerektiren küçük ölçekli hidroelektrik enerji santrallerine yönlendirecek ‘kalkınma’ politikaları yürütmüştür³⁰⁵. Türkiye’de de özel sektörün enerji yatırımları içinde en büyük payı küçük ölçekli, nehir tipi hidroelektrik santraller, diğer bir adıyla HES projeleri, almıştır³⁰⁶. 2002 - 2016 yılları arasında, 919 HES projesine üretim lisansı verilmiş olup bu santrallerden %70’inin üretim kapasitesi 10 MW’tan küçüktür³⁰⁷. Özel sektör daha önce hiçbir zaman hidroelektrik enerjisine bu kadar rağbet göstermemiştir³⁰⁸. Hidroelektrik enerjisinin 2000’li yılların başında yükselişe geçmesini sağlayan önemli faktörlerden biri 4628 sayılı Kanun ve ardından yürürlüğe alınan birkaç yasal düzenleme olmuştur³⁰⁹. Söz konusu bu hukuki değişiklik ve düzenlemeler hidroelektrik enerjisi alanını, özel sektör için cazip hale getirmiştir.

1973 yılında yaşanan petrol kriziyle fosil enerji kaynaklarının sınırları fark edilmiştir. Küresel kapitalist piyasaların neredeyse tamamen bağımlı olduğu fosil yakıtların tükenmeye riskiyle karşı karşıya kalması ve ekolojik krizin şiddetini artırması alternatif enerji üretim kaynakları arayışını başlatmıştır. Fosil yakıtlar kadar karbon salınımı yapmayan ve doğal kaynaklardan üretilen enerji ‘yeşil/ yenilenebilir/ sürdürülebilir enerji’ olarak adlandırılmıştır. Böylece, dünya çapında enerji piyasalarında fosil yakıtlardan yenilenebilir enerji kaynaklarına geçiş başlamıştır.

³⁰³ World Commission on Dams, **Dams And Development A New Framework For Decision-Making**, London, 2000.

³⁰⁴ Water Sector Board of the Sustainable Development Network of the World Bank Group, **Water Working Notes, Directions In Hydropower: Scaling Up For Development**, 2009.

³⁰⁵ Ibid.

³⁰⁶ Ibid.

³⁰⁷ YAKA, **2020**, s. 169.

³⁰⁸ AKSU / ERENSÜ / EVREN, **2016**, s. 12.

³⁰⁹ Ibid.

Doğal kaynaklardan elde edilen yeşil enerji, egemen kapitalist aktörler tarafından neredeyse hiç dokunulmamış yeni bir pazar olasılığı ve birikim fırsatı olarak değerlendirilmiştir. Bu noktada, egemen kapitalist aktörlerin az gelişmiş devletlerden kapsamlı beklentileri olmuştur. Bu beklentilerden bazıları: kamu hakimiyetindeki piyasaların özel ve uluslararası sermayeye açılması, piyasa ve çevre koruma hükümlerinin kaldırılması, çevresel ve sosyal alanlarda devlet müdahalesi ve kamu harcamalarının durdurulması, su kaynakları, ormanlar, madenler, kıyılar gibi özel mülkiyet altında olmayan ve/veya devlet mülkiyetindeki müştereklerin özelleştirme, ticarileştirme gibi uygulamalarla yerli/yabancı özel sektörün kullanımına açık hale getirilmesi olarak sayılabilmektedir³¹⁰. Söz konusu beklentiler, devlet ve özel sermayenin kapitalist hedeflerini gerçekleştirmek için toplumsal kazanımları ve çevresel gereklilikleri arka plana atan; daha açık ifade etmek gerekirse devlet, sermaye ve toplum arasındaki ilişkinin dengesini, ayrıcalıklı iktidar ve sermaye kesimleri lehine bozan uygulamaların hayata geçirilmesini gerektirmiştir. Bu durum devlet, özel sermaye ve toplum arasında yeniden şekillendirilen ilişkinin tamamen olmasa da belirli bir raddeye kadar toplum tarafından kabul görmesini zaruri kılmıştır³¹¹. Bu aşamada, toplumsal kabulün sağlanması için kullanılan araçlardan bir tanesi de hukuk olmuştur³¹². Nitekim, Türk hukuk sisteminde yapılan kapsamlı değişikliklerin, bir yandan piyasayı özel sektörün etkinliğine elverişli hale getirirken bir yandan da devlet ve sermaye arasındaki imtiyazlı ilişki dinamiğini yasal zemine oturtturarak bu yeni dinamiğe toplum nezdinde meşruluk kazandırması amaçlanmıştır³¹³.

Türkiye'nin enerji politikaları, egemen kapitalist aktörlerin küresel ölçekli enerji politikaları tarafından yönlendirilmektedir. Küresel politikalarla uyumlu olarak 2000 yılından itibaren Türkiye'nin enerji politikalarında, 'küresel piyasalara ve rekabet ortamına uyum', 'enerji bağımsızlığı' söylemlerinin yanı sıra 'sürdürülebilir kalkınma', 'yenilenebilir enerji' vurguları da sıklıkla yer almaya başlamıştır³¹⁴. Yenilenebilir enerji yatırımları, artan enerji maliyetleri ve kullanılan yeni teknolojiler sebebiyle yüksek

³¹⁰ ŞENGÜL, 2008, s. 70.

³¹¹ ŞENGÜL, 2008, s. 74.

³¹² Ibid.

³¹³ Ibid.

³¹⁴ TMMOB, 2011, s. 18.

maliyetlidir³¹⁵. Özel sermaye yatırımlarını, yenilenebilir enerji sektörüne çekebilmek amacıyla yatırım teşvikleri, alım satım garantileri ve çeşitli finansal imtiyazlar içeren yeni yasal düzenlemeler yapılmıştır. Bölümün devamında ayrıntıyla bahsedilmekte olan bu yasal düzenlemeler, özel şirketlerin yatırımları, karları ve piyasanın işleyişine odaklanmakta olup düzenlemelerde çevresel koruma, toplumsal hak ve faydalara asgari şekilde yer verilmektedir.

Enerji piyasasının özel sektöre açılmasıyla birlikte su politikalarının da neoliberalleştiği bir döneme adım atılmıştır. Bu dönemde devlet ve özel sektör ittifakı, Türkiye coğrafyasındaki neredeyse bütün dereler üzerine hidroelektrik santraller inşa ederek tüm dereleri birer birer zapt etmeye başlamıştır. Türkiye’de 2000 - 2010 yılları arasında gerçekleştirilen bir dizi yasal düzenleme, hidroelektrik piyasasını özel şirketler için avantajlı hale getirerek ülke genelindeki HES projelerinin sayısında bir patlama yaşanmasına yol açmıştır³¹⁶.

26.06.2003 yürürlük tarihli Elektrik Piyasasında Üretim Faaliyetinde Bulunmak Üzere Su Kullanım Hakkı Anlaşması İmzalanmasına İlişkin Usul ve Esaslar Hakkında Yönetmelik (metnin devamında Su Kullanım Hakkı Yönetmeliği olarak anılacaktır) ile ilk defa özel şirketlerin elektrik enerjisi üretimi için dereleri kiralayabilmesi mümkün hale gelmiştir³¹⁷. Su Kullanım Hakkı Yönetmeliği, özel şirketler ve DSİ arasında imzalanacak Su Kullanım Hakkı Anlaşması ile şirketlerin, üretim lisanslarının süresi boyunca (genellikle 49 yıl) dereleri kiralayabileceklerini düzenlemektedir³¹⁸. Su Kullanım Hakkı Yönetmeliği’ni Türk Hukuku açısından özel yapan nokta, yönetmelik kapsamında düzenlenen anlaşmaların özel sektöre yalnızca elektrik üretme hakkı değil aynı zamanda kamu malı niteliğindeki dereleri/suları kullanma hakkı da tahsis etmesidir³¹⁹. Su kaynakları üzerindeki kamu hakimiyetinin ‘verimsiz’ bulunmasıyla

³¹⁵ TMMOB, 2011, s. 73.

³¹⁶ TUNÇER, 2017, s. 219.

³¹⁷ **Elektrik Piyasasında Üretim Faaliyetinde Bulunmak Üzere Su Kullanım Hakkı Anlaşması İmzalanmasına İlişkin Usul ve Esaslar Hakkında Yönetmelik**, 26.06.2003 tarih ve 25150 sayılı Resmî Gazete.

³¹⁸ Ibid.

³¹⁹ AKSU / ERENSÜ / EVREN, 2016, s. 12.

başlatılan neoliberal değişim, özel sermayenin hidroelektrik yatırımlarıyla sınırlı olan haklarını, su kaynakları üzerinde mülkiyet ve kullanım haklarına sahip olacak biçimde genişletmiştir³²⁰. Böylece, özel şirketlerin dere suları üzerindeki hakları 49 yıllığına hukuki güvence altına alındığı gibi şirketlerin suyu enerji üretimi için kullanması, suyun diğer kullanım alanlarının üzerine konulmuştur³²¹.

Su Kullanım Hakkı Yönetmeliği, dereye bırakılması gereken en düşük çevresel akış miktarını %10 olarak belirlemiştir³²². Birinci bölümde ayrıntılarıyla bahsedildiği üzere, %10'luk can suyu oranı ekosistemin sağlıklı devamlılığını sürdürebilmesi için yeterli bir miktar değildir. Ne var ki, birçok HES'in %10'luk zaruri çevresel akış miktarını dahi dereye bırakmadığı bilinmektedir³²³. Bu durumun sebeplerinden birinin de yaptırım, denetim ve sorumluluk eksikliği olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Nitekim ne Su Kullanım Hakkı Yönetmeliği'nde ne de Su Kullanım Tip Anlaşmalarında, yeterli çevresel akışın dereye bırakılmaması halinde su kullanma hakkı tahsis edilen şirkete uygulanacak bir yaptırım ön görülmemektedir. Su Kullanım Hakkı Yönetmeliği'nde, yetkili idarelerin HES'leri düzenli şekilde kontrol ve denetime tabi tutacağı düzenlenmiş

³²⁰ TMMOB, 2011, s. 31.

³²¹ İŞLAR, 2016, s.143.

³²² **Elektrik Piyasasında Üretim Faaliyetinde Bulunmak Üzere Su Kullanım Hakkı Anlaşması İmzalanmasına İlişkin Usul ve Esaslar Hakkında Yönetmelik.**

³²³ **Vadilerde Can Suyu Bırakılmıyor,** https://www.emo.org.tr/genel/bizden_detay.php?kod=79668&tipi=5&sube=0 (erişim tarihi 21.03.2024); **Endemik Türlerin Varlığı 'Can Suyu'na Bağlı** “Derelerin Kardeşliği Platformu Dönem Sözcüsü Ömer Şan Rize’de deneme üretimine geçen HES’lerin dereye “can suyu” olarak bırakmayı taahhüt ettikleri su miktarını bırakmadıklarını ileri sürerek, “Önce Güneysu’da Gürgen Deresi kurudu, sonra da İkizdere Deresi. İkizdere’de dereye saniyede 2 bin 800 metreküp su bırakılacağı taahhüt edilmişti. Ama bırakılan su birkaç yüz metreküpü geçmiyor. Hatta geceleri hiç su bırakılmıyor. Bırakılan miktar ise deredeki canlı yaşam için yeterli değil” dedi.”<https://www.stgm.org.tr/endemik-turlerin-varligi-can-suyuna-bagli> (erişim tarihi 21.03.2024); **HES Kuruldu, Dere Kurudu,** “ Trabzon Ziraat Mühendisleri Odası Başkanı Cemil Pehlivan da HES inşaatlarının bulunduğu derelerde yeterli can suyu bırakılmaması nedeniyle canlı yaşamın yok olma tehlikesi ile karşı karşıya kaldığını belirterek ... 'Can suyu var mı yok mu?' diye hiçkimse ilgilenmiyor.”, <https://www.yenicaggazetesi.com.tr/hes-kuruldu-dere-kurudu-203793h.htm> (erişim tarihi 21.03.2024).

olmakla birlikte bu kontrol ve denetimler, şirketleri elektrik üretiminden caydırmamak için düzenli bir şekilde yapılmamaktadır³²⁴.

Su Kullanım Hakkı Yönetmeliğinde, çevreye korumaya dair her türlü tedbir ve önem şirketin inisiyatifine bırakılmaktadır. Yönetmeliğin 9. maddesinin 2. fıkrasında yer alan “*oluşabilecek her türlü olumsuz sonuçtan yalnız şirket sorumludur*”³²⁵ ifadesi ile yalnızca alelade bir sorumluluk devri yapıldığı ve belirli bir müeyyide koymaktan kaçınıldığı gözlemlenmektedir. Su Kullanım Hakkı Yönetmeliğinde, şirketlerin suyu nasıl kullandığına, ekolojik sosyal gerekliliklere uygun davranıp davranmadığına dair hiçbir denetim ve kontrol mekanizması düzenlenmemektedir. Benzer şekilde, HES’lerin çevresel sosyal etkilerinin düzenli takibini sağlayacak bir sistem de öngörülmemektedir.

Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı’nın 2023 Faaliyet Raporu’na göre, 2023 yılında toplamda yalnızca 65 adet santral denetimi gerçekleştirilmiş olup bunlardan sadece 8 tanesi HES’tir³²⁶. Sorumluluk ve yaptırımların belirsizliği tesadüfi değildir. Bu belirsizlik, şirketlere çevre koruma mekanizmaları ile mali yük çıkartmamak ve şirketleri enerji yatırımlarından soğutmamak için bilinçli olarak takip edilen bir politikadır³²⁷. Şirketler verdikleri zararların sorumluluklarından muaf tutularak örtülü bir şekilde, keyfi uygulamalar ile üretim yapmaya teşvik edilmektedir.

2003 tarihli Su Kullanım Hakkı Yönetmeliği, 21.02.2015 tarih ve 29274 sayılı Resmî Gazete’de yayımlanan aynı isimli yönetmelik ile yürürlükten kaldırılmıştır. 2015 tarihli Su Kullanım Hakkı Yönetmeliği de 15.06.2019 tarihli ve 30802 Resmî Gazete’de

³²⁴ BAŞKAYA/ BAŞKAYA/ SARI, 2011, s. 3289.

³²⁵ **Elektrik Piyasasında Üretim Faaliyetinde Bulunmak Üzere Su Kullanım Hakkı Anlaşması İmzalanmasına İlişkin Usul ve Esaslar Hakkında Yönetmelik.**

³²⁶ Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı (ETKB), Strateji Geliştirme Başkanlığı, **2023 Faaliyet Raporu.**

³²⁷ Ibid.

yayımlanan yine aynı isimli yönetmelik ile yürürlükten kaldırılmıştır³²⁸. Böylece Su Kullanım Hakkı Yönetmeliği, günümüze kadar 3 kez baştan aşağı değiştirilmiştir.

10 Mayıs 2005 tarih ve 5346 sayılı Yenilenebilir Enerji Kaynaklarının Elektrik Enerjisi Üretimi Amaçlı Kullanımına İlişkin Kanun (metnin devamında YEK Kanunu olarak anılacaktır) hidrolik, rüzgâr, güneş, jeotermal gibi fosil olmayan enerji kaynaklarını yenilenebilir enerji kaynakları (YEK) olarak tanımlamıştır³²⁹. 5346 sayılı Kanun'un amacı “*yenilenebilir enerji kaynaklarının elektrik enerjisi üretimi amaçlı kullanımının yaygınlaştırılması*” olarak belirlenmiştir³³⁰. YEK Kanunu'nda, bu amaç doğrultusunda, alım garantileri, idari hizmet bedellerinde indirimler ve muafiyetler içeren bir teşvik programı düzenlenmiştir³³¹.

5346 sayılı Kanun'da, 8 Ocak 2011 tarih ve 6094 sayılı Kanun ile bir dizi değişiklik yapılmıştır. 6094 sayılı Kanun ile yapılan değişikliklerden biri Yenilenebilir Enerji Kaynakları Destekleme Mekanizması (YEKDEM) adı verilen bir destek programının uygulamaya alınmasıdır³³². YEKDEM, 2020 yılına kadar kurulacak yenilenebilir enerji santrallerine bir öncekinden daha detaylı ve kapsamlı teşvikler vermiştir. 6094 sayılı Kanun ile yapılan bir diğer değişiklik ise YEK Kanunu'nun ‘Arazi İhtiyacına İlişkin Uygulamalar’ başlıklı 8. maddesine eklenen ek fıkradır. Bu ek fıkra “*Milli park, tabiat parkı, tabiat anıtı ile tabiatı koruma alanlarında, muhafaza ormanlarında, yaban hayatı geliştirme sahalarında, özel çevre koruma bölgelerinde ilgili Bakanlığın, doğal sit alanlarında ise ilgili koruma bölge kurulunun olumlu görüşü alınmak kaydıyla yenilenebilir enerji kaynaklarına dayalı elektrik üretim tesislerinin kurulmasına izin*

³²⁸ **Elektrik Piyasasında Üretim Faaliyetinde Bulunmak Üzere Su Kullanım Hakkı Anlaşması İmzalanmasına İlişkin Usul ve Esaslar Hakkında Yönetmelik**, 15.06.2019 tarih ve 30802 sayılı Resmî Gazete.

³²⁹ **5346 sayılı Yenilenebilir Enerji Kaynaklarının Elektrik Enerjisi Üretimi Amaçlı Kullanımına İlişkin Kanun**, 18.05.2005 tarih ve 25819 sayılı Resmî Gazete.

³³⁰ Ibid.

³³¹ Ibid.

³³² **6094 sayılı, Yenilenebilir Enerji Kaynaklarının Elektrik Enerjisi Üretimi Amaçlı Kullanımına İlişkin Kanunda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun**, 08.01.2011 tarih ve 27809 sayılı Resmî Gazete.

verilir.”³³³ şeklindeki düzenlemesiyle koruma altındaki özel doğa ve sit alanlarını, yenilenebilir enerji santrallerinin kurulmasına ve doğa sömürüsüne açık hale getirmiştir. Bu teşvik ve izinlerin bir sonucu olarak Türkiye’de yenilenebilir enerji santrallerinin sayısı hızla artmıştır³³⁴.

Fosil yakıtlardan yenilenebilir enerjiye geçiş sırasında ortaya çıkan bir diğer birikim metası da karbon gazı olmuştur. Fosil yakıtların doğa ve toplumu baş etmek zorunda bıraktığı hava kirliliği, kapitalist sistemin metaya dönüştürmekte başarılı olduğu dışsalıklardan biridir³³⁵. Uluslararası ilk karbon piyasası, Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi kapsamında hazırlanan 1997 Kyoto Protokolü ile kurulmuştur. Kyoto Protokolü ile ekolojik krize daha fazla katkı sağlayan gelişmiş ülkelerin, teknoloji ve sanayi anlamında daha az gelişmiş olmaları sebebiyle gelişmiş ülkeler kadar karbon salınımı yapamayan az gelişmiş ve/veya gelişmekte olan ülkelere, karbon kotası satın aldığı bir piyasa sistemi kurulmuştur³³⁶. Bu sistem sayesinde, az gelişmiş ülkeler gelişmiş ülkelere karbon kotalarını satarak para kazanmaktadır³³⁷. Az gelişmiş ülkeler kazandıkları parayı, uluslararası finans kuruluşlarından aldıkları finansmanların taksitlerini ödemek ve/veya yatırım şartlarını gerçekleştirmek üzere özel şirketlere teşvik vermek için kullanmaktadır³³⁸. Fosil yakıtların kapitalist üretim sistemi için sömürülüp tüketilmesinin yarattığı kirliliğin piyasa mantığı içerisinde temizlenmesi ve su, rüzgâr, güneş gibi doğal kaynakların yeni birikim nesnelere olarak piyasaya dahil edilmesi ile kapitalist sistemin sınırsız büyüme hedefi gerçekleştirilmektedir.

³³³ 5346 sayılı Yenilenebilir Enerji Kaynaklarının Elektrik Enerjisi Üretimi Amaçlı Kullanımına İlişkin Kanun.

³³⁴ KIZIL VOYVODA / VOYVODA, 2019, s. 131.

³³⁵ KONUKMAN, Aziz, “Onuncu Planda Öngörülen Enerji Politikaları”, **TMMOB 9. Enerji Sempozyumu (12, 13, 14 Aralık 2013) “Toplumsal Etkileri Çerçevesinde Enerji” Bildiriler Kitabı**, TMMOB Elektrik Mühendisleri Odası, Ankara, 2014, (s. 57 – 64).

³³⁶ United Nations, **Kyoto Protocol to The United Nations Framework Convention on Climate Change**, 1998.

³³⁷ “HES Çılgınlığı” Yakup Okumuşoğlu ile Söyleşi – İkinci Bölüm, <https://suhakki.org/2012/02/hes-cilginligi-yakup-okumusoglu-ile-soylesi-ikinci-bolum/> (erişim tarihi 13.09.2022)

³³⁸ Ibid.

Türkiye, Kyoto Protokolü'nü 2009'da kabul etmiştir; protokolün kabul edildiği 1997 senesinde protokole taraf olmadığı için herhangi bir karbon salımı sınırlaması altında değildir³³⁹. Bununla birlikte Türkiye, Gönüllü Karbon Piyasası'nda (Voluntary Carbon Market) karbon ofset tedarikçisi olarak yer almaktadır. 2016 yılında, Türkiye'nin 142'si HES projesi olmak üzere piyasaya kayıtlı toplam 218 adet proje ile dünyanın en büyük altıncı karbon ofset tedarikçisi konumunda olduğu bilinmektedir^{340 341}. 2020 yılının son çeyreğine gelindiğinde ise Türkiye'nin piyasaya kayıtlı 288 projesi bulunmakta olup bu sayı, Türkiye'yi piyasada en çok kayda sahip olan üçüncü ülke konumuna yükseltmiştir³⁴². Günümüzde Türkiye Hindistan, Çin ve Endonezya'dan sonra en büyük dördüncü karbon ofset tedarikçisidir³⁴³. Türkiye'de yenilenebilir enerjinin yükselişe geçmesinde yukarıda bahsedilen faktörler kadar karbon piyasalarından kazanç sağlama saiki de etkili olmuştur³⁴⁴.

Elektrik enerjisi sektörünün yeniden yapılandırılması, yenilenebilir enerji ve hidroelektrik santraller söz konusu olduğunda mutlaka göz atılması gereken kanunlardan biri de Çevre Kanunu'dur. Türkiye'nin ilk çevre kanunu 09.08.1983 yürürlük tarih ve 2872 sayılı Çevre Kanunu'dur. 2872 sayılı Kanun'un 10. maddesi "*çevre sorunlarına yol açabilecek kurum, kuruluş ve işletmelerin bir Çevresel Etki Değerlendirme Raporu (ÇED)*" hazırlamasını zorunlu tutmuştur³⁴⁵. Çevre Kanunu 1983 yılında yürürlüğe girmiş olmakla birlikte, kanununun uygulanabilirliğini sağlayacak

³³⁹ Dışişleri Bakanlığı, **Türkiye'nin Çevre Politikası**, Kyoto Protokolü, <https://www.mfa.gov.tr/kyoto-protokolu.tr.mfa> (erişim tarihi 03.03.2024)

³⁴⁰ TURHAN, Ethemcan / GÜNDOĞAN, Arif Cem, "Price and Prejudice: The Politics of Carbon Market Establishment In Turkey", **Turkish Studies**, Yıl: 2018, Cilt:20, Sayı:4, (s. 512-540).

³⁴¹ 2011 yılında, Türkiye'nin Gönüllü Karbon Piyasası'nda kayıtlı olan 136 tane yenilenebilir enerji projesinden 73 tanesi HES projesidir. KONAK, Nahide, "Küresel İklim Değişikliği, Kyoto Protokolü Esneklik Mekanizmaları, Gönüllü Karbon Piyasası ve Türkiye: Eleştirel Yaklaşım", **Alternatif Politika**, Yıl: 2011, Cilt. 3, Sayı. 2, (s. 154-178).

³⁴² **Carbon Markets**, <https://www.turkishcarbonmarket.com/background/carbon-markets-in-turkey#:~:text=Turkey%20is%20the%20third%2Dlargest,carbon%20credits%20in%20the%20region>. (erişim tarihi 10.03.2024)

³⁴³ Ibid.

³⁴⁴ ("HES Çılgınlığı").

³⁴⁵ **2872 sayılı Çevre Kanunu**, 11.08.1983 tarih ve 18132 sayılı Resmî Gazete.

kurumlar, yönetmelikler ve mekanizmalar geciktirilerek kurulmuştur³⁴⁶. Uluslararası sözleşmelerin şartları gereğince Türk çevre mevzuatı oluşturulmaya başlanılmıştır³⁴⁷. Ancak kalkınma odaklı ekonomi politikalarının, çevre koruma uygulamalarıyla sekteye uğramaması adına çevre koruma mevzuatının hayata geçirilmesi için gereken idari, kurumsal yapılanma ile kontrol, denetim mekanizmaları, uzunca bir süre belirsiz bırakılmıştır³⁴⁸. Bu şartlar altında, maliyetleri artıracak çevre koruma önemleri ve sosyal/ ekolojik sorumluluklar göz ardı edilmiştir³⁴⁹. Bu sebeplerle, 2872 sayılı Kanun kapsamında Türkiye'nin ilk ÇED Yönetmeliği, Çevre Kanun'unun yürürlüğe girmesinden on yıl sonra, 07.02.1993 tarih ve 21489 sayılı Resmî Gazete'de yayımlanıp yürürlüğe girmiştir. ÇED Yönetmeliği, yürürlüğe girdiği tarihten bu yana (Mart 2024), 23 farklı Çevresel Etki Değerlendirmesi Yönetmeliğinde Değişiklik Yapılmasına Dair Yönetmelik ile değişikliğe uğramış ve 7 kez tamamen mülga edilip yeniden yayımlanmıştır³⁵⁰. Mart 2024 tarihi itibarıyla güncel ÇED yönetmeliği 29.07.2022 tarih ve 31907 sayılı Resmî Gazete'de yayımlanarak yürürlüğe girmiş olup henüz değişikliğe uğramamıştır³⁵¹.

ÇED Yönetmeliği'nin değiştirilmesinde, şirketlerin ticari faaliyetlerini kolaylaştırmak saiki etkili olduğu kadar kamuoyunun baskısı da etkili olmaktadır³⁵². Nitekim, 2000 yılına kadar 50 MW altında kurulu güce sahip olan HES'ler ÇED sürecinden muaf tutulmuştur³⁵³. Kamuoyunun itirazları sayesinde 2008 yılında, ÇED Yönetmeliği'nde değişiklik yapılarak bu sınır, 10 MW'a çekilmiştir³⁵⁴. 2011 yılında yönetmelik tekrar değiştirilerek, kurulu gücü 0.5 MW'ın altında olan HES'ler ÇED sürecinden muaf

³⁴⁶ ŞENGÜL, 2008, s. 74.

³⁴⁷ Ibid.

³⁴⁸ Ibid.

³⁴⁹ Ibid.

³⁵⁰ Çevre Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı, Çevresel Etki Değerlendirmesi İzin ve Denetim Genel Müdürlüğü, **Mülga ÇED Yönetmelikleri**, <https://ced.csb.gov.tr/mulga-ced-yonetmelikleri-uygulamasi> (erişim tarihi 21.03.2024)

³⁵¹ **Çevresel Etki Değerlendirmesi Yönetmeliği**, 29.07.2022 tarih ve 31907 sayılı Resmî Gazete.

³⁵² TMMOB, 2011, s. 70.

³⁵³ TMMOB, 2011, s. 44.

³⁵⁴ Ibid.

tutulmuştur³⁵⁵. 2022 tarihli son ÇED Yönetmeliği ile kurulu güç sınırı olmaksızın bütün hidroelektrik enerjisi santrallerinin, ÇED raporu alması zorunlu hale getirilmiştir³⁵⁶. Belirtmek gerekmektedir ki, 2008 yılından önce, -bir başka deyişle, kurulu güçleri 10 MW altında olan HES'ler ÇED sürecine tabi kılınmadan evvel- alınan HES üretim lisanslarının neredeyse hepsi kurulu gücü 10 MW altında olan tesisler için alınmıştır³⁵⁷. Bu santraller, çevresel etki değerlendirilmesi yapılmaksızın kurulup işletmeye alınmıştır³⁵⁸.

Türkiye'de hazırlanan ÇED raporları, bilimsel ve gerçekçi çevresel etki değerlendirmeleri yapmaktan uzaktır³⁵⁹. "*HES'lerde ÇED için kurulu gücün ölçüt alınmasının bilimsel ya da benzeri hiçbir açıklaması yoktur*"³⁶⁰. Nitekim, bir kaynaktan enerji üretilebiliyor olması o kaynaktan enerji üretmek için tek başına geçerli bir sebep olmayıp su kaynaklarından yapılacak üretimin çevresel ve sosyal etkileri, teknik ve finansal potansiyeli gibi faktörlerin her birinin göz önünde bulundurulması gerekmektedir³⁶¹. Devlet ve sermayenin nezdinde ÇED raporları, mevzuat gereği tamamlanması zorunlu olan idari bir formaliteden ibarettir³⁶². Bu idari işlemin tamamlanmasıyla karşılaşılan ve/veya karşılaşılabilecek olan toplumsal itirazların engellenmesi amaçlanmaktadır³⁶³. Türkiye'deki ÇED süreçleri, bilimsel temelden yoksun, içi boş bürokratik formaliteler olarak yürütülmektedir. Yalnızca, ilgili bakanlık tarafından verilen ÇED kararlarının sayıca dağılımına göz atmanın bile Türkiye'deki ÇED süreçleri hakkında somut bir fikir edinebilmemiz için yeterli olacağı düşünülmektedir.

³⁵⁵ Ibid.

³⁵⁶ **Çevresel Etki Değerlendirmesi Yönetmeliği**.

³⁵⁷ ÖZLÜER / TURHAN / ERENSÜ, 2016, s. 17.

³⁵⁸ Ibid.

³⁵⁹ TMMOB, 2011, s. 71.

³⁶⁰ Ibid.

³⁶¹ TMMOB, 2011, s. 65.

³⁶² BOBAT, Alaeddin, "HES Projelerinde Çevresel Etkiler", **TMMOB 9. Enerji Sempozyumu (12, 13, 14 Aralık 2013) "Toplumsal Etkileri Çerçevesinde Enerji" Bildiriler Kitabı**, TMMOB Elektrik Mühendisleri Odası, Ankara, 2014, (s. 161 – 191).

³⁶³ BOBAT, 2014, s. 169.

Çevre Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı, Çevresel Etki Değerlendirmesi İzin ve Denetim Genel Müdürlüğü'nce yayınlanan Resmî verilere göre, İlk ÇED Yönetmeliği'nin yayımlandığı 1993 yılından 2023 yılı sonuna kadar verilen ÇED Kararlarının sayısı şu şekildedir: 77.434 tane ÇED Gerekli Değildir Kararı, 7.437 tane ÇED Olumlu Kararı, 1.358 tane ÇED Gereklidir Kararı, 77 tane ÇED Olumsuz Kararı³⁶⁴.

ÇED Kararlarını, HES'ler ile sınırlandırdığımızda karşımıza çıkan veriler, kararların genel dağılımı ile aynı doğrultudadır. Çevre ve Şehircilik, İklim Değişikliği Bakanlığı'nın e-CED sitesinde yapılan arama sonucu elde edilen bilgiler şu şekildedir: 2012-2024 yılları arasında 120 HES projesi için ÇED Olumlu Kararı, 2 HES projesi için ÇED Olumsuz Kararı, 8 HES projesi için ÇED Gereklidir Kararı ve 83 HES projesi için ÇED Gerekli Değildir Kararı verilmiştir³⁶⁵.

ÇED kararlarının genel ve HES'ler özelindeki dağılımına bakıldığında, ÇED sürecinden geçen projelerin neredeyse %99'unun önemli çevresel etkilerinin olmayacağı yönünde karar verildiği görülmektedir. Çalışmanın birinci bölümünde ayrıntılı olarak üzerinde durulduğu üzere HES projeleri hakkında yürütülen bağımsız bilimsel çalışmalar HES'lerin sebep olduğu toplumsal ve ekolojik problemleri ortaya koymaktadır. ÇED kararlarının bilimsel çalışmaların sonuçlarıyla uyum içerisinde olmaması ve karar sayılarındaki dengesiz dağılım göz önüne alındığında ortaya çıkan tablo Türkiye'deki ÇED süreçlerinin bilimselliği, tarafsızlığı ve çevresel, sosyal etkileri değerlendirmekteki yeterliliği hakkında şüphe yaratmaktadır. Nitekim, 2022 tarihli ÇED Yönetmeliği ile tüm HES projelerinin ÇED raporu almasının zorunlu kılınması olumlu bir gelişme olsa da uygulamada HES'ler için verilen neredeyse tüm ÇED kararlarının olumlu sonuçlanması, ÇED süreçlerinin tarafsızlığını ve güvenilirliğini ortaya koymaktadır.

³⁶⁴ Çevre Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı, Çevresel Etki Değerlendirmesi İzin ve Denetim Genel Müdürlüğü, **İlk ÇED Yönetmeliği'nin yayımlandığı 1993 yılından 2023 yılı sonuna kadar verilen ÇED Kararları**, <https://ced.csb.gov.tr/ced-istatistikleri-i-111186> (erişim tarihi 10.03.2024)

³⁶⁵ Çevre Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı, **ÇED Duyuruları Arama Motoru e-CED**, <https://eced.csb.gov.tr/jsp/portal/main2.htm> (erişim tarihi 10.03.2024)

Türkiye’de elektrik enerjisi sektörünü biraz daha esnek biraz daha kuralsız hale getiren yasal düzenlemelerden bir tanesi de lisanssız elektrik üretimi yönetmeliğidir. 21.07.2011 yürürlük tarihli Elektrik Piyasasında Lisanssız Elektrik Üretimine İlişkin Yönetmelik’in (metnin devamında Lisanssız Üretim Yönetmeliği olarak anılacaktır) ‘Amaç ve kapsam’ başlıklı 1. maddesi “*yalnızca kendi ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla ... ve yenilenebilir enerji kaynaklarına dayalı kurulu gücü azami beş yüz kilovatlık üretim tesisi kuran gerçek ve tüzel kişilerin lisans alma ve şirket kurma yükümlülüğünden muaf tutulmasını...*”³⁶⁶ düzenlemektedir. Lisanssız Üretim Yönetmeliği ile yenilenebilir enerji kaynaklarından elektrik enerjisi üretilebilmek biraz daha kolaylaştırılmış ve denetimsizleştirilmiştir. 2011 tarihli ilk yönetmelik, 02.10.2013 tarih ve 28733 sayılı Resmî Gazete’de yayınlanan aynı isimli yönetmelikle yürürlükten kaldırılmıştır³⁶⁷. 2013 tarihli Lisanssız Üretim Yönetmeliği, lisanssız üretim yapabilecek yenilenebilir enerji kaynaklarına dayalı tesislerin kurulu gücünü bir megavata yükseltmiştir³⁶⁸. 2013 tarihli yönetmelik, 12.05.2019 tarih ve 30772 sayılı Resmî Gazete’de yayınlanan Elektrik Piyasasında Lisanssız Elektrik Üretim Yönetmeliği ile yürürlükten kaldırılmıştır³⁶⁹. 2019 tarihli Lisanssız Üretim Yönetmeliği, kurulu gücü bir megavat veya cumhurbaşkanı tarafından belirlenmiş kurulu güç üst sınırına kadar (mevcut kurulu gücün beş katı) olan yenilenebilir enerji kaynaklarına dayalı üretim tesislerinin, şirket kurma ve ön lisans, lisans edinme gerekliliği olmaksızın kurulup üretim yapabileceğini belirtmektedir³⁷⁰.

2019 tarihli Lisanssız Üretim Yönetmeliği’nin ‘Hidrolik Kaynaklara Dayalı Üretim Tesislerinde Su Kullanım Hakkının Edinilmesi’ başlıklı 9. maddesine göre üretim tesisi kurmak için il özel idaresine başvuru yapılması gerekmektedir³⁷¹. Lisanssız Üretim

³⁶⁶ **Elektrik Piyasasında Lisanssız Elektrik Üretimine İlişkin Yönetmelik**, 21.07.2011 tarih ve 28001 sayılı Resmî Gazete.

³⁶⁷ **Elektrik Piyasasında Lisanssız Elektrik Üretimine İlişkin Yönetmelik**, 02.10.2013 tarih ve 28733 sayılı Resmî Gazete.

³⁶⁸ Ibid.

³⁶⁹ **Elektrik Piyasasında Lisanssız Elektrik Üretim Yönetmeliği**, 12.05.2019 tarih ve 30772 sayılı Resmî Gazete.

³⁷⁰ Ibid.

³⁷¹ Ibid.

Yönetmeliği'nin 9. maddesinde yer alan bu düzenleme, su kullanım hakkı edinmek için direkt merkezi kurumlara başvurma gerekliliğini ortadan kaldırarak suların özelleştirilmesini kolaylaştırmıştır. Yerel yönetimler, özel şirketlerin başvurularını merkezi kurumlara iletmektedir. Bir başka deyişle şirketler buldukları yerden başvurularını yapabilmektedir. Bu durum şirketlerin idari süreçlerde zaman kazanmasını ve seyahat vb. maliyetlerinden kurtulmasını sağlamıştır. Söz konusu hüküm idare hukuku çerçevesinden ele alındığında ise elektrik sektöründe bir kez daha çok merkezli bir yapılandırmanın gerçekleştirildiği göze çarpmaktadır. İl özel idaresine yapılacak başvurunun değerlendirme kriterleri ve başvuru evrakları arasında çevresel etki ve/veya ekolojik uygunluğa dair belgelerin bulunmadığı görülmektedir³⁷². Lisanssız Üretim Yönetmeliği, değişikliğe uğradığı her sefer üretim kapasitesi daha büyük santrallerin idari süreçlerden, çevresel sosyal değerlendirmelerden geçmeden kolaylık ve hızla kurulabilmesinin önü açılmıştır.

4628 sayılı Elektrik Piyasası Kanun'un devamı olarak yürürlüğe giren 14 Mart 2013 tarih ve 6446 sayılı Elektrik Piyasası Kanunu, 4628 sayılı Kanun'un, adını 'Enerji Piyasası Düzenleme Kurumunun Teşkilat ve Görevleri Hakkında Kanun' olarak değiştirilmiştir³⁷³. 6446 sayılı Kanun aynı zamanda, 4628 sayılı Kanun'un, EPDK'yı düzenleyen hükümleri hariç olmak üzere, diğer bütün hükümlerini yürürlükten kaldırmıştır³⁷⁴. 6446 sayılı Kanun, elektrik üretimi yapmak isteyen özel şirketlere lisans almadan önce ön lisans alma zorunluluğu getirmiş, yenilenebilir enerji kaynaklarından üretim yapacak tesislerin kurulu gücü beş megavattan fazla ise üretim lisansı almalarını zorunlu kılmış, yenilenebilir enerji tesislerinin kurulu gücü bir megavata kadar ise (cumhurbaşkanlığı istisnası ile birlikte beş megavatta kadar) lisanssız üretim yapabileceklerini belirlemiş ve lisansların en fazla 49 yıl süre ile verilebileceğini düzenlemiştir³⁷⁵. 6446 sayılı Kanun, yürürlüğe girdiği 2013 yılından itibaren Türkiye elektrik piyasasını regüle eden en önemli yasal düzenleme olmuştur.

³⁷² Ibid.

³⁷³ **6446 sayılı Elektrik Piyasası Kanunu**, 14.03.2013 tarih ve 28603 sayılı Resmî Gazete.

³⁷⁴ Ibid.

³⁷⁵ Ibid.

Elektrik enerjisi sektörünün yeniden yapılandırılması kapsamında elektrik sektörünün karşılaşılabileceği yargılama süreçleri de sermaye lehine yeniden düzenlenmiştir. 18 Haziran 2014 tarih ve 6545 sayılı Türk Ceza Kanunu ile Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun ile 06 Ocak 1982 tarih ve 2577 sayılı İdari Yargılama Usulü Kanunu'na 'İvedi Yargılama Usulü' başlıklı 20/A maddesi eklenmiştir³⁷⁶. 'İvedi Yargılama Usulü' maddesi acele kamulaştırma işlemlerine, Özelleştirme Yüksek Kurulu kararlarına, ÇED kararlarına karşı dava açma süresini, idari işlemin açıklanmasından itibaren otuz güne düşürmüştür (söz konusu dava süreleri, kanun değiştirilmeden önce altmış gün olarak düzenlenmiştir) ve yargılama sürecindeki cevap, temyiz gibi süreleri de kısaltmıştır³⁷⁷. 6545 sayılı Kanun'un ile yapılan değişikliklerin, idari denetim mekanizmasını kısıtladığı görülmektedir³⁷⁸.

İvedi Yargılama Usulü ile getirilen süre kısıtlamaları, enerji sektöründe faaliyet gösteren şirketlere kolaylık sağlamak adına düzenlenmiştir³⁷⁹. HES'lere karşı açılan davalardan örnek vermek gerekirse, bu davalarda sıklıkla yürütmeyi durdurma kararı, ÇED ve/veya ruhsatların iptaline yönelik kararlar gibi şirketler aleyhine kararlar verilmektedir. Bu kararlar, şirketlerin üretim faaliyetlerinin sekteye uğramasına ve yatırımlarının kârlılığını kaybetmesine sebep olmaktadır. Sürelerin kısaltılması yoluyla yargı süreçleri ile kararların neden olduğu gecikmelerin ve kayıpların azaltılması veya tamamen ortadan kaldırılması hedeflenmiştir³⁸⁰. Öte yandan süre kısıtlamaları, yaşam alanlarında yapılan müdahalelere hukuki yolları kullanarak itiraz etmek isteyen yerel halk için yargı sürecini zorlaştırmaktadır³⁸¹. Devlet ve sermayenin tepeden inme uygulamalar ve agresif bir tutumla gerçekleştirmeye çalıştığı HES projeleri, ekolojik ve toplumsal yıkım yaratmaktadır. Bu sebeplerle HES projeleri, yerli halk ve kamuoyunun direniş ve itirazları ile karşılaşmaktadır. Bu mücadeleler sırasında yerli halk tarafından yargı yoluna sıklıkla başvurulmakta olup hukuk bir direniş aracı olarak

³⁷⁶ 6545 sayılı Türk Ceza Kanunu ile Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun, 28.06.2014 tarih ve 29044 sayılı Resmî Gazete.

³⁷⁷ Ibid.

³⁷⁸ AKSU / ERENSÜ / EVREN, 2016, s. 12.

³⁷⁹ AKSU / ERENSÜ / EVREN, 2016, s. 13.

³⁸⁰ Ibid.

³⁸¹ AKSU / ERENSÜ / EVREN, 2016, s. 16.

işlevselleştirilmektedir. İdari Yargılama Usulü Kanunu'ndaki sürelerin kısaltılmasına yönelik değişikliğin, HES ve benzeri projelere karşı davaların açılmasında caydırıcı bir faktör olarak planlandığı ve yaşam alanı mücadelelerinde hukukun bir direniş aracı olarak kullanılmasını zorlaştırmak için gerçekleştirildiği düşünülmektedir³⁸².

Bu başlık altında anlatılmış olan sistematik yeniden yapılandırma, neoliberal politikaların su ve başka her türlü doğal varlığı metalaştırmasının önündeki hukuki, idari engelleri kaldırmak ve neoliberal projelerin kolaylıkla yürütülmesini sağlayacak yasal ve kurumsal altyapıyı hazırlamak amacıyla gerçekleştirilmiştir³⁸³. Bu amaç doğrultusunda elektrik sektörü 1980'li yıllardan itibaren esaslı bir dönüşüm süreci geçirmiştir. İlk olarak, 1984 yılında yürürlüğe giren 3096 sayılı Kanun ile kamu kurumlarının elektrik sektörü üzerindeki merkezi hakimiyeti kırılmıştır. Yine 3096 sayılı Kanun ile elektrik sektörünü özel sermaye için cazip hale getirme çabasıyla YİD ve İHD modelleri tanıtılmıştır. 8 Haziran 1994 tarihli ve 3996 sayılı Kanun'un devlet ve özel sektör arasında imzalanan YİD sözleşmelerinin özel hukuk hükümlerine tabi olduğunu düzenleyen maddelerinin Anayasa Mahkemesi tarafından iptal edilmesiyle Türk siyaset ve hukuk tarihinde yeni bir süreç başlamıştır.

1990'lardan 2000'lere kadar süren bu süreç boyunca yasama, yürütme ve yargı organları arasında neoliberal politikalar üzerinden aktif mücadelelerin verildiği, iktidarın gerçekleştirilmek istediği neoliberal gelişmelerin yargı engeline takıldığı bir dönem yaşanmıştır. Türkiye'nin 2000'li yıllardan itibaren yararlanmaya başladığı uluslararası finansal enstrümanlar ve IMF, DB gibi egemen kapitalist aktörler vasıtasıyla başta Anayasa olmak üzere çeşitli kanunlarda yapılan esaslı değişiklikler ile Türk yargı sisteminin yarattığı hukuki engellerin kalıcı olarak kaldırılması hedeflenmiştir. Böylece, 2000'li yıllardan başlayarak Türkiye elektrik enerjisi sektöründeki neoliberal dönüşüm hız kazanmıştır. 2001 yılında yürürlüğe giren 4628 sayılı Elektrik Piyasası Kanunu, Elektrik Piyasası Düzenleme Kurumu'nu kurmuş ve elektrik piyasasını resmi olarak özel sektöre açmıştır. Bu sırada dünyada çapında fosil enerjiden yenilenebilir enerjiye geçiş başlamış olup Türkiye'nin elektrik enerjisi

³⁸² Ibid.

³⁸³ ŞENGÜL, 2008, s.77; ÖZLÜER, (Sürdürülebilir Kalkınmanın Ekonomi Politikası).

sektörünün yapılanmasına da bu eğilim yönünde devam edilmiştir. Türkiye elektrik enerjisi sektörünün, esasen oldukça maliyetli olan, yenilenebilir enerjiye geçişini, özel sermaye için kârlı hale getirmek ve kolaylaştırmak adına bir dizi yeni yasal düzenleme yürürlüğe alınmıştır. 2003 tarihinde yürürlüğe giren Su Kullanım Hakkı Yönetmeliği, 2005 yürürlük tarihli ve 5346 sayılı YEK Kanun'u, 2009 yılında imzalanan Kyoto Protokolü, 2011 yılında 6094 sayılı Kanun ile sektöre tanıtılan YEKDEM mekanizması, yenilenebilir enerji kaynaklarına dayalı tesislerin lisanssız üretim yapabileceğini düzenleyen ve 2011 yılında yürürlüğe giren Lisanssız Üretim Yönetmeliği bu yasal düzenlemelerden birkaçı olarak gösterilebilmektedir.

Türkiye'nin elektrik enerjisi sektörünün yeniden yapılandırılması için gerçekleştirilen bu hummalı çalışmalar sonucunda özellikle 2000 yılından itibaren Türkiye'de özel şirketler tarafından kurulan hidroelektrik santralin sayısında büyük bir patlama yaşanmıştır. Bir sonraki bölümde, Türkiye'deki HES projelerinin günümüzdeki durumundan yola çıkarak elektrik sektörünün yeniden yapılandırılmasının sonuçları somut veriler üzerinden incelenecektir.

2.1.3 Türkiye'de HES'lerin Güncel Durumu

Enerji sektörünün özel şirketlere açılması ve doğal varlıkların metalaştırılması yoluyla neoliberal birikim stratejisi tam anlamıyla hayata geçirilmiştir. Yeni birikim stratejisi, devletin teşvik ve garantileriyle desteklenmiştir³⁸⁴. Bu dönemde, şirketler, devlet desteğinin yanı sıra HES yatırımları için uluslararası finans kuruluşlarının *yeşil* kredilerinden de yararlanabilmiştir³⁸⁵. Böylece, 2000 yılından itibaren hidroelektrik enerjisi sektörü daha önce görülmemiş bir şekilde özel sermayenin akınına uğramış ve Türkiye'deki HES sayısında dramatik bir artış yaşanmıştır. Türkiye'de yaşanan HES furyası neoliberal dönüşüm ve elektrik sektörünün geçirdiği yeniden yapılanmanın dolaysız sonuçlarından biridir. Yirmi senelik bir zaman dilimi içerisinde HES'lerin aşırı yaygınlaşması, Türkiye'deki HES uygulamalarını problematikleştiren sebeplerin başında gelmektedir. Bu sebeple bu durumun incelenmesi, tez çalışması için büyük

³⁸⁴ ADAMAN / AKBULUT / ARSEL, 2016, s.298.

³⁸⁵ Ibid.

önem arz etmektedir. Bu kapsamda bu başlık altında, çeşitli yıllardaki HES verilerinden yola çıkılarak HES'lerin güncel durumuna ilişkin bir tablo çizilmeye çalışılacaktır.

DSİ'nin 2010 Yılı Faaliyet Raporu'nda, 4628 sayılı Enerji Piyasası Kanunu kapsamında özel sektörün kuracağı HES sayısı 1.527 adet olarak belirtilmiş olup 2010 yılı itibariyle bu santrallerden 477 tanesinin işletme ve inşaat aşamasında olduğu bilgisi verilmektedir³⁸⁶. 2012 yılına gelindiğinde DSİ ile 924 ayrı özel şirket arasında su kullanım hakkı anlaşmaları imzalanmıştır³⁸⁷. Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı tarafından hazırlanan resmî bir politika belgesi olan 2010-2014 Stratejik Planı'nda "*Cumhuriyetimizin 100. yılı olan 2023 yılına kadar tüm yerli kömür ve hidrolik potansiyelimizin ekonomimize kazandırılmasının*"³⁸⁸ hedeflendiği belirtilmektedir. Türk hükümeti bu hedef doğrultusunda, 2023 yılına kadar 1.738 tane baraj ve hidroelektrik santrali inşa ettirmeyi planlamıştır³⁸⁹. On yıl gibi kısa bir süre içerisinde, Türkiye coğrafyasının bütün hidroelektrik enerji potansiyelinin kullanılabilir hale getirilmesine yönelik bu hedef gerçekçi olmamakla birlikte bu iddialı hedefin hangi şartlar altında gerçekleştirileceğine ilişkin de soru işaretlerine sebep olmaktadır.

2023 yılı için koyulan hidrolik hedef gerçekçi değildir çünkü DSİ, Çevre Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı gibi resmî kurumların ülkenin hidrolik potansiyelini hesaplarken kullandığı yöntem Türkiye'deki tüm suyu kaynaklarının doğal akış miktarlarının %100 olarak kullanılabilmesi varsayımına dayanmaktadır³⁹⁰. Bu metodoloji

³⁸⁶ Orman ve Su İşleri Bakanlığı, Devlet Su İşleri Genel Müdürlüğü, **DSİ 2010 Yılı Faaliyet Raporu**.

³⁸⁷ "*Orman ve Su İşleri Bakanı Veysel Eroğlu verdiği yanıtta, aktif hidroelektrik santralleri sayısının 333, özel sektör tarafından inşaatına devam edilen HES sayısının da 237 olduğunu kaydetti. Eroğlu, bugüne kadar 924 özel şirket ile "Elektrik Piyasasında Üretim Faaliyetinde Bulunmak Üzere Su Kullanım Hakkı Anlaşması İmzalanmasına İlişkin Usul ve Esaslar Hakkında Yönetmelik' hükümleri çerçevesinde su kullanım hakkı anlaşması yapıldığını da belirtti."* <https://www.evrensel.net/haber/33446/bakan-heslerde-olen-iscileri-unuttu> (erişim tarihi 24.10.2022)

³⁸⁸ Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı (ETKB), Strateji Geliştirme Başkanlığı, **2010 -2014 Stratejik Planı**.

³⁸⁹ ERCAN, Fuat / OĞUZ, Şebnem, "Gezi Direnişinden Soma Katliamına: Türkiye'de Sermaye Birikimi ve Sınıf Mücadelesi", (çev. Ş. Oğuz), **Socialist Register 2015: Sınıflar Dönüşürken**, (der: L. Panitch, vd.), 1. Basım, Yordam Kitap, İstanbul, 2017, (s. 118-138).

³⁹⁰ TMMOB, **2011**, s. 27.

bilimsellikten uzak ancak neoliberal çıkarılara uygun bir hesaplama yöntemidir³⁹¹. Nitekim bu metodolojide suyun kalite ve miktar standartları, sağlıklı varlığını sürdürebilmesi için ihtiyaç duyduğu unsurlar, ekosistemin su ihtiyacı, su kaynağının su kaynağı etrafında yerleşik olan toplumların su ihtiyaçları dikkate alınmamaktadır³⁹². Bir başka ifadeyle, Türkiye'nin hidrolik potansiyeli, yalnızca enerji üretimi ile sağlayacağı ekonomik kazanç üzerinden hesaplanmaktadır. Türk hükümeti, suyun doğal bir varlık olması ile sahip olduğu içkin değere ve yaşam kaynağı olması ile ifade ettiği hayati değere önem verilmemektedir³⁹³. Bu yaklaşımın bir yansıması olarak hidroelektrik politikalarında, suyun yerel halk, fauna, flora kısaca bütün bir ekosistem ile olan zengin ve zaruri ilişkisine yer dahi verilmemektedir³⁹⁴. HES projeleri, ekonomik kalkınma beklentisiyle koyulan cüretkâr hidrolik hedefler doğrultusunda, tahribat ve sömürü içeren uygulamalarla bilimsel ve teknik gereklilikler göz ardı edilerek gerçekleştirilmektedir.

2024 yılı itibariyle, Türkiye'de üretim lisansına sahip ve işletme aşamasında olan toplam 1908 elektrik üretim santrali bulunmaktadır³⁹⁵. Bu tesislerden 791 tanesi hidroelektrik santralidir³⁹⁶. Bu sayıyla, Türkiye'de en çok bulunan elektrik enerjisi üretim santrali türü, açık arayla hidroelektrik santraller olmuştur. İkinci sırada ise 364 santralle termik enerji santralleri bulunmaktadır³⁹⁷. DSİ 2021 Yılı Faaliyet Raporu'na göre 1920 ve 2020 yılları arasında, DSİ ve özel sektör tarafından 714 tane HES kurulmuş olup sadece Trabzon ilinde 49 tane HES yer almaktadır³⁹⁸. 2021 yılında halen inşaat halinde olan 12, lisans inceleme aşamasında olan 85 ve iptal edilmiş 625 adet HES olduğu kayıt altına alınmıştır³⁹⁹. Türkiye'de kısa sürede çok fazla hidroelektrik

³⁹¹ Ibid.

³⁹² TMMOB, 2011, s. 89.

³⁹³ Ibid.

³⁹⁴ ŞENGÜL, 2008, s.78.

³⁹⁵ EPDK, **Elektrik Piyasası Lisans İstatistikleri**, <https://lisans.epdk.gov.tr/epvys-web/faces/pages/lisans/elektrikIstatistik/elektrikIstatistik.xhtml> (erişim tarihi 01.04.2024)

³⁹⁶ Ibid.

³⁹⁷ Ibid.

³⁹⁸ Tarım ve Orman Bakanlığı, Devlet Su İşleri Genel Müdürlüğü, **DSİ 2021 Yılı Faaliyet Raporu**.

³⁹⁹ BOBAT, Alaeddin, "Small hydropower development in Turkey: An overview of 2021", **International Journal of Energy Studies**, Yıl: 2023, Cilt: 8, Sayı:1, (s. 75-85).

santralinin kurulup işletilmesi, bu projelerin planlama, inşaat ve işletme aşamalarında suya, ekosisteme ve yerel topluma ilişkin bütünsel bir değerlendirme yapılmadığını göstermektedir⁴⁰⁰.

2021 yılında, 371 adet küçük ölçekli HES projesi aktif olarak üretim yapmaktadır⁴⁰¹. Bu santraller arasından yalnızca 14 tanesi DSİ tarafından işletilirken geriye kalan 357 tanesi özel sektör tarafından inşa edilmiş ve işletilmektedir⁴⁰². 2023 yılında, Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanı Alparslan Bayraktar bir soru yönüresine verdiği cevapta, 2023 yılına kadar kamu işletmesinde olan 96 adet hidroelektrik santralin işletme hakkının devredildiğini açıklamıştır⁴⁰³. Türkiye'nin IMF'ye verdiği enerji piyasasının özel sektöre açılması ve devletin piyasadaki hakimiyetinin esnetileceğine ilişkin taahhütleri kapsamında, devletin hidroelektrik enerjisi alanında faaliyetlerinin azaldığı ve neoliberal politikalar doğrultusunda piyasa düzenleyicisi rolü üstlendiği dikkat çekmektedir⁴⁰⁴. Bu kapsamda, hidroelektrik sektörü “*devletin işlevlerinin değişmesinin ve piyasalaşmanın en doğrudan ve kritik etki doğurduğu alanlardan biri*”⁴⁰⁵ olmuştur. Tez çalışması kapsamında yapılan araştırmalar, HES'lerin Türkiye'deki gelişim sürecinin, ekonomi politikaları ve enerji sektöründeki dönüşümlerle yakından ilişkili olduğunu pek çok kez ortaya koymuştur. Neoliberal yeniden yapılandırma sürecinde, elektrik hizmetleri kamu hizmeti niteliğini kaybederken kamu malı niteliğindeki müşterek doğal varlıklar da özelleştirme ve mülksüzleştirme uygulamalarıyla sermaye birikiminin yeni metaları haline gelmiştir. Bu doğrultuda, Türkiye'de HES süreçleri neoliberal politikalarla paralel olarak, yalnızca şirketlerin finansal çıkarları gözetilerek yürütülmekte olup kamu yararı ile toplumsal çevresel refah ve sağlık göz ardı edilmektedir.

⁴⁰⁰ TMMOB, 2011, s. 30.

⁴⁰¹ BOBAT, 2023, s. 79.

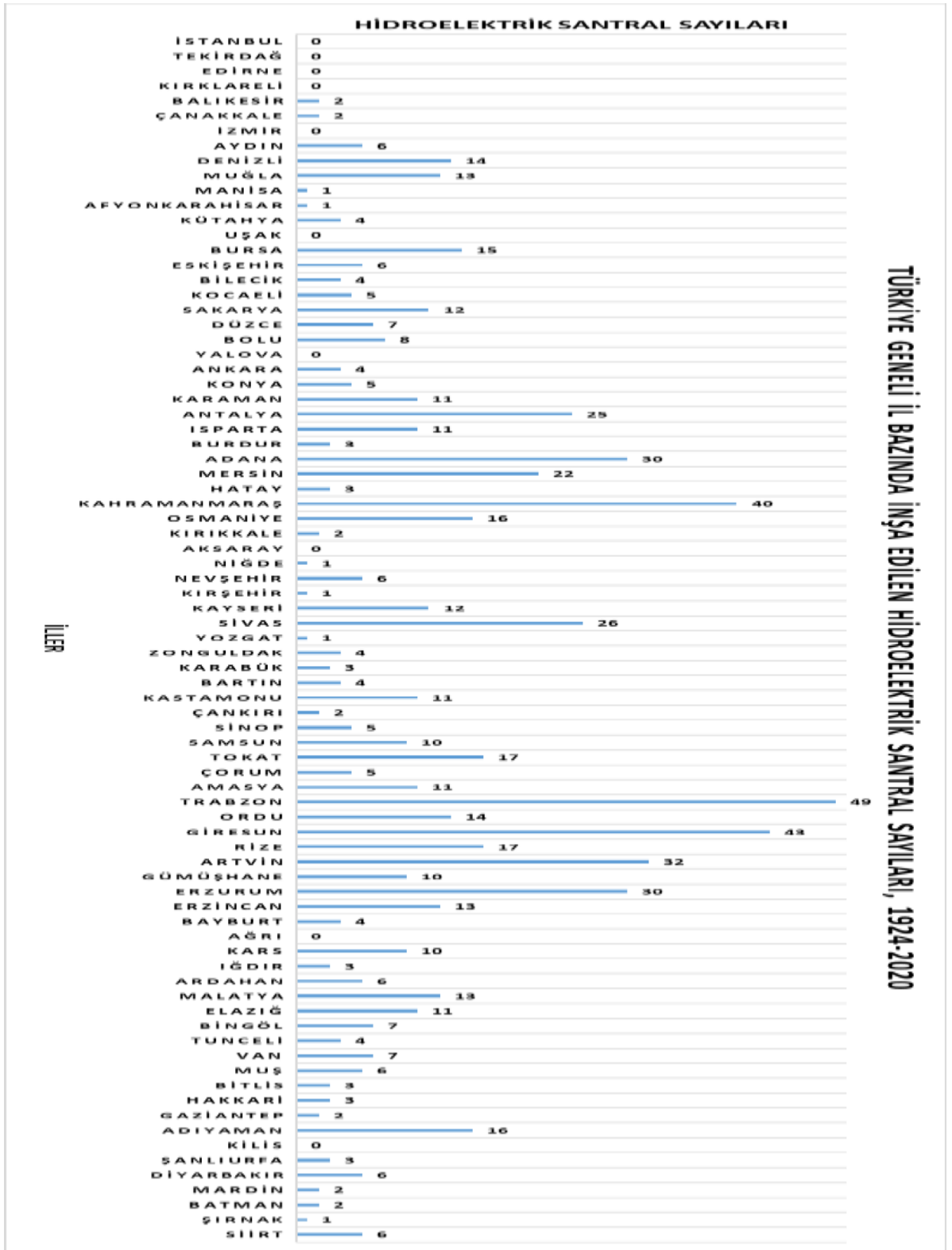
⁴⁰² Ibid.

⁴⁰³ 96 HES'in İşletme Hakkı Devredildi, <https://bianet.org/haber/96-hes-in-isletme-hakki-devredildi-284451> (erişim tarihi 01.04.2024)

⁴⁰⁴ ADAMAN / AKBULUT / ARSEL, 2016, s. 299.

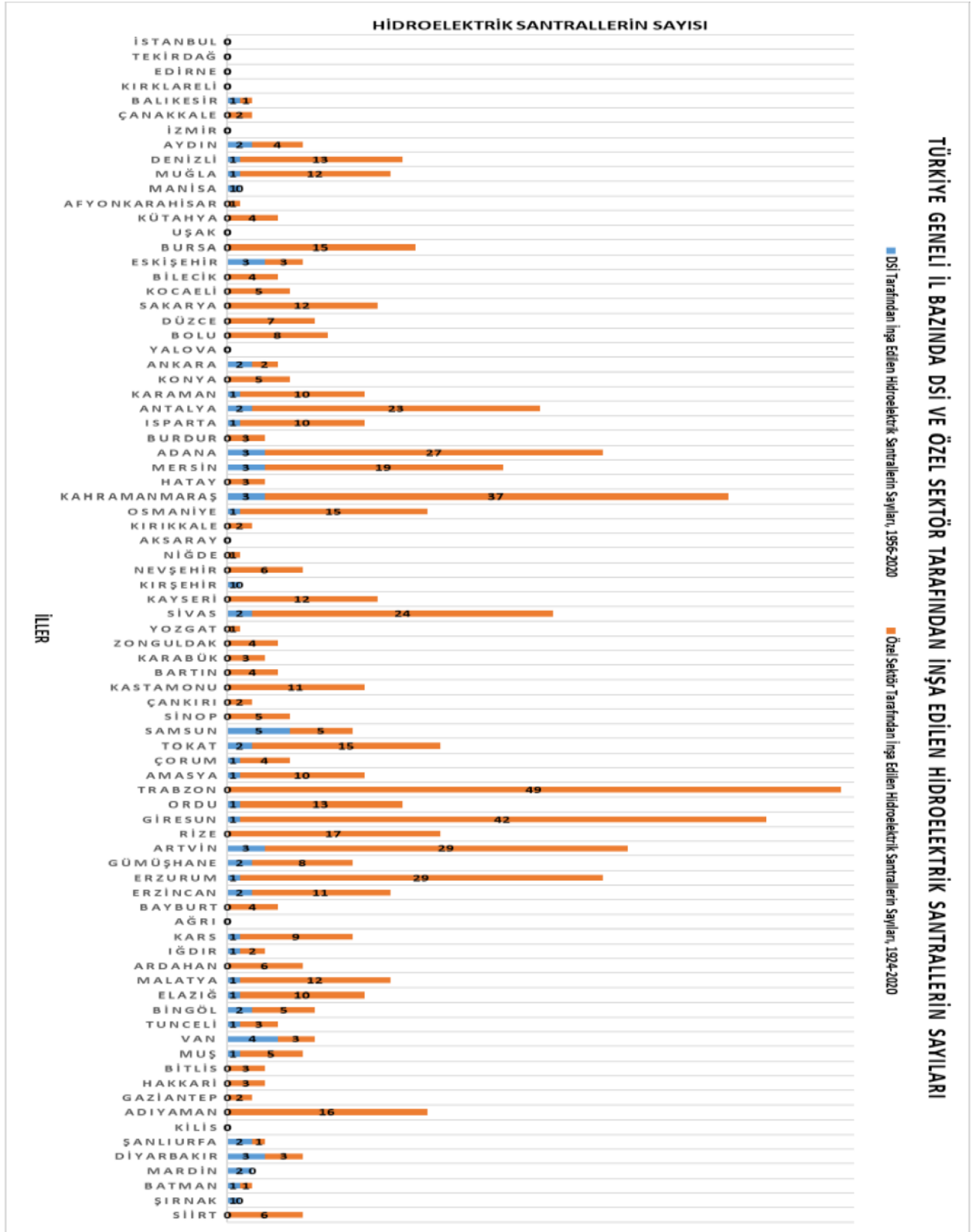
⁴⁰⁵ ŞENGÜL, 2008, s. 67.

HES'lerin güncel durumuna ilişkin verilerin görsel olarak sunulmasıyla Türkiye'de yaşanan HES furiasının daha iyi anlatılabileceği düşünölmektedir. Bu kapsamda aşağıda Candar'ın tezinde görselleştirdiği, '1924-2020 Yılları Arasında Türkiye'de İllere Göre HES Sayıları' ve '1924-2020 Yılları Arasında Türkiye'de DSİ ve Özel Sektör Tarafından Kurulan HES Sayıları' isimli iki tablo sunulmaktadır.

Şekil 1 1924-2020 Yılları Arasında Türkiye’de İllere Göre HES Sayıları⁴⁰⁶

⁴⁰⁶ CANDAR, 2022, s. 36.

Şekil 2 1924-2020 Yılları Arasında Türkiye’de DSI ve Özel Sektör Tarafından Kurulan HES Sayıları⁴⁰⁷

⁴⁰⁷ CANDAR, 2022, s. 40.

TEİAŞ verilerine göre HES'ler %54'lük bir oranla, yenilenebilir kaynaklara dayalı olarak elektrik enerjisi üretimi yapan tesisler arasında en büyük paya sahiptir⁴⁰⁸. HES sayısı ve kurulu gücü devamlı artmaktadır. Ancak, HES'lerin yaptığı elektrik üretiminde aynı oranda bir artış gözlemlenmemektedir. Öyle ki, YEKDEM'e kayıtlı HES'lerin yıllık enerji üretim miktarlarının, tesislerin üretim lisanslarına derç edilen üretim miktarlarını karşılayamadığı tespit edilmiştir⁴⁰⁹. Ekolojik ve sosyal açıdan yıkıcı ve enerji üretimi açısından da verimsiz olan bu güncel tablonun en büyük sebeplerinden bir tanesi ekolojik krizin yağış rejiminde, iklimde ve hava sıcaklıklarında yarattığı olumsuz değişimlerdir. HES'lerin teorik hidrolik potansiyeli hesaplanırken ekolojik ve kültürel gereklilikler göz ardı edildiği gibi ekolojik kriz faktörleri de dikkate alınmamıştır. Su kaynakları ekolojik kriz karşısında en savunmasız durumda olan ekolojik krizin yıkıcı etkilerinden en fazla etkilenecek olan doğal varlıklar arasında yer almaktadır. HES'ler yeşil enerji olarak lanse edilmelerine karşın ekolojik krizin etkilerini hafifletmek şöyle dursun suları hapsedmeleri ve yarattıkları ekolojik yıkım sebebiyle ekolojik krizin olumsuz etkilerinin daha şiddetli yaşanmasına sebep olmaktadır⁴¹⁰.

HES'lerin planlama, inşaat ve işletme aşamalarında yalnızca kapitalist çıkarlarının gözetildiği, toplumun ve doğal varlıkların ihtiyaçlarının göz önüne alınmadığı ve suyun doğal bir varlık olarak değerlendirilmediği görülmektedir⁴¹¹. Suyun ticari nesne olması hali, suyun su olması sebebiyle sahip olduğu diğer her türlü değer göz ardı edilmesine yol açmaktadır. Türk devletinin hidroelektrik politikalarına hâkim olan yaklaşım, tüm doğal varlıkları birer üretim nesnesine indirgenerek piyasalaştırılması ve bu şekilde finansal kazanç sağlanmasıdır⁴¹². Bu doğrultuda su ve doğal varlıklar, hukuk evreninde ürettikleri enerji ve finansal değerleriyle sınırlı bir yere sahiptir.

⁴⁰⁸ TEİAŞ, **Türkiye'nin Yenilenebilir Kaynaklarına Ait Kurulu Gücünün Toplam Kurulu Güç İçindeki Payının Yıllar İtibariyle Gelişimi (2000-2022)**, <https://www.teias.gov.tr/turkiye-elektrik-uretim-iletim-istatistikleri> (erişim tarihi 05.12.2023)

⁴⁰⁹ CANDAR, **2022**, s. 62.

⁴¹⁰ TMMOB, **2011**, s. 7.

⁴¹¹ TMMOB, **2011**, s. 28.

⁴¹² ŞENGÜL, **2008**, s.77.

Alelaide ve aceleci uygulamalarla gerçekleştirilen HES projeleri, ekolojik dengenin korunmasını sağlayacak teknik altyapıdan ve toplumsal çevresel gerekliliklerin yerine getirilip getirilmediği kontrol edecek idari/ yasal denetim mekanizmalarından yoksundur. HES'lerin denetim ve koruma mekanizmalarından yoksun oluşu sebebiyle doğaya ve topluma geri dönülemez zararlar verilmektedir. “*Anadolu'nun yeri doldurulamaz doğal ve sosyo-kültürel varlıklarını hidroelektrik santral projelerinin olumsuz etkilerinden korumak için hiçbir yasal önlem alınmamıştır*”⁴¹³. Doğa koruma mevzuatı, enerji projelerinin yapılması sırasında şart koşulan bir dizi bürokratik prosedür olarak uygulanmakta olup yasal düzenlemeler gerçek bir koruma sağlamamaktadır.

Nitekim çevre koruma, kontrol ve denetim konularını düzenleyen mevzuat genel geçer nitelikli olup belirsiz düzenlemelerden meydana gelmektedir. Bu işlemlerin nasıl, ne sıklıkla, hangi şartlar altında yapılacağına ilişkin detaylı hükümler, yönetmelik ve/veya mekanizmalardan yoksundur. Koruma, kontrol ve denetim işlemlerini yürütecek yetkili ve kapsamlı bir idari kurumsal yapılanma da mevcut değildir. Benzer şekilde koruma hükümlerinin ihlal edilmesi, denetimden geçilememesi gibi durumların meydana gelmesi halinde nasıl müeyyideler uygulanacağına dair yasal boşluklar bulunmaktadır. İdari ve yasal sistemlerin doğa koruma konusundaki yetersizliği, doğayı ve toplumu şirketlerin tahribat ve sömürü içeren keyfi uygulamalarına karşı savunmasız bırakmaktadır.

HES'lerin yarattığı olumsuz ekolojik, toplumsal ve ekonomik etkilere karşı Türkiye genelinde HES karşıtı direniş hareketleri, devam etmektedir. Türkiye’de sadece HES’ler ile sınırlı olmamak üzere, çevre mücadeleleri sırasında en çok kullanılan direniş araçlarından biri de hukuk olmuştur. Rize Fırtına Vadisi’nde ardı ardına kurulmak istenen birden çok HES projesine karşı 1997 yılında açılan dava, HES mücadelelerinin yargı önüne taşınmasının miladı olarak kabul edilmektedir⁴¹⁴. HES'lere karşı şu ana kadar kaç tane dava açıldığına, davaların nasıl sonuçlandığına ilişkin resmî kaynaklardan hukuki bir envantere ulaşmak henüz mümkün değildir. Bununla birlikte,

⁴¹³ TUNÇER, 2017, s. 219.

⁴¹⁴ AKSU / ERENSÜ / EVREN, 2016, s. 12.

2014 yılında, Orman ve Su İşleri Bakanı Veysel Eroğlu'nun bir meclis soru önergesine verdiği cevaba göre Mayıs 2014 tarihi itibarıyla Türkiye genelinde davası süren HES projelerinin sayısı 87'dir⁴¹⁵. Bu bilgi, Türkiye'nin HES problemine ilişkin sadece anlık bir resim çiziyor olsa da konu ile ilgili genel bir fikir edinebilmemize yardımcı olmaktadır⁴¹⁶. Özel sermayenin devlet destekli HES furyasının, yerel halkların direnişiyle karşılaştığı görülmektedir.

HES projelerinin gerçekleştirilebilmesi için 2000'li yıllardan itibaren ülke içerisinde, idari, hukuki ve ekonomik açılardan elverişli bir ortam yaratılmaya çalışılmıştır. Bu amaç doğrultusunda yasama işlemleri yoğun bir şekilde kullanılmıştır. Özel şirketlere teşvikler verilmiş, su kaynakları özel mülkiyete konu edilebilir hale getirilmiş, izin ve ruhsat süreçleri şirketler lehine kısaltılıp kolaylaştırılmış, denetim mevzuatı ve mekanizmaları belirsiz bırakılarak özel yatırımların maaliyeti düşürülmüştür. Bu sırada özel sermayenin ekonomik çıkarları, toplumsal çevresel ihtiyaçlar ve gerekliliklerin önüne koyulmuştur. Tüm bu faktörlerin etkisiyle yirmi yıl içerisinde Türkiye'deki HES sayısında büyük bir patlama yaşanmıştır.

Çevresel sosyal gereklilikler dikkate alınmadan, bilimsel ve teknik esaslara uygun olmayan yüzlerce HES projesinin denetimsiz ve kontrolsüz bir şekilde gerçekleştirilmesi tehlikeli sonuçlar meydana getirmiştir. Yalnızca sermaye ve devletin finansal çıkarları gözetilerek gerçekleştirilen HES projeleri, yerel halkın yaşam alanlarını tahrip edip yaşama biçimlerini ellerinden almış ve bu insanların ekolojik krizin şiddetli koşullarına daha fazla maruz kalmalarına neden olmuştur. Bu minvalde çevresel ve sosyal adaletsizlik yaratan HES projeleri, şiddetli toplumsal direnişlerle karşılaşmaktadır.

⁴¹⁵“Orman ve Su İşleri Bakanı Veysel Eroğlu 2014 yılı itibarıyla 461 HES projesinin tamamlanarak işletmeye alındığını açıkladı. Bakan Eroğlu İnşaatı devam eden 162 ve planlanan 823 proje ile toplam 1446 HES projesinin hayata geçirileceğini belirtti.” <https://suhakki.org/2014/05/eroglu-1446-hes-projesinin-461i-isletmeye-alindi/#:~:text=Orman%20ve%20Su%20%C4%B0%C5%9Fleri%20Bakan%C4%B1,HES%20projesinin%20hayata%20ge%C3%A7irilece%C4%9Fini%20belirtti.> (erişim tarihi 05.06.2023)

⁴¹⁶ ÖZLÜER / TURHAN / ERENSÜ, 2016, s.9.

Özetlemek gerekirse, Türkiye’de HES’ler ayrıcalıklı iktidar ve sermaye gruplarının kapitalist birikimlerini sürdürebilmek adına gerçekleştirdikleri, neoliberal projeler olarak karşımıza çıkmaktadır. HES’ler doğal varlıkları sömürmeleri, yerel halkların yaşam alanlarını tahrip etmeleri ve kuruldukları coğrafyada ekolojik krizin etkilerinin arttırarak yerel halkı tehlikeli şartlar altında yaşam zorunda bırakmaları⁴¹⁷ sebepleriyle de çevresel ve toplumsal problemler yaratan sıkıntılı uygulamalardır. Bunların yanı sıra HES’ler devlet sermaye ittifakı ve toplum arasında çekişmeli dinamikler yaratmaktadır. Tüm bu sebeplerle, ülke çapında sayıları 1000’e yaklaşan HES projelerinin güncel olarak tartışmalı ve sorunlu bir noktada bulunduğunu söylemek yanlış olmayacaktır.

Bir sonraki bölümde Türkiye’de HES süreçlerinde sıklıkla kullanılan hukuki uygulamalar ele alınacaktır. Bu şekilde, hukuki uygulamaların HES’lerin problematik süreçlerine nasıl etki ettiği araştırılacaktır.

2.2 TÜRK HUKUK UYGULAMASINDA HES’LER

Önceki bölümlerde, Türkiye’nin neoliberalleşme dönemi sırasında yapılan yasama işlemlerinin özel şirketlerin elektrik sektöründeki yatırımlarını kolaylaştırmak ve desteklemek amacıyla yapıldığı ortaya konulmuştur. Bu başlık altında ise hukuki düzenlemelerin yanı sıra HES’lere yönelik hukuki uygulamaların hangi yönde işlevselleştirildiği incelenecektir. Böylece, HES’lere ilişkin hukuki pratiklerin yarattığı ekolojik ve toplumsal etkiler ile bu pratiklerin çevre koruma ile çevresel sosyal adalet beklentilerini ne ölçüde karşıladıkları araştırılacaktır. Bu kapsamda ilk alt başlık altında 2863 sayılı Kanun ile belirlenen koruma alanı statülerinin HES’ler lehine nasıl düzenlendiği, ikinci alt başlık altında ÇED süreçlerinin özel şirketler yararına nasıl yürütüldüğü, üçüncü alt başlıkta sermaye aktörlerinin özel çıkarları için sıklıkla

⁴¹⁷ “Kastamonu’da sel felaketinin büyümesine neden olduğu iddia edilen Ebru Hidroelektrik Santrali için yargının 2013 yılında “Evler zarar görebilir” gerekçesiyle yürütmeyi durdurma kararı verdiği, ancak buna rağmen Bakanlar Kurulu kararıyla acele kamulaştırma yapıldığı öğrenildi. Sel felaketinin 62 can aldığı Kastamonu’daki HES’lere ilişkin iddialar sürüyor.” **8 yıl önce uyarıldı: Sel felaketi göz göre göre geldi**, <https://www.odatv.com/guncel/8-yil-once-uyarildi-sel-felaketi-goz-gore-gore-geldi-207929> (erişim tarihi 05.06.2023)

başvurulan acele kamulaştırma uygulamaları, son olarak mahkeme kararlarının infazında karşılaşılan problemler incelenecektir.

2.2.1 Koruma Alanı Statüsünün Belirlenmesi

2863 sayılı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kanunu uyarınca tahsis edilen koruma alanı statüsü, koruma alanlarında inşaat faaliyetlerinin yapılmasına izin vermemesi⁴¹⁸ sebebiyle HES karşıtı mücadelede sıklıkla kullanılan bir koruma yöntemidir. Derelerini ve yaşam alanlarını korumak isteyen birçok yöre sakini, önleyici bir çaba olarak İl Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kurulu, valilikler ya da Tabiat Varlıklarını Koruma Genel Müdürlüğü'ne, HES tehdidi altındaki bölgenin koruma alanı statüsü kazanması için başvuruda bulunmaktadır. Öte yandan, koruma alanı statüsünün sağladığı koruma mutlak ve/veya yeterli bir koruma değildir. Bu koruma şirketler ve devlet tarafından çeşitli şekillerde aşılmaya çalışılmaktadır. Çevre koruma mevzuatı, şirketlerin yararına önce kuralsızlaştırılıp (deregülasyon) sonra yeniden kurallaştırılmaktadır⁴¹⁹. Bu taraflı ve keyfi uygulamalar, hukuki korumanın yetersizliğini ortaya koymaktadır.

Çevre mevzuatındaki koruma mekanizmalarından biri olan koruma alanı statüsü, yenilenebilir enerji santralleri lehine ilk olarak 8 Ocak 2011 tarihinde yürürlüğe giren 6094 sayılı Kanun ile etkisizleştirilmeye çalışılmıştır. 6094 sayılı Kanun, 5346 sayılı Yenilenebilir Enerji Kaynaklarının Elektrik Enerjisi Üretimi Amaçlı Kullanımına İlişkin Kanun'a eklediği ek madde ile çeşitli koruma alanında yenilenebilir enerji santrallerinin kurulmasına müsaade etmiştir⁴²⁰. Çevre ve Şehircilik Bakanlığı, bu kanun değişikliğini,

⁴¹⁸ **2863 sayılı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kanunu**, 23.07.1983 tarih ve 18113 sayılı Resmî Gazete.

⁴¹⁹ CASTREE, 2008, s.140.

⁴²⁰ 6094 sayılı Kanun'un 5. maddesinin 3. fıkrası: *“Milli park, tabiat parkı, tabiat anıtı ile tabiatı koruma alanlarında, muhafaza ormanlarında, yaban hayatı geliştirme sahalarında, özel çevre koruma bölgelerinde ilgili Bakanlığın, doğal sit alanlarında ise ilgili koruma bölge kurulunun olumlu görüşü alınmak kaydıyla yenilenebilir enerji kaynaklarına dayalı elektrik üretim tesislerinin kurulmasına izin verilir.”* **6094 sayılı Yenilenebilir Enerji Kaynaklarının Elektrik Enerjisi Üretimi Amaçlı Kullanımına İlişkin Kanunda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun.**

özellikle hidroelektrik santraller yararına destekleyecek bir ilke karar çıkartmıştır. Çevre ve Şehircilik Bakanlığı'nın, 12 Ağustos 2014 tarihli ve 29086 sayılı Gazete'de yayımlanan 69-03 sayılı Doğal Sit Alanlarında Planlanan Hidroelektrik Santralleri (HES) Projelerinin Gerçekleştirilmesine Yönelik İlke Kararı ile doğal sit alanlarının tamamında (doğal sit alanları, kesin korunacak hassas alanlar, nitelikli doğal koruma alanları ve sürdürülebilir koruma ve kontrollü kullanım alanları şeklinde seviyelendirilmiştir) HES kurabilmek mümkün hale gelmiştir⁴²¹. İlke kararları, uygulama noktasında karşılıklı bulunan mevzuatların, uygulamasına açıklık getirmek, uygulamada birlik sağlamak amacıyla çıkarılan, izah edici ve tamamlayıcı niteliğe sahip idari kararlardır. Öte yandan Çevre ve Şehircilik Bakanlığı'nın 69-03 sayılı İlke Kararı, 6094 sayılı Kanun'un yaptığı değişikliğin nasıl uygulanacağını izah etmekten ziyade bu değişikliğin kapsamını genişleten düzenlemeler içermektedir. Bu yönüyle, 69-03 sayılı İlke Kararı idarenin hukuka aykırı işlemlerinden biri niteliğindedir.

Nitekim, 69-03 sayılı İlke Kararı'na karşı üç ayrı kuruluş tarafından açılan iptal davaları sonucunda karar, Danıştay Altıncı Daire'nin 10.12.2020 tarihli 2020/9750 E. 2020/12596 K., 2020/9756 E. 2020/12597 K. ve 2020/9758 E. 2020/12598 K. sayılı kararlarıyla iptal edilmiştir. Üç kararın da gerekçesi aynı olup aşağıdaki gibidir.

"... dava konusu İlke Kararında HES yapımına izin verilebilmesi bakımından gerekli olduğu kurala bağlanan koşulların, yalnızca alanın özelliklerine ilişkin olduğu, oysa, kurulacak tesisler bakımından yukarıda da belirtildiği üzere hem tesisin kapasitesinin hem de alanın özelliklerinin birlikte değerlendirilmesi sonucu doğal sitlerin korunması amacına ters düşmeyecek projeler bakımından izin verilmesi gerektiği tabiidir.

Ayrıca; bilimsel temele dayalı karar alma bütünlüğünü sağlamak amacıyla çıkarıldığı belirtilen dava konusu İlke Kararının, doğal siteleri düzenleyen ve dava konusu İlke Kararına göre üst norm olan Çevre Kanunu, Milli Parklar Kanunu, Orman Kanunu, Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kanunu,

⁴²¹ 69- 03 sayılı Çevre ve Şehircilik Bakanlığı İlke Kararı, 12.08.2014 tarih ve 29086 sayılı Resmî Gazete.

Kara Avcılığı Kanunu, Korunan Alanların Tespit, Tescil ve Onayına İlişkin Usul ve Esaslara Dair Yönetmelik ve Korunan Alanlarda Yapılacak Planlara Dair Yönetmelik gibi doğal sitler ve doğal sitlerle kesişen alanların korunması yönünde düzenlemeler içeren mevzuat hükümlerinin ihmal edilmesi sonucunu doğuracağı ve bu durumun uygulamada önüne geçilemez sonuçların oluşmasına sebebiyet vereceği açıktır.

Bu itibarla; doğal sit alanlarında HES projelerine izin verilebileceğine ilişkin soyut belirlemeler içeren genel bir düzenleme niteliğindeki dava konusu İlke Kararında konu ve maksat yönlerinden hukuka uyarlık görülmemiştir.⁴²²”

Danıştay, 69-03 sayılı İlke Kararı'nı, esas ve usul yönünden hukuka aykırı bularak, kararın iptaline hükmetmiştir. Bu iptal kararının ardından, Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı tarafından hazırlanan Korunan Alanların Tespit, Tescil ve Onayına İlişkin Usul ve Esaslara Dair Yönetmelikte Değişiklik Yapılmasına Dair Yönetmelik, 5 Mart 2022 tarihinde Resmî Gazete'de yayınlanıp yürürlüğe girmiştir. Bu yönetmelik (i) nitelikli doğa koruma alanlarında, kurulu gücü 1-10 MW arasında olan HES'lerin kurulmasına ve (ii) sürdürülebilir koruma ve kontrollü kullanım alanlarında, kurulu güç sınırı olmaksızın her seviyeden HES'in yapılmasına müsaade etmiştir⁴²³. Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı, Danıştay tarafından iptal edilen 69-03 sayılı İlke Kararı ile neredeyse tamamen aynı hükümleri barındıran bir yönetmelik çıkarılmıştır. İdare, Danıştay'ın söz konusu iptal kararını, 2022 tarihinde çıkardığı bu yönetmelik ile aşmayı hedeflemiştir. İdarenin yürüttüğü yasama işlemleri vasıtasıyla yargı kararlarını dolanmaya çalışması tanıdık bir uygulama haline gelmiştir. Öte yandan

⁴²² 2020/9750 E. 2020/12596 K. sayılı ve 10.12.2020 tarihli Danıştay kararı, <https://karararama.danistay.gov.tr/getDokuman?id=638209600&arananKelime=2020/12596> ; 2020/9756 E. 2020/12597 K. sayılı ve 10.12.2020 tarihli Danıştay kararı, <https://karararama.danistay.gov.tr/getDokuman?id=638210800&arananKelime=2020/12597> ; 2020/9758 E. 2020/12598 K. sayılı ve 10.12.2020 tarihli Danıştay kararı, <https://karararama.danistay.gov.tr/getDokuman?id=638210100&arananKelime=2020/12598> .

⁴²³ Korunan Alanların Tespit, Tescil ve Onayına İlişkin Usul ve Esaslara Dair Yönetmelikte Değişiklik Yapılmasına Dair Yönetmelik, 05.03.2022 tarihli ve 31769 sayılı Resmî Gazete.

belirtmek gerekir ki İdare, Korunan Alanların Tespit, Tescil ve Onayına İlişkin Usul ve Esaslara Dair Yönetmelikte Değişiklik Yapılmasına Dair Yönetmelik ile hedeflediği amaca ulaşamamıştır.

Nitekim, Danıştay İdari Dava Daireleri Kurulu, 15.12.2022 tarihli ve 2022/1133 E. sayılı kararı ile Korunan Alanların Tespit, Tescil ve Onayına İlişkin Usul ve Esaslara Dair Yönetmelikte Değişiklik Yapılmasına Dair Yönetmelik'in nitelikli doğa koruma alanlarında yapılabilecek faaliyetleri düzenleyen 8. maddesi ile sürdürülebilir koruma ve kontrollü kullanım alanlarında yapılabilecek faaliyetleri düzenleyen 9. maddelerinde yer alan 'hidroelektrik' ibaresinin yürütmesi durdurulmuştur⁴²⁴.

Devlet ve sermaye ittifakının yoğun saldırısı karşısında yerel halk yaşam alanlarını savunmak için koruma alanı statüsünün sağladığı hukuki korumadan faydalanmaya çalışmaktadır. Devlet ve sermaye aktörleri ise gerçekleştirdikleri hukuksuz uygulamalar ile koruma alanlarını sermaye birikiminin bir diğer metası haline getirmek için çabalamaktadır. İktidar ve sermaye sahibi kesimlerin sıklıkla başvurdukları bir başka uygulama da koruma alanlarının statülerinin düşürülmesidir⁴²⁵. Koruma statülerini düşüren yasal ancak bilimsel dayanaktan yoksun idari işlemler ile hassas doğa alanları kapitalist talana açılmaktadır⁴²⁶. Nitekim doğal alanların koruma statüsü, bu alanlar

⁴²⁴ Korunan Alanların Tespit, Tescil ve Onayına İlişkin Usul ve Esaslara Dair Yönetmelikte Değişiklik Yapılmasına Dair Yönetmelik'in güncel versiyonun, 8. ve 9. maddelerinde yer alan "(Danıştay İdari Dava Daireleri Kurulunun 15/12/2022 tarihli ve YD İtiraz No.:2022/1133 sayılı kararı ile yürütmesi durdurulan ibare: hidroelektrik)" cümlesi ile söz konusu maddelerdeki hidroelektrik ifadesinin yürütmesinin durdurulduğu bilgisine, resmi bir kaynaktan ulaşılabilir. Ancak, Danıştay'ın resmi arama motoru işlevini gören <https://karararama.danistay.gov.tr/> isimli sitede arama yapıldığında söz konusu karara ulaşılamamaktadır.

⁴²⁵ İSLAMOĞLU, Duygu, **Fırtına Vadisi'nde yapılaşma tehdidi: Koruma statüsü düşürüldü**, <https://yesilgazete.org/firtina-vadisinde-yapilasma-tehdidi/> (erişim tarihi: 27.03.2024)

⁴²⁶ "... Banu Can, Boğaziçi Üniversite ve çevresini birinci sit alanından çıkararak ekolojik değerlendirme raporlarını talep ettiklerini ancak geri çevrildiklerini anlatıyor: "Koruma statüsünü düşüren rapora ne öğretim üyeleri ne mezunlar ne de STK'lar ulaşabildi. Raporu talep ettiğimiz İstanbul İl Çevre ve Şehircilik Müdürlüğü, 'Zaten karara dava açacağınızı biliyoruz, raporu dava dosyasında görürsünüz' diyor. Belki ortada böyle bir rapor bile yok, belki de davaya yetişmek üzere hala hazırlanıyor." ÖZTÜRK, Fundanur, **Boğaziçi Üniversitesi ve çevresinin doğal sit alanı statüsü değiştirildi, Çevre ve Şehircilik Bakanlığı ne diyor?**, <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-58818223> (erişim tarihi: 27.03.2024)

ekolojik zenginliğe sahip hassas ekosistemler olma özelliklerini kaybettikleri için düşürülmemektedir. Koruma statüsünün düşürülmesi ile sermaye idari, hukuki kısıtlamalardan kurtulmakta ve korunan alanlar inşaat faaliyetlerine açık hale getirilmektedir. Koruma alanı statüsü taraflardan biri için bir direniş ve savunma aracı iken diğeri için aşılması gereken bir engel teşkil etmektedir.

Türkiye genelinde koruma alanı statüsü kazanmak için başvuruda bulunulan pek çok bölge bulunmaktadır. Bu çalışma kapsamında, HES mücadeleleri ile ünlü Karadeniz vadilerinden biri olan İkizdere Vadisi (Rize) örnek olarak kullanılacaktır. 2008 yılında, İkizdere Vadisi'nde hali hazırda işletme halinde 4 adet HES bulunmaktadır. Bu tarihlerde ayrıca, Vadi'deki HES'lere ek olarak, 22 tane daha HES projesinin yapılması planlanmaktadır. 23 Nisan 2008 tarihinde İkizdere Derneği, Vadi'ye sit alanı statüsü kazandırmak ve bu sayede söz konusu 22 tane HES'in yapımına engel olmak amacıyla, Trabzon Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kurulu'na müracaat etmiştir. Trabzon Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kurulu, yaptığı incelemelerin ardından 22 Ekim 2010 tarihinde oybirliği ile vadiyi sit alanı ilan etmiştir⁴²⁷.

Dönemin, Çevre ve Orman Bakanı Veysel Eroğlu, kararı yargıya götüreceklerini söylerken⁴²⁸ Başbakanı Recep Tayyip Erdoğan da kararı olumlu karşılamadığını ifade etmiştir⁴²⁹. İkizdere Vadisi, Trabzon Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kurulu'nun kararından ancak 10 yıl sonra, 13.08.2020 tarihinde, Çevre Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı'nın 170536 sayılı Olur Kararı "*ile kısmen Doğal Sit-Nitelikli*

⁴²⁷ **İkizdere Vadisi Sit Alanı İlan Edildi**, https://www.emo.org.tr/genel/bizden_detay.php?kod=79474 (erişim tarihi: 05.01.2023)

⁴²⁸ "*Kararı yargıya götüreceğiz, hukuki işlemlere başlayacağız. Bazı kurullardan görüş alınmaması suretiyle usulsüzlük yapılmıştır. Dolayısıyla bununla ilgili gerekli incelemeleri başlatacağz. Başkalarının gazına gelerek, enerji sektöründen pay almak isteyenlerin gazına gelerek, onların piyonu olmak son derece yanlıştır.*" **İkizdere'de HES Kararı,**

https://www.cevremuhendisligi.org/index.php?option=com_content&view=article&id=443:ikizderede-hes-karari&catid=1:haber&Itemid=6 (erişim tarihi: 05.01.2023)

⁴²⁹ **Başbakan Erdoğan'dan İkizdere Tepkisi**, <https://www.milliyet.com.tr/siyaset/basbakan-erdogandan-ikizdere-tepkisi-1305241> (erişim tarihi: 05.01.2023)

Doğal Koruma Alanı ve kısmen Doğal Sit-Sürdürülebilir Koruma ve Kontrollü Kullanım Alanı olarak tescil edilmiştir”⁴³⁰.

Yerel yönetimin İkizdere Vadisi'nin sit alanı olduğuna ilişkin kararının, ilgili Bakanlık tarafından, 10 yıl geciktirilerek tescil edilmesi, idarenin işlemlerini nasıl ve ne derece taraflı yürüttüğüne dair bir örnek teşkil etmektedir. Nitekim, bir önceki bölümde bahsedildiği üzere, 2019 tarihli Lisanssız Üretim Yönetmeliği, idari süreçleri özel şirketler yararına kısaltmakta olup şirketlerin, su kullanım hakkı edinmek için yerel yönetimlere başvurabileceğini düzenlemektedir. Bir başka deyişle, bu düzenleme suların özelleştirilmesini kolaylaştırmıştır. Bunun aksine, İkizdere Vadisi örneğinde, idarenin taşra ve merkez teşkilatları arasındaki uyumsuzluk göze çarpmaktadır. Merkez teşkilatı, taşra teşkilatına kapitalist çıkarları gözetebileceği yetkiler tanımaktadır. Taşra teşkilatının işlemleri şirketlerin çıkarları ile ters düşen, doğa korumaya yönelik kararlar olduğunda ise merkez teşkilatının, söz konusu kararları tanımadığı görülmektedir. Çevre Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı, Trabzon Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kurulu'nun İkizdere Vadisi'nin sit alanı olduğuna ilişkin kararını, 10 yıl boyunca sürüncemede bırakarak doğa korumayı engelleyerek ve kamu yararını özel şirketler lehine göz ardı etmiştir.

2023 yılının Haziran ayında, özel bir şirket İkizdere Vadisi'nde HES inşa etmek üzere Çevre Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı'na ÇED başvurusu yapmıştır⁴³¹. 22.06.2023 tarihinde yapılmasına karar verilen halkın katılımı toplantısı, yerel halkın büyük tepkisini çekmesi sebebiyle Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı tarafından iptal edilmiştir⁴³². Şirket, Bakanlığın kararına karşı hukuki süreç başlatmış olup mahkeme tarafından 28.11.2023 tarihinde halkın katılımı toplantısı yapılmasına

⁴³⁰ 170536 sayılı Çevre Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı Olur'u, <https://www.csb.gov.tr/sit- Alanlari/arama>

⁴³¹ **İkizdere'de Reis Holding HES projesi başlattı: LİMAK başaramadı, Reis de başaramayacak,** <https://www.evrensel.net/haber/492226/ikizderede-reis-holding-hes-projesi-baslatti-limak-basaramadi-reis-de-basaramayacak> (erişim tarihi: 03.01.2024)

⁴³² **İkizdere'den Sevindirici Haber Geldi,** <https://www.cumhuriyet.com.tr/cevre/ikizdereden-sevindirici-haber-geldi-hes-iptal-edildi-2092955> (erişim tarihi: 03.01.2024)

yönelik karar verilmiştir⁴³³. Yerel halk, 28.11.2023 tarihli halkın katılımı toplantısının yapılmasına da izin vermemiştir⁴³⁴. Halkın bilgilendirilmesi ve sürece katılımı toplantısı, ÇED sürecinin ilerlemesi için yasal bir zorunluluk olmakla birlikte, halkın toplantıya katılıp olumsuz görüş bildirmesi ÇED sürecinin gidişatını etkilememektedir. Daha açık bir ifadeyle, halkın görüşleri usulen alınmakta olup olumsuz görüşler ve itirazlar dikkate alınmamaktadır. Bu duruma halkın bulduğu çözüm, halkın katılımı toplantısına katılmayarak toplantının yapılmasına müsaade etmemek ve bu şekilde ÇED sürecini yavaşlatmak olmuştur. Halkın katılımı toplantısına katılmamak sıklıkla kullanılan bir mücadele yöntemi haline gelmiştir. Bununla birlikte, bu yöntem ÇED sürecini yalnızca geçici bir kesintiye uğratmakta ve kesin bir kazanım sağlamamaktadır. 2024 yılı itibariyle, söz konusu HES projesinin ÇED süreci halen devam etmektedir⁴³⁵. Belirtmek gerekmektedir ki, koruma alanı ilan edilmiş bir bölge için ÇED raporuna başvurulabilmesi, ÇED sürecinin başlayabilmesi ve bu sürecinin şirket için olumlu sonuçlanabilmesi hukukun çevre koruma konusundaki etkisizliğini vurgulamaktadır.

Koruma alanında yapılan HES'lere güncel başka bir örnek de 2016 yılında doğal ve arkeolojik sit alanı olan Santa Harabeleri (Gümüşhane/ Dumanlı Köyü) üzerinde hukuka aykırı olarak başlatılan HES projesidir⁴³⁶. Santa Harabeleri'nin üzerindeki HES projesi hiçbir izin ve ruhsat sahibi olmaksızın kaçak bir şekilde başlatılmıştır⁴³⁷. Trabzon Tabiat Varlıklarını Koruma Bölge Komisyonu, kaçak HES projesi için "*izinsiz inşaatın derhal durdurulması, tahribatın giderilip eski haline döndürme çalışmalarının*

⁴³³ **İkizdere'de Reis'in Tehdidi Sürüyor: Vatandaşlar Dilekçe Verecek,** <https://yesilgazete.org/ikizdere-reisin-tehdidi-suruyor-vatandaslar-dilekce-verecek/> (erişim tarihi: 03.01.2024)

⁴³⁴ **Reis'e HES Toplantısı Yaptırılmadı: Yok Edilen Ormanlar Halkın Sabrını Taşırdı,** <https://yesilgazete.org/reise-hes-toplantisi-yaptirilmadi-yok-edilen-ormanlar-halkin-sabrini-tasirdi/> (erişim tarihi: 03.01.2024)

⁴³⁵ **ÇED Duyuruları Arama Motoru e-CED.**

⁴³⁶ **Santa Harabeleri'ndeki kaçak HES'ler Valinin gözü önünde devam ediyor,** <https://direnisteyiz31.org/santa-harabelerindeki-kacak-hesler-valinin-gozu-onunde-devam-ediyor/> (erişim tarihi: 03.01.2024)

⁴³⁷ **Kaçak HES'e Durdurma Kararı,** <https://karadenizisyandadir.net/kacak-hese-durdurma-karari/> (erişim tarihi: 03.01.2024)

başlatılması ve sorumlular hakkında suç duyurusunda bulunmasına” karar vermiştir⁴³⁸. HES projesi, Bölge Komisyonu’nun kararına rağmen durdurulmamış, projeye için yapılan suç duyurusuna rağmen savcılık harekete geçmemiştir⁴³⁹. Bunların yanı sıra devletin taşradaki temsilcisi konumundaki valinin, şirketin *tüm* işlemlerini yasaklayamayacaklarına yönelik açıklaması da dikkat çekicidir⁴⁴⁰. Söz konusu HES projesi için 2020 yılında ÇED süreci başlatılmış ve ÇED gerekli değil kararı verilmiştir⁴⁴¹. EPDK verilerine göre HES projesi 2021 yılında işletmeye alınmıştır⁴⁴². Bu durum, ruhsat ve izinlerinin geriye dönük olarak tamamlanmasına izin verilmesi gibi iş işten geçti zihniyetindeki, keyfi uygulamalar karşısında hukukun ne kadar işlevsiz kaldığını göstermektedir.

Koruma alanları üzerine kurulan HES’lere dair başka birçok örnek bulunmaktadır. Bu durum, koruma alanlarının sağladığı korumanın yalnızca kâğıt üzerinde kaldığını göstermektedir. Şirketler ne yasaları ne idari kararları ne de mahkeme kararlarını dikkate almaktadır. Nitekim şirketler, hükümet ile aynı tarafta olmanın verdiği güvenle hiçbir yaptırımla karşılaşmayacaklarından emin bir şekilde dereler üzerinde yasa dışı tahribat ve sömürü uygulamalarına devam etmektedir. Özel sektörün ekonomik çıkarları, toplumun ve doğanın kolektif faydasının üzerinde tutulmaktadır. Kanunlar ve mahkeme kararları, kapitalist çıkarlar lehine verilmediği müddetçe uygulanmamaktadır. Bir başka deyişle, “... *demokratik mekanizmaların ve hukuki güvencelerin zayıf olduğu ülkelerde şirketler hem kanunları yapan hem de çıkarları gerektirdiğinde bunları ihlal edenlerdir*”⁴⁴³. Hükümetin desteğini arkasına alan şirketler, doğa koruma alanlarında yasa dışı şekilde HES projeleri inşa etmeye ve hiçbir yaptırımla karşılaşmamaya devam etmektedir.

⁴³⁸ **SİT alanına HES yapıldı!**, <https://www.politikyol.com/sit-alanina-hes-yapildi/> (erişim tarihi: 03.01.2024)

⁴³⁹ Ibid.

⁴⁴⁰ **Validen HES Savunması** <https://karadenizisyandadir.net/validen-hes-savunmasi/> (erişim tarihi: 03.01.2024)

⁴⁴¹ **ÇED Duyuruları Arama Motoru e-CED.**

⁴⁴² <https://www.epdk.gov.tr/Detay/DownloadDocument?id=DoZur7BNINU=> (erişim tarihi: 03.01.2024)

⁴⁴³ DURMAZ AKSU, 2021, s. 138.

2.2.2 ÇED Süreçleri

Devlet ve sermaye ittifakının, taraflı ve hukuka aykırı işlemleri ile devamlı manipüle edilen uygulamalardan bir tanesi de HES projelerini gerçekleştirmek için alınması zorunlu olan çevresel etki değerlendirme süreçleridir.

HES karşıtı mücadelelerde sıklıkla, HES projeleri için alınan ÇED gerekli değildir veya ÇED olumlu kararları aleyhine idare mahkemelerinde iptal davaları açılmaktadır. Türkiye’de ÇED’lere karşı başlatılan yargı süreçleri, artık olağan hale gelmiş olan, belirli bir silsileyi takip etmektedir⁴⁴⁴. Dava, genellikle mahkemenin ÇED raporunu iptal etmesiyle sonuçlanmaktadır. Mahkemenin iptal kararı, yeniden başlatılacak ÇED sürecinde bir kılavuz gibi kullanılmaktadır⁴⁴⁵. Mahkemenin iptal kararı ardından davalı şirket Çevre Bakanlığı’na yeni bir ÇED başvurusu yapmaktadır. Çevre Bakanlığı, yargı organının aynı şirketin aynı tesisi için verdiği iptal kararını görmezden gelerek ÇED başvurusunu kabul etmektedir⁴⁴⁶. Yeni ÇED raporu, iptal kararının yasal ve idari sebeplerini dolanarak hazırlanmaktadır⁴⁴⁷. Konusu ve muhatapları aynı olan yeni bir

⁴⁴⁴ “Rize Salarha Vadisi’nde yapılmak istenen Ambarlık HES Projesi için İdare mahkemesi iptal kararını onaylarken, bakanlık aynı HES için yeniden onay verdi 3. kez dava açıldı. Bilirkişi incelemesi beklenmekte. Artvin Arhavi Kavak HES’in 2 ÇED’i iptal edildi. 3.ÇED İçin dava devam ederken Danıştay ilk ÇED’i bozdu. İlk ÇED üzerinden mahkeme davayı reddetti. Şimdi yürürlükte 2 tane ÇED var. Çevre avukatlarının bile kafası karışık. MNG hukuksuz bir şekilde çalışmaya devam etmekte. Rize’nin Çayeli ilçesinin Senoz Vadisinde açılan 12 davanın tamamı kazanılmasına rağmen her defasında bakanlık izniyle yeni bir ÇED süreci başlatıldı. Senoz vadisi yeni bir yürütmeyi durdurma kararı aldı ancak süreç yeniden başlayacak. Rize İkizdere’de SANKO’ya ait HES projesinin ÇED’i iptal edildi. .Çalışmaların durması beklenirken aynı gün içerisinde yeni ÇED raporuna onay verildi. Yargı süreci devam eden HES bizzat dönemin başbakanı Recep Tayyip Erdoğan tarafından açıldı. Artvin Şavşat’ta Mansurat Deresi’ne yapılmak istenen Şavşat HES için alınmış Danıştay kararına rağmen şirket çalışmaya başladı ve halk nöbeti ile çalışmasını durdurmak zorunda kaldı. Bu dere üstünde yapılmak istenen Armutlu I-II HES projelerinin ÇED raporu bölge halkının açtığı davada iptal edildi.” **Hukuku Beklerken**, <https://karadenizisyandadir.net/hukuku-beklerken-26-02-2016/> (erişim tarihi: 12.01.2024)

⁴⁴⁵ ERENSÜ, Sinan, “Sonu Bir Türlü Gelmeyen Bir Süreç Olarak Hukuk: Cerattepe’den Notlar”, **İşyanın ve Umudun Dip Dalgası**, (der. S. Erensü, vd.), 1. Basım, Tekin Yayınevi, İstanbul, 2016b, (s. 250 - 253); TMMOB, **2011**, s. 83.

⁴⁴⁶ Ibid.

⁴⁴⁷ ERENSÜ, **2016b**, s. 251.

ÇED süreci başlatılmakta ve şirket lehine yeni bir ÇED kararı alınmaktadır. Böylece, bir sonraki dava sürecinden kaçınılmaya çalışılmaktadır⁴⁴⁸. Yerel halk ve sivil toplum kuruluşları, yeni ÇED kararına karşı tekrar iptal davası açmaktadır. Kısır bir döngü haline gelmiş olan bu silsile, mahkemeler şirketler lehine karar verene dek devam etmektedir⁴⁴⁹. Bu döngüler yerel halk için oldukça külfetlidir⁴⁵⁰.

Yerel halk, oldukça pahalı olan dava masraflarını karşılamakta zorlanmaktadır⁴⁵¹. Bu durum yerel halkın hak arama hürriyetine engel teşkil etmektedir⁴⁵². Birçok HES mücadelesinin davaları, gönüllü çevre avukatları tarafından takip edilmekle birlikte bölgede yaşayanlar, şirketlerin sahip olduğu kalabalık avukat ekipleriyle desteklenmemektedir⁴⁵³. Bu sebeple bölge halkı, belki de ilk defa dahil olduğu Türk hukuk sisteminin değişken atmosferi içerisinde dava süreçlerini, profesyonel destek olmadan yürütmek zorunda kalmakta ve zorlanmaktadır. Şirketlerin yargı süreci devam ederken projeyi durdurmaları, dava konusu ekolojik yıkıma ara vermeden devam etmeleri ve davaların zaman alması sebebiyle yerli halkın yaşam alanlarında geri

⁴⁴⁸ Ibid.

⁴⁴⁹ Ibid.

⁴⁵⁰ Artvin, Şavşat'a kurulmak istenen HES'e karşı mücadele eden Davacı köylülerin avukatı Halis Yıldırım, ilk olarak şirketin aldığı ÇED olumlu kararının iptal edildiğini, ardından şirketin ÇED gerekli değildir kararı aldığını, bu kararın da Danıştay tarafından temyize imkân vermeyecek şekilde iptal edildiğini, şirketin iki ÇED iptal kararının ardından yeniden ÇED süreci başlattığını anlatarak açıklamasına şu şekilde devam etmiştir: *"Bu durum kaç kez devam edecek? Yoksul halkımızın verdiği para ile mahkeme harçları ödeniyor. En yüksek makam olan Danıştay tarafından kesin karar veriyor. Aslında hukuk yolu tükenmiş durumda. Şimdi bu neyin nesidir neyin ÇED'idir? ... Cevabını biliyoruz. Bu şu demek; Şirketler kazanıncaya kadar Mahkemelere devam. Böyle bir hukuk sistemi olamaz. Böyle bir yargı olamaz."* <https://www.gundemartvin.com/halk-tepki-gosterdi-ced-toplantisi-yapilamadi> (erişim tarihi: 12.01.2024); **Zorava Çayı'nda Mahkeme HES Şirketine Değil Köylüye Ceza Kesti**, <https://www.evrensel.net/haber/420780/zorava-cayinda-mahkeme-hes-sirketine-degil-koyluce-ceza-kesti> (erişim tarihi: 24.03.2024)

⁴⁵¹ DAĞISTANLI, Eren, **HES projesine karşı açtıkları davanın bilirkişi masraflarını dayanışmayla topladılar**, <https://www.indyrturk.com/node/300671/haber/hes-projesine-kar%C5%9F%C4%B1-a%C3%A7t%C4%B1klar%C4%B1-davan%C4%B1n-bilirki%C5%9Fi-masraflar%C4%B1n%C4%B1-dayan%C4%B1%C5%9Fmayla> (erişim tarihi: 24.03.2024)

⁴⁵² TMMOB, **2011**, s. 87.

⁴⁵³ DURMAZ AKSU, **2021**, s.139.

dönülemez tahribatlar meydana gelmektedir⁴⁵⁴. Tüm bu sebepler, bölgede yaşayan insanların mücadeleyi yargıya taşımalarında caydırıcı etkiye sahiptir⁴⁵⁵. Bu durum aynı zamanda, insanları maddi, manevi birçok zorluğa maruz bırakarak halkı, tehlikeli çevresel ve toplumsal şartlarla baş etmek zorunda kaldıkları bir hayata mahkûm etmektedir. “*Kendi toprağını ve geçim kaynaklarını korumaya çalışan bu insanlar, çok büyük bütçelerle gerçekleştirilen projelerin sahibi şirketlerin olanakları eşitsiz bir biçimde hukuksal mücadele vermektedir*”⁴⁵⁶.

Neticede yargı önüne taşınan HES mücadelelerinde, hukuk sistemine ulaşmak ve sistemi lehine işlevselleştirmek konusunda gerekli maddi kaynak ve tecrübeye sahip olmayan yerel halk şirketler karşısında dezavantajlı konumdadır⁴⁵⁷.

*“Keza, hukuki süreçler sadece ve sadece şirketler lehine neticelendiği zaman bitmiş kabul ediliyor, projelere muhalefet eden halk lehine sonuçlandığında ise yeniden başlıyor. Defalarca başa saran hukuki süreçlerin, yeniden yeniden onaylanan ÇED raporlarının gölgesinde belirleyici neyin adil olduğu değil, kimin beklemeye daha fazla dayanabileceği oluyor”*⁴⁵⁸.

Onlarca farklı davası olup hukuk sistemine aşına olan şirketlerin aksine, hukuk sistemini nadiren kullanan yerel halkın ihtiyaç duyduğunda hukuk sistemine ulaşamaması hukuk sisteminin toplumun her kesimine eşit mesafede bulunmadığını ortaya koymaktadır⁴⁵⁹.

⁴⁵⁴ **Gürgen Deresi'nde HES'çi şirket ne mahkeme kararı dinliyor ne bilirkişi raporu** <https://www.evrensel.net/haber/413608/gurgen-deresinde-hesci-sirket-ne-mahkeme-karari-dinliyor-ne-bilirkişi-raporu> (erişim tarihi: 24.03.2024)

⁴⁵⁵ OKUMUŞOĞLU, Yakup, “Doğa Koruma Hukuku’nda Dönüşüm ve Çıplak Doğa”, **İsyanın ve Umudun Dip Dalgası**, (der. S. Erensü, vd.), 1. Basım, Tekin Yayınevi, İstanbul, 2016, (s. 212 - 221).

⁴⁵⁶ TMMOB, **2011**, s. 83.

⁴⁵⁷ GALANTER, **1974**, s. 99 - 103.

⁴⁵⁸ ERENSÜ, **2016b**, s. 251.

⁴⁵⁹ GALANTER, **1974**, s. 148.

Yer tahsisi, inşaat, imar ruhsatı, imar planı gibi kanunen ön lisans sürecinde edinmesi şart olan resmî evrakları olmadan inşaata hatta üretime başlayan birçok usulsüz HES projesi vardır⁴⁶⁰. Bu usulsüzlükler tespit edildiğinde, inşaat süreci bazı vakalarda (halkın yoğun çabaları sayesinde) ruhsat ve izinler tamamlanana kadar geçici olarak durdurulurken diğerlerinde şirkete kesilen idari para cezası yeterli görülmektedir⁴⁶¹. Nitekim 20.08.2016 tarihli ve 6745 sayılı Yatırımların Proje Bazında Desteklenmesi ile Bazı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnamelerde Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun'un 80. maddesi "*Proje bazlı yatırımlara diğer kanunlarla getirilen izin, tahsis, ruhsat, lisans ve tesciller ile diğer kısıtlayıcı hükümler için Cumhurbaşkanı kararı ile istisna getirilebilir veya yatırımları hızlandırmak ve kolaylaştırmak amacıyla yasal ve idari süreçlerde düzenleme yapılabilir*" şeklindedir⁴⁶². Kanun, *usulü eksikliklerin* ve hatta devam etmekte olan yargı süreçlerinin şirketlerin faaliyetlerine engel olmasına mâni olmaktadır⁴⁶³.

Özel şirketlerin ruhsat, izin vb. kanuni şartları yerine getirmemesi, koruma alanlarında santral kurması, yürütmeyi durdurma kararlarına uymaması, mahkeme kararlarını tanımaması ve başka çeşitli şekillerde kanuna aykırı faaliyetlerde bulunması ne yazık ki alışlageldik bir hal almıştır⁴⁶⁴. Kanuna aykırı faaliyetlerde bulunan şirketlerin üretim lisanslarının iptal edilmesi yerine bu şirketlere yalnızca idari para cezası kesilmesi, mahkemelerin iptal ettiği bilimsel gerçeklikten uzak raporların üzerine tekrar tekrar

⁴⁶⁰ **Çalı'daki Ruhsatsız HES İnşaatı Belediye Tarafından Durduruldu,** <https://www.bursabarasu.org.tr/tr/gundem-basin-aciklamalari-calidaki-ruhsatsız-hes-insaati%C2%A0belediye-tarafından-durduruldu.html> (erişim tarihi: 24.03.2024)

⁴⁶¹ **Bazı HES Barajlarının İnşaatına, Devlet Su İşleri'nden Denetim Raporu Alınmadan Başlanış!,** <https://t24.com.tr/haber/bazi-hes-barajlarinin-insaatina-devlet-su-isleri-nden-denetim-raporu-alinmadan-baslanmis,1131373> (erişim tarihi: 24.03.2024); **Orduların Kararlılığı, Ruhsatsız HES Şirketinin Çalışmalarına Mâni Oldu** <https://yesilgazete.org/ordularin-kararligi-ruhsatsız-hes-sirketinin-calismalarina-mani-oldu/> (erişim tarihi: 24.03.2024); TMMOB, 2011, s. 84.

⁴⁶² **6745 sayılı Yatırımların Proje Bazında Desteklenmesi ile Bazı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnamelerde Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun,** 07.09.2016 tarih ve 29824 sayılı Resmî Gazete.

⁴⁶³ BAYSAL, Efe, "Türkiye'nin Yüksek Enerjiye Dayalı "Kalkınma" Hamlesi: Ölü Toprak Ölü Su", **Türkiye'de ve Dünyada Su Krizi ve Su Hakkı Mücadeleleri**, Sivil ve Ekolojik Haklar Derneği, İstanbul, 2017, (s. 85- 101).

⁴⁶⁴ BAYSAL, 2017, s. 93.

ÇED süreci başlatmalarına müsaade edilmesi gibi *özel sektöre kolaylık sağlayan uygulamalar* her türlü hukuki sürecin altını oymaktadır⁴⁶⁵.

Sermaye aktörlerinin serbestçe ve kural tanımaz bir şekilde hareket edebilmesini sağlayan bu uygulamalar çevre koruma ve sosyal adalet aleyhine işleyen bir mekanizma haline gelmiştir⁴⁶⁶. Çevre koruma hükümleri şirketlere gerektiği gibi uygulanmamakta olup her gün birçok enerji şirketi yasaları ihlal etmektedir⁴⁶⁷. Şirketler yasaları ihlal etmekten çekinmemektedirler zira, söz konusu ihlaller önemli bir sonuç doğurmamaktadır. Şirketlerin yasa dışı faaliyetleri sebebiyle karşılaştığı en ciddi müeyyide, cüzi miktardaki idari para cezalarıdır⁴⁶⁸. Yasa dışı bir şekilde kurulup işletmeye alınan HES'ler denetimden denetime caydırıcı olmayan idari para cezalarını ödeyerek yerel halkın yaşam alanında yarattıkları ekolojik yıkıma ara vermeden devam etmektedir⁴⁶⁹.

Çevreye zarar veren yerel halk olduğunda ise çevre koruma hükümleri ciddiyetle uygulanmaktadır⁴⁷⁰. Şirketler yasa dışı uygulamalarıyla bireysel bir ihlalin yaptığından

⁴⁶⁵ Ibid.

⁴⁶⁶ BAYSAL, 2017, s. 93.

⁴⁶⁷ DURMAZ AKSU, 2021, s. 136.

⁴⁶⁸ “Türkiye, risk temelli bir denetim planlaması yapmaktadır. Toplam yıllık idari para cezaları, 2008 yılından bu yana sabit fiyat cinsinden neredeyse ikiye katlanmıştır. Ancak denetimlerin %20’den azı planlı yapılırken ihlal tespit düzeyi oldukça düşüktür. Yerel mekansal planlar, stratejik çevre değerlendirmesi koşullarından muaf olup kalkınma planlarıyla şekillenmektedir. ... para cezaları, işletmecinin kurallara uymaması sonucunda elde ettiği ekonomik çıkarı yansıtır nitelikte değildir” **OECD Çevresel Performans İncelemeleri TÜRKİYE 2019**, <https://webdosya.csb.gov.tr/db/ab/icerikler/oecd-epr-tr-20190228120557.pdf> (erişim tarihi: 13.03.2024)

⁴⁶⁹ “... idari para cezalarından ibarettir. İdari cezaların yanı sıra cezai yaptırımlardan da yararlanılabilir. Türkiye’de kanunda insan canına ve malına zarara yönelik katı hükümler bulunurken toprak, su kütleleri ve ekosisteme zarar verme ile ilgili benzer hükümlerin güçlendirilmesi gerekmektedir.” (OECD Çevresel Performans İncelemeleri TÜRKİYE 2019).

⁴⁷⁰ **Tarlasını Sulayan Çiftçilere 'Suyu Boşa Akıttın' Cezası** <https://www.cumhuriyet.com.tr/turkiye/tarlasini-sulayan-ciftcilere-suyu-bosa-akittin-cezasi-bu-turkiyede-uretlim-olmaz-1941846> (erişim tarihi: 13.03.2024); “Ey Orman Genel Müdürlüğü, Loç halkı kışlık odununu hazırlarken görevine gösterdiğin özeni, ÇED İDK toplantısında kesilen ve kesilmesi planlanan binlerce ağaç için niye göstermiyorsun? İki satır yazı ile “Orman genel müdürlüğü için sakıncası yoktur”

çok daha fazla doğal ve toplumsal tahribata sebep olmaktadır⁴⁷¹. Ancak bu ihlaller için şirketlere kesilen idari para cezaları, şirketler için cüzi miktarlarda kalan caydırıcılığı olmayan cezalardır⁴⁷². Bunun aksine, aynı cezalar eylemleriyle orantısız şekilde gerçek kişilere kesildiğinde kişilerin ödeme güçlerini zorlayan, cezalandırmanın amacını aşan ve eşitsizlik yaratan sonuçlar doğurmaktadır⁴⁷³.

Yerel halkın HES'lere karşı açtığı davaların üzerine, şirketler de HES'lere direnen halka karşı pek çok kez savcılığa şikâyette bulunmuş, dava açmıştır. HES şirketlerine karşı yapılan suç duyuruları üzerine harekete geçmeyen savcılıklar⁴⁷⁴, usulsüz HES'lere karşı yaşam alanlarını savunmaya çalışan yerel halka karşı hızla harekete geçmektedir⁴⁷⁵. Şirketlerin şikâyeti üzerine, inşaat makinelerinin, şirket çalışanlarının alana girişini engelleyerek şirketin yasa dışı müdahalesine direnen yerel halka ve avukatlarına karşı, 'iş ve çalışma hürriyetini ihlal', 'mala zarar verme', 'suça teşvik etme', 'görevi yaptırmamak ve görevli memura hakaret' ve benzeri suçlamalarla iddianame hazırlanarak davalar açılmıştır⁴⁷⁶. Dava süreçlerinin sonunda yaşam alanlarını savunan insanlara ciddi miktarlara ulaşan ve ödeme güçlerinin ötesinde adli para cezaları ve hapis cezaları verilmiştir.

diyorsun?" <https://sendika.org/2017/12/sari-yazma-bir-kez-daha-isyanda-hesci-sirket-vazgecmiyor-loclular-da-462244> (erişim tarihi: 13.03.2024)

⁴⁷¹ ŞENGÜL, 2008, s.72.

⁴⁷² ŞENGÜL, 2008, s.76.

⁴⁷³ DURMAZ AKSU, 2021, s. 144.

⁴⁷⁴ SİT alanına HES yapıldı!, <https://www.politikyol.com/sit-alanina-hes-yapildi/> (erişim tarihi: 03.01.2024)

⁴⁷⁵ Fındıklı'da HES'e Karşı Çıkan Yaşam Alanı Savunucuları Hakkında Açılan Davanın İlk Duruşması Yapıldı,

https://ankahaber.net/haber/detay/findiklida_hese_karsi_cikan_yasam_alani_savunuculari_hakkinda_acilan_davanin_ilk_durusmasi_yapildi_93934 (erişim tarihi: 24.03.2024)

⁴⁷⁶ Şirket Değil HES'e Direnenler Yargılandı, <https://yesilgazete.org/sirket-degil-hese-direnenler-yargilandi/> (erişim tarihi: 24.03.2024); HES Karşıtlığının Cezası, <https://suhakki.org/2011/09/hes-karsitliginin-cezasi/> (erişim tarihi: 24.03.2024); HES iptal oldu Ama 'Sarı Yazmalılar' Hâlâ Yargılanıyor, <https://www.evrensel.net/haber/278462/hes-iptal-oldu-ama-sari-yazmalilar-h-l-yargilaniyor> (erişim tarihi: 24.03.2024)

Tarafli ÇED süreçleri göstermektedir ki hukuk, parası olan şirketler için başka yoksul yerel halk için başka anlamlar ifade etmektedir. Yerel halklar, yaşam alanlarını korumak için meşru direnme haklarını kullanmakta, yasal yollara başvurarak haklarını aramaktadır. Öte yandan bu insanlar, politik söylemlerle milli kalkınmanın önündeki ‘vatan hainleri’ ilan edilmektedir⁴⁷⁷. Yerel halk, cezai yaptırımlarla karşılaşırken yasa dışı faaliyetlerini durdurmaya kimsenin gücünün yetmediği şirketler, neredeyse dokunulmaz bir statü kazanmaktadır⁴⁷⁸. ÇED uygulamaları ve dava süreçleri, hukukun işlevselliğinin tarafların ekonomik güçleri ve toplumsal sınıflarına ne derece bağımlı olduğunu ortaya koymaktadır. Hukuk, sermaye ve iktidar sahibi kesimlerin kapitalist amaçları için şekillendirilip delinirken, çevresel sosyal adalet arayan dezavantajlı kesimlerin ihtiyaçlarını karşılamak konusunda etkisiz kalmaktadır.

2.2.3 Acele Kamulaştırma Uygulamaları

İktidar ve sermaye kesimlerinin, doğa ve toplum üzerinde tahakküm kurmak için hukuka aykırı olarak kullandığı hukuki müesseselerden bir tanesi de acele kamulaştırma uygulamalarıdır.

Acele kamulaştırma, enerji piyasasının arazi talepleri için kötüye kullanıma yol açabilecek bir hukuki müessesedir⁴⁷⁹. Nitekim, 2942 sayılı Kamulaştırma Kanunu’nun ‘Acele kamulaştırma’ başlıklı 27. maddesi “3634 sayılı Milli Müdafaa Mükellefiyeti

⁴⁷⁷“İkizdere’de Cengiz İnşaat’ın açmak istediği taş ocağına karşı köylülerin direnişi büyüyor. Yöre halkının doğanın katliamına ve yaşam alanlarının talan edilmesine karşı kararlı mücadelesi sürerken, Rize Valiliği halkın direnişini kırmak için söz konusu bölgede eylem yasağı getirdi. ... Halkı ikna edemeyen iktidar, bu kez de direnişi karalamaya girişti. Ulaştırma ve Altyapı Bakanı Adil Karaismailoğlu, katıldığı canlı yayında, Rize’nin İkizdere ilçesindeki gelişmelere ilişkin şu ifadeleri kullandı: “Devletimiz marjinal gruplara kesinlikle izin vermez. Bunu yapanlar devlet düşmanıdır.”” **İkizdere’de Direniş**

Sürerken Cengiz’in İmdadına Valilik Yetiştirdi!
<https://uidder.org/ikizdere-de-direnis-surerken-cengizin-imdadina-valilik-yetisti.htm> (erişim tarihi: 24.03.2024)

⁴⁷⁸ BAYSAL, 2017, s. 85.

⁴⁷⁹ KAYA, Alp Yüce, “Sermaye – Emek Kutuplaşmasının Yeniden Üretimi: Acele Kamulaştırma Kararlarında HES’ler”, **Sudan Sebepler Türkiye’de Neoliberal Su-Enerji Politikaları ve Direnişler**, (der. C. Aksu, vd.), 1. Basım, İletişim Yayınları, İstanbul, 2016, (s. 65-93).

Kanununun uygulanmasında yurt savunması ihtiyacına veya aceleliğine Cumhurbaşkanınca karar alınacak hallerde veya özel kanunlarla öngörülen olağanüstü durumlarda gerekli olan taşınmaz malların kamulaştırılmasında kıymet takdiri dışındaki işlemler sonradan tamamlanmak üzere ilgili idarenin istemi ile mahkemece yedi gün içinde o taşınmaz malın ... değeri, idare tarafından mal sahibi adına ... bankaya yatırılarak o taşınmaz mala el konulabilir.” şeklinde düzenlenmiştir⁴⁸⁰. 2942 sayılı Kanun’da düzenlendiği üzere acele kamulaştırma savaşı, olağanüstü hâl gibi olağanüstü tedbirler alınmasını gerektiren durumlarda kamu yararı ve güvenliği için kullanılması amaçlanan, istisnai bir uygulamadır⁴⁸¹. Günümüzde Türkiye’de acele kamulaştırma uygulamaları olağanüstü şartlar gerektirdiği için değil sermaye sahiplerinin şahsi yatırımlarına elverişli şartlar sağlamak amacıyla gerçekleştirilmektedir. Neoliberalleşen sistem içerisinde kamu yararı kavramı geri planda kalırken özel şirketlerin özel ekonomik çıkarları en önemli hedef haline gelmiştir. Bu doğrultuda, acele kamulaştırma, halkın tarım alanlarına, mera ve otlaklarına, ormanlara özel şirketler yararına el koymak için kullanılmaktadır⁴⁸².

Acele kamulaştırma HES projelerinde sıklıkla kullanılan tepeden inme yöntemlerden biridir. Enerji piyasasının özel sektöre açıldığı 2000’li yılların başından günümüze kadar enerji şirketleri yararına yapılan acele kamulaştırma kararları giderek artmıştır⁴⁸³. 2008 – 2014 yılları arasında sadece hidroelektrik santralleri için toplam 212 acele kamulaştırma kararları verilmiş olup bunların 78 tanesi 2013, 63 tanesi ise 2014 yılında verilmiştir⁴⁸⁴. Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı’nın 2023 Faaliyet Raporu’na göre,

⁴⁸⁰ **2942 sayılı Kamulaştırma Kanunu**, 08.11.1983 tarih ve 18215 sayılı Resmî Gazete.

⁴⁸¹ Ibid.

⁴⁸² “TÜSİAD Başkanı “Herhangi bir özel şirketin mülkiyet haklarını çiğneyecek bir şekilde kamulaştırılması asla söz konusu olmamalıdır” demişti. ... aynı gün Cumhurbaşkanlığı tarafından yayımlanan bir kararname ile Çapaklı Köyü’nde yer alan 106.799 metrekare büyüklüğündeki köylülere ait araziye ‘acele kamulaştırma’ yoluyla el konulması...” GÜNEŞ, Özge, **Acele Piyasalaştırma**, <https://www.birgun.net/makale/acele-piyasalaştırma-317947> (erişim tarihi: 15.03.2024)

⁴⁸³ CHP Milletvekili Ahmet Vehbi Bakırlioğlu, 2004 – 2020 yılları arasında 1609 tane acele kamulaştırma kararı verildiğini açıklamıştır. <https://www.cumhuriyet.com.tr/haber/17-yilda-1609-acele-kamulaştırma-yapan-iktidar-vatandasini-sirketlere-bedava-veriyor-1770125> (erişim tarihi: 15.03.2024)

⁴⁸⁴ KAYA, 2016, s. 78.

yalnızca 2022 yılında tüm enerji projeleri için toplamda 122 adet acele kamulaştırma kararları (Cumhurbaşkanlığı tarafından) verilmiştir⁴⁸⁵.

İktidar ve sermaye aktörlerinin iş birliği içerisinde, sıklıkla ve saldırgan bir tutumla uygulamaya koyduğu acele kamulaştırma kararları, yerel halk ve sivil toplum kuruluşlarının direnciyle karşılaşmıştır. Acele kamulaştırma kararlarının iptali istemiyle açılan davalar Danıştay'a taşınmıştır. Danıştay İdari Dava Daireleri Genel Kurulu, enerji projeleri için acele kamulaştırma kararı veren idarenin, acele kamulaştırma kararının, *neden acele* olduğu ve *neden üstün kamu yararı* bulunduğunu açıklaması gerektiğini belirtmiştir⁴⁸⁶. Danıştay İdari Dava Daireleri Genel Kurulu, acele kamulaştırma işlemini gerektiren sebepler açıklanmadan verilen acele kamulaştırma kararlarının iptal edilmesine yönelik içtihat niteliğinde pek çok karar vermiştir⁴⁸⁷. Danıştay İdari Dava Daireleri Genel Kurulu'nun acele kamulaştırma işlemini bahsedilen gerekçe ile iptal ettiği, içtihatlarından biri aşağıda sunulmaktadır.

“Davacının talebinin özetle ... taşınmazın, İlçede tesis edilecek Regülatör ve Hidroelektrik Santrali üretim ve yardımcı tesislerin kurulabilmesi ve enerji nakil hattının geçiş güzergahında bulunan taşınmazların acele kamulaştırılması amacıyla tesis edilen Enerji Piyasası Düzenleme Kurulu kararı ile bu karara dayanılarak alınan 01/06/2015 günlü, 2015/7745 Sayılı Bakanlar Kurulu kararının iptali olduğu görüldü. ... Her ne kadar olayda, uyumsuzluğa konu taşınmazları da kapsayan alanda hidroelektrik enerji santrali yapımının öngörülmesi üzerine proje kapsamında kalan taşınmazların acele kamulaştırma usulü ile kamulaştırılmasına karar verildiği anlaşılmakta ise de; acele kamulaştırmaya ilişkin olarak 2942 Sayılı Kanun'da aranan özel ve istisnai koşullar bulunmadan ve idarece

⁴⁸⁵ ETKB, **2023 Faaliyet Raporu**, s. 102.

⁴⁸⁶ AKGÜL, Mehmet Emin, “Kamu Hukuku Açısından Mülkiyet Hakkının Kamu Yararı ile İmtihani-Kamulaştırma ve Acele Kamulaştırma Kararları Çerçevesinde Tespitler”, **Galatasaray Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi** (GSÜHFD), Yıl: 2021; Sayı:2, (s. 1391-1446).

⁴⁸⁷ AKGÜL, **2021**, s.1429.

ortaya konulmadan, salt belirtilen nedenle acele kamulaştırma yapılması hukuken olanaklı değildir.”⁴⁸⁸.

Danıştay kararları yerel halk ve çevre lehine verilmiş olsa da istenilen korumayı sağlayamamaktadır. Nitekim, Danıştay kararları, acele kamulaştırmayı yapan idare ve acele kamulaştırmanın yararına yapıldığı şirketler tarafından ihlal edilmektedir. Uygulamada, acele kamulaştırma kararı ivedilikle uygulanarak halkın mülkiyetindeki taşınmazlar idare adına tescil edilmektedir. Acele kamulaştırma kararına karşı aynı hızla dava açılrsa da uzun dava süreçleri, taşınmazın ve taşınmazın sahibinin geri dönülemez zararlara uğramasına sebep olmaktadır. Nitekim, şirket acele kamulaştırma ile el koyduğu taşınmazı, mahkemelerin yürütmeyi durdurma kararlarını ihlal ederek yargı süreci boyunca kullanmaya, değiştirmeye ve tahrip etmeye devam etmektedir⁴⁸⁹. Yargı süreci boyunca devam eden inşaat faaliyetleri ile ormanlar yok edilmekte, kazı çalışmalarıyla arazi değiştirilip toprak kirletilmekte, derelerin yönü değiştirilerek su hapsedilmektedir. Özetle, mahkemeler nihayetinde acele kamulaştırma kararının iptal edilmesine karar verse de karara kadar taşınmazlar (doğa), telafisi olmayacak tahribatlara maruz bırakılmaktadır.

İktidar ve sermaye aktörleri, mahkeme kararına uymayarak yerel halkın taşınmazlarına yasa dışı bir şekilde el koymakta ve halkın mülkiyet hakkını gasp etmektedir⁴⁹⁰. Mülkiyet hakkı gasp edilen vatandaşlar, son aşamada Anayasa Mahkeme'sine başvurmuştur. Anayasa Mahkemesi “*mülkiyetten yoksun bırakmaya yol açan acele usulde kamulaştırma suretiyle mülkiyet hakkına yapılan müdahalenin kanunilik şartını sağlamadığı sonucuna ulaşılmıştır*” şeklinde karar vermiştir⁴⁹¹. Anayasa Mahkemesi

⁴⁸⁸ 2018/1675 E. 2018/3393 K. sayılı ve 21.06.2018 tarihli Danıştay İdari Dava Daireleri Genel Kurulu Kararı; AKGÜL, 2021, s.1429.

⁴⁸⁹ Bozkurt'ta yürütmeyi durdurma kararına rağmen Ebru HES tamamlanmış, <https://www.evrensel.net/haber/440321/bozkurtta-yurutmeyi-durdurma-kararina-ragmen-eburu-hes-tamamlanmis> (erişim tarihi: 15.03.2024)

⁴⁹⁰ Acele Kamulaştırma İşlemini İptal Eden Kararın Etkisiz Kalması Nedeniyle Mülkiyet Hakkının İhlal Edilmesi <https://www.anayasa.gov.tr/tr/haberler/bireysel-basvuru-basin-duyurulari/acele-kamulastirma-islemini-iptal-eden-kararin-etkisiz-kalmasi-nedeniyle-mulkiyet-hakkinin-ihlal-edilmesi/>

⁴⁹¹ Ibid.

Kararı yerel halkın, şirketler ve idareye karşı kazandığı hukuki bir mücadele olmakla birlikte bu istisnai bir örnektir. Anayasa Mahkemesi'ne bireysel başvuru yapabilmenin şartlarından biri idari ve yargısal başvuru yollarını tüketmektir. Bir başka deyişle, bu başarılı mücadele örneği, son derece uzun bir yargılama süreci sonucunda edinilen bir kazanımdır. Dava masraflarının yükü altında ezilen halk çoğunlukla yargı sürecinin bu seviyesine ulaşamamakta, dava bile açmadan pes etmektedir⁴⁹².

Acele kamulaştırma, mülksüzleştirme yoluyla birikim yöntemlerinden biridir⁴⁹³. Bu hukuki müessese, Türkiye'de siyasi iktidarın, özel sermayeye birikim aktarımı yapması sırasında hukuka aykırı bir şekilde sıklıkla kullanılmaktadır⁴⁹⁴. Danıştay ve Anayasa Mahkemesi'nin içtihatlarına rağmen idare hukuksuz acele kamulaştırma kararları vermeye devam etmektedir. Güncel bir örnek vermek adına, Nisan 2024 itibariyle Resmî Gazete'de yayınlanan en güncel acele kamulaştırma kararları 12.03.2024 tarihinde verilmiştir⁴⁹⁵. 12.03.2024 tarihli, 10 adet acele kamulaştırma kararının hepsi özel enerji şirketleri yararına verilmiştir⁴⁹⁶. Söz konusu acele kamulaştırma kararlarından 2 tanesi HES santrali için verilmiştir⁴⁹⁷.

Türkiye'de yapılan acele kamulaştırma uygulamaları, istisnai durumlarda uygulanmak için düzenlenmiş bir hükmü genel uygulama haline getirmiştir⁴⁹⁸. Şüpheye yer bırakmayacak bir şekilde kamu yararı gözetilen kanun maddelerinin dahi alenen ve yasa dışı biçimde sermaye sahiplerinin çıkarları doğrultusunda kullanılması ve bu hukuksuz uygulamaları iptal eden yargı kararlarının hiçe sayılması hukuki güvenliği ortadan kaldırılmaktadır⁴⁹⁹. Mülkiyet hakkı, hem kapitalist paradigmanın en çok önem verdiği hem de hukuken en yüksek korumaya sahip olan haklardan biridir. Öte yandan, mülkiyet hakkı sahibi yerel halk olduğunda, hukuki koruma etkisiz kalmakta ve yerel

⁴⁹² OKUMUŞOĞLU, 2016, s. 218.

⁴⁹³ KAYA, 2016, s. 80.

⁴⁹⁴ KAYA, 2016, s. 80.

⁴⁹⁵ 12.03.2024 tarih ve 32487sayılı Resmî Gazete.

⁴⁹⁶ Ibid.

⁴⁹⁷ Ibid.

⁴⁹⁸ AKGÜL, 2021, s. 1440.

⁴⁹⁹ Ibid.

halkın mülkiyet hakkı iktidar ve sermaye sınıfı tarafından gasp edilmektedir⁵⁰⁰. Tahakküm ve sömürü içeren bu uygulamaların engellenememesi, hukukun dezavantajlı sınıfları ve çevreyi etkin bir şekilde koruyamadığını göstermektedir.

Bu başlıkta, Türkiye’de HES’ler söz konusu olduğunda sıklıkla kullanılan koruma alanı statülerinin belirlenmesi, ÇED süreçleri ve acele kamulaştırma uygulamaları incelenmiştir. İnceleme, hukuki çerçevede, Türkiye'nin HES sorununun, sorun olmaya devam etmesinin en büyük sebeplerinden birinin mahkemelerin, yerel halk ve çevre yararına verdiği kararların uygulanmaması olduğunu ortaya koymaktadır. Türkiye’de söz konusu hukuki müesseseler, HES’ler lehine yasa dışı, ancak etkili bir şekilde işlevselleştirilmektedir. Mahkeme kararlarının uygulanmaması negatif çevresel ve sosyal etkiler yaratmaktadır. Mahkeme kararlarına göz göre göre uyulmaması, Türkiye’de hukukun çevre koruma ve adalet beklentilerini karşılamak konusundaki güçsüz pozisyonunu gözler önüne sermektedir. Bir sonraki başlıkta mahkeme kararlarının uygulanmaması üzerinde durulacaktır.

2.2.4 Mahkeme Kararlarının Uygulan(ma)ması

Mahkeme kararlarına uymama, önceki bölümlerde bahsettiğimiz üzere yargı kararlarına aksi yönde idari işlemler yapma, yaptırma ve/veya kanunların, kararların dolanılması şeklinde gerçekleştirilebildiği gibi yürütmeyi durdurma kararına rağmen inşaata devam etme, işletmenin ruhsatının iptal edilmesi üzerine mühür kırarak üretime devam etme gibi faaliyetlerle mahkeme kararlarına fiziken uymama şeklinde de gerçekleşmektedir⁵⁰¹. Türkiye’de şirketlere karşı açılan çevre koruma amaçlı davalardaki en büyük sorunlardan biri dava sonucu verilen mahkeme kararlarının aleyhine karar verilen tarafça uygulanmamasıdır⁵⁰². Anayasa’nın ‘Mahkemelerin bağımsızlığı’ başlıklı 138. maddesi “*Yasama ve yürütme organları ile idare, mahkeme kararlarına uymak zorundadır; bu organlar ve idare, mahkeme kararlarını hiçbir*

⁵⁰⁰ Ibid.

⁵⁰¹ TMMOB, 2011, s. 87.

⁵⁰² TMMOB, 2011, s. 87.

suretle değiştirenmez ve bunların yerine getirilmesini geciktiremez”⁵⁰³ hükmetmektedir. Ancak, Türkiye’de Anayasa’ya ve mahkeme kararlarına aykırı olarak HES davalarında verilen kararlara uyulmaması olağan bir pratik haline gelmiştir.

Önceki bölümlerde, mahkeme kararlarının iktidar ve sermaye sınıfları tarafından ihlal edilmesine pek çok örnek verilmiştir. İkizdere Vadisi’nde yer alan bir HES açılışı, mahkeme kararına alenen uymamanın çarpıcı bir örneğine sahne olmuştur. Söz konusu santral hakkında Ağustos 2009 tarihinde yürütmeyi durdurma kararı verilmiş ve yargı süreci devam etmekteyken, dönemin cumhurbaşkanı tarafından santralinin açılışı yapılmıřtır⁵⁰⁴. Tek başına bu vaka bile HES davalarında çevre ve yerel halk lehine verilen mahkeme kararlarına uyulmamasının vahametini ortaya koymaktadır. HES’lere karşı açılan davalarda şirketler aleyhine alınan koruma alanı statüsünün düşürülmesi kararlarının iptali, ÇED kararlarının iptali, yürütmenin durdurulması, acele kamulaştırma karar ve işlemlerinin iptali gibi mahkeme kararları iktidar ve sermaye aktörleri tarafından ihlal edilmektedir⁵⁰⁵. Benzer şekilde, mahkeme kararları hemen açıkça ihlal edilmese bile mahkeme kararıyla iptal edilen HES projeleri, bir süre sonra yine aynı bölgede birkaç kilometre uzaktaki bir mevkide yeniden kurulmaya çalıřılmaktadır⁵⁰⁶. Türk hukuk uygulamasında doğa ve yerel toplum lehine kararlar verilse bile bu kararların uygulanmadığı, doğa ve yerel toplumun hukuki kazanımlarının şirketler ve devlet eliyle gasp edildiği görülmektedir. Hukuki mücadelede çevre koruma

⁵⁰³ **Türkiye Cumhuriyeti Anayasası**, 09.11.1982 tarih ve 17863 sayılı Resmî Gazete.

⁵⁰⁴ **Başbakan Davası Süren HES’i Açtı**, <https://sendika.org/2010/08/basbakan-davasi-suren-hesi-acti-45129> (erişim tarihi 18.03.2024)

⁵⁰⁵ “*Antalya’nın doğal SİT alanlarından Alakır Vadisi’ne ilişkin ‘HES projesinin yapılmasına olanak yoktur’ yönündeki kesinleşmiş yargı hükmüne rağmen ... şirket 1 megawattlık kapasite artırımı için Enerji Bakanlığı’ndan aldığı ‘ÇED gerekli değildir’ kararıyla iş makinelerini tekrar çalıştırmaya başladı. Kaymakamlık da gönderdiği yazıda bakanlığın olurluna dayanarak ‘şirketin faaliyetlerine devamında bir sakınca olmadığını’ savundu.*” <https://www.diken.com.tr/hes-sirketi-yargiyi-takmadi-sit-alani-alakir-vadisine-makineleri-sokuldu/> **Şirket ve Bakanlık Danıştay’ı Bile Takmadı: İş Makineleri Alakır Vadisi’nde** (erişim tarihi 18.03.2024); **ÇED Olumlu Raporu İptal Edilen Van’daki HES, Mahkeme Kararına Rağmen Faaliyetini Sürdürüyor** <https://www.iklimhaber.org/ced-olumlu-raporu-iptal-edilen-vandaki-hes-mahkeme-kararina-ragmen-faaliyetini-surduruyor/> (erişim tarihi 18.03.2024)

⁵⁰⁶ UĞURLU, Örgen, **Türkiye’de Çevresel Güvenlik Bağlamında Sürdürülebilir Enerji Politikaları**, Yayınlanmış Doktora Tezi, Ankara, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2006.

konusunda olumlu sonuçlar elde edilse bile hukuki koruma mekanizmalarının yetersizliği ve iktidar sermaye iş birliğinin ekonomik çıkarlarını garantilemek için yasa dışı davranmaktan çekinmemesi, hukuku doğa koruma, sosyal eşitlik ve çevresel adalet sağlama gibi güncel gereklilikleri karşılamak konusunda yetersiz kılmaktadır. *“Kapitalist sistem içindeki hukuki kazanımlar önemli olmakla birlikte genel ekolojik iyileşmeye etkileri tahribat hızına yetişemeyecektir”*⁵⁰⁷.

Hukuk, ekonomik ve politik sistemden bağımsız değildir. Türk hukuku, iktidar ve sermaye tarafından neoliberal politikalar ekseninde şekillendirilmiş olup hukuki düzenlemelerde doğa koruma ve yerel toplumların hakları göz ardı edilmektedir. Türk hukuk uygulamasının hem mevcut toplumsal eşitsizlikler içerisinde gerçekleştirilmeye çalışılması⁵⁰⁸ hem de mevzuatın gerekli koruma mekanizmalarına sahip olmayışı sebebiyle, Türk hukuku çevre ve yerel halkların haklarını korumak konusunda yetersiz ve işlevsiz kalmaktadır.

⁵⁰⁷ DURMAZ AKSU, 2021, s. 138.

⁵⁰⁸ DURMAZ AKSU, 2021, s. 121.

SONUÇ

Sanayi devrimiyle doğa sınırsız bir kaynak olarak görülmeye başlamış olup ilerleyen yıllarda doğa sömürüsü sistematikleşmiştir. Dünya genelinde gerçekleştirilen sistematik doğa sömürüsü, ekosistemlerin tahrip edilmesi, kaynakların tükenmesi ve iklim değişikliği gibi felaketlerin artmasına yol açmıştır. Kapitalist insan faaliyetlerinin kümülatif etkileri göz önüne alındığında, ekolojik krizin boyutlarının görüldüğünden daha derin ve karmaşık olduğu anlaşılmaktadır. Ekolojik kriz, doğa ve toplumun kapitalist ideoloji doğrultusunda sömürülüp tahrip edilmesinin bir sonucu olup yalnızca çevresel değil aynı zamanda toplumsal, kültürel ve politik de bir krizdir. Bu sosyo-ekolojik kriz, insan sağlığı ve toplumun geleceği açısından da ciddi tehditler içermektedir. Sayısı ve şiddeti sürekli artan ekolojik felaketlerden en çok etkilenenler genellikle yoksul, marjinalleştirilmiş insan grupları olmaktadır. Bu noktada kavram haznemize, ‘çevresel adalet, ekolojik adalet, iklim adaleti’ kavramları eklenmiştir.

Bu kavramların ortaya çıkışı toplumda, hukukun ekolojik krize engel olması ve/veya çözüm getirmesine yönelik beklentiler olduğunu ortaya koymaktadır. Öte yandan, kapitalist insan uygarlığının bir ürünü olan modern hukuk sistemi de iktidar ve sermaye sahibi kesimlerin kapitalist çıkarları doğrultusunda şekillendirilmiştir. Dünya genelinde çevre sorunlarının artması sonucu geliştirilen çevre hukuku dahi kapitalist tahribatı durdurmak ve çevreyi korumak konusunda sınıfta kalmakta, ekolojik krize etkili bir çözüm getirememektedir.

Çevre hukuku, ekolojik tahribatın kontrol altına alınması amacıyla ortaya çıkmış olsa da ekolojik krizin çözümünde kendisinden beklenen etkiyi sağlamakta başarısız olmuştur. Zira çevre hukuku kapitalist sistem içinde şekillendirilmiş, finansal değere endeksli bir hukuk dalıdır. Çevre hukuku, kapitalist üretim sistemiyle bütünleşmiş bir hukuk dalı olarak sermaye odaklı düzenlemeler ile doğanın metalaştırılmasına olanak tanımaktadır. Öyle ki, çevre hukukunda doğa, sadece insanın doğadan faydalandığı ölçekte ve ekonomik değer üzerinden ele alınmakta olup şirketlerin ekonomik çıkarları, doğa ve toplumun refahının önüne konulmaktadır. Bir başka deyişle, çevre hukuku kendine

içkin sınırları sebebiyle gerçek ve etkili bir şekilde doğayı koruyup çevresel adaleti sağlayamamaktadır.

Ayrıca, çevre hukukunun belirsiz ve bağlayıcı olmayan düzenlemeleri, sermayenin yarattığı çevresel, toplumsal zararlardan sorumlu tutulmasını ve bu tahribatların önlenmesini zorlaştırmaktadır. Çevre hukuku, kapitalist sistemin çıkarlarını gözettiği sürece doğa koruma ve çevresel sosyal adaleti sağlamak konusunda yetersiz kalmaya devam edecektir. Bu yetersizlik hali, çevresel tahribatın sürdürülmesine olanak tanırken ekolojik kriz, çevresel adaletsizlik ve toplumsal eşitsizliğin derinleşmesine de zemin hazırlamaktadır.

Su kaynakları sınırlı ve yakın gelecekte kuraklık ve su kıtlığı tehlikesi ile karşı karşıya olan bir ülke olarak Türkiye, su kaynaklarının yönetimi de dahil olmak üzere bir dizi ekolojik zorlukla karşı karşıyadır. Su, yalnızca su olarak son derece önemli olmakla birlikte hiçbir zaman sadece *su* değildir. Su, insanların çağlar boyunca toplumsal, kültürel, politik, ekonomik anlamlar yüklediği katmanlı bir varlıktır. Bu bağlamda hidroelektrik enerji santralleri (HES), devlet politikaları, ekonomik kalkınma, hukuk, ekolojik kriz, çevre koruma, yaşam alanı, kültür ve yerel toplulukların direniş hareketleri arasında belirgin bir kesişim noktası olarak ortaya çıkmaktadır.

İçinde yaşadığımız kapitalist çağ içerisinde, metalaştırılmayan doğal varlık kalmamıştır. Su kadar temel bir doğal varlığı/kaynağı metalaştırmasıyla HES'ler, neoliberal paradigma içerisinde geniş bir alana temas etmektedir. HES süreçlerinde doğal kaynakların metalaştırılması ve sömürülmesi, müştereklerin özelleştirilmesi, ticarileştirme, kuralsızlaştırma gibi uygulamalar sıklıkla kullanılmaktadır. Bu uygulamalarla çelişen bir şekilde yenilenebilir enerji, sürdürülebilirlik gibi etiketler de HES'leri meşrulaştırmak için aynı sıklıkla kullanılmaktadır. Tüm bu olgular ve ekonomik büyüme ile ekolojik sürdürülebilirliğin kol kola ilerleyebileceği iddiası gibi politik söylemler göz önüne alındığında HES'leri neoliberal bir fenomen olarak tanımlamak yanlış olmayacaktır.

Bu tez çalışması, Türkiye'nin HES problemini ekolojik kriz ve hukuk ilişkisi çerçevesinde incelemektedir. Hidroelektrik enerji, Türkiye'nin enerji üretiminde en çok

tercih edilen yöntemlerinden biridir. Ancak, bu enerji üretim biçiminin negatif ekolojik ve sosyal etkileri, güncelliğini uzun süredir korumakta olan bir tartışma konusu teşkil etmektedir. Bu çalışma, geleneksel hukuk sisteminin üzerine kurulu olduğu insan ve ekonomi merkezli yerleşik değerlerinin, hukukun ekolojik kriz atmosferinde çevre koruma ve çevresel sosyal adaleti sağlama gibi güncel ihtiyaçlar konusunda yetersiz kalmasına yol açtığı eleştirisinden yola çıkmaktadır. Bu eleştiri doğrultusunda tez çalışmasında, Türk hukuk sistemi, HES'ler özelinde, ekolojik-eleştirel çerçeveden incelenmektedir. Çalışmanın amacı, HES'lerin ekolojik ve sosyal etkilerini, ilgili yasal mevzuatın etkinliği ve uygulanabilirliği üzerinden değerlendirerek hukukun bu konuda ne derece etkili olabildiğini araştırmaktır. Çalışma aynı zamanda Türk hukuk sisteminin HES'lere yönelik süreç ve pratiklerini de inceleyerek hukuk sisteminin HES'ler konusunda bütüncül bir değerlendirmesini yapmayı amaçlamaktadır. Böylelikle çevre, toplum ve hukuk arasındaki ilişkinin zengin ve karmaşık niteliğinin araştırılmasına katkıda bulunmak amaçlanmaktadır.

Kapitalist enerji üretim yöntemlerinin, ekolojik krize en çok katkı sağlayan insan faaliyetleri arasında yer aldığı bilinmektedir. Hidroelektrik enerji santralleri her ne kadar yenilenebilir, yeşil enerji üretim yöntemleri olarak lanse edilseler de HES'lerin ekosistem üzerindeki negatif etkileri son yıllarda giderek belirginleşmiştir. Bu çalışmanın bulguları da HES'lerin ekosistem üzerinde önemli olumsuz etkiler yarattığını göstermektedir. HES'lerin kurulması ve işletilmesi sırasında, doğal ortamın inşaat faaliyetleri ile tahrip edilmesi, ekosistemin insan eliyle değiştirilmesi, ekosistemde geniş çaplı ve uzun vadeli bozulmaların yaşanması, santrallerin suyu hapsedmesi sonucu ekosistemlerin susuz bırakılması gibi ciddi neticeleri olan çevresel baskılar ortaya çıkmaktadır. Hukukun ekosistem üzerindeki bu olumsuz etkileri engelleme konusunda yetersiz kalması, insan uygarlığı olarak ekolojik krizle başa çıkma yeteneğimizi zayıflatmaktadır.

HES'lerin yarattığı ekolojik tahribat, yerel toplumları da olumsuz etkilemektedir. HES projeleri çoğunlukla yerel halkın rızası alınmak şöyle dursun yerel halka bilgi dahi verilmeden gerçekleştirilmektedir. Yerel halkın projelere süreçlerine katılımının engellenmesi ve karar alma süreçlerine dahil edilmemeleri, çevresel sosyal adaletin sağlanmasını engellemektedir. HES'ler, yerel halkın yaşam alanlarını ve doğal

kaynaklarını tehlikeli ekolojik etkilere maruz bırakarak çevresel ve sosyal adaletsizliğe sebep olmaktadır. Öte yandan projeler, yalnızca ekonomik fayda üzerinden değerlendirilerek yarattıkları sosyal ve çevresel maliyetler göz ardı edilmektedir. HES'ler çevresel tahribatın yanı sıra, sosyal ve kültürel parçalanmalara da sebep olmaktadır.

HES projelerinin hayata geçirilmesi sırasında, kapitalist birikim stratejisinin bir aracı olan mülksüzleştirme uygulamaları sıklıkla kullanılmaktadır. Kapitalist sermaye, piyasa dışında kalmış 'atıl' doğal kaynakları, özel mülkiyet altına alarak piyasaya katmak istemektedir. Bu amaç doğrultusunda, müşterekler yerel halkların elinden alınıp özel şirketlerin hakimiyetine geçirilerek, mülksüzleştirme uygulamaları yapılmaktadır. HES projeleri, yerel halkın yaşam alanlarına müdahale etmekte, su kaynaklarına erişimlerini kısıtlamakta ve su kullanımını yalnızca şirketin ekonomik çıkarlarına özgülemektedir. Derelerin yerel halkların elinden alınarak özel sektöre tahsis edilmesi yerel halkın yaşam alanlarını, geçim kaynaklarını, yaşam biçimlerini ve kültürlerini tehdit etmektedir. Mülkiyet hakları üzerinden dayatılan tahakküm uygulamaları ekolojik ve sosyal eşitsizliklere neden olmaktadır. HES'lerin kırsal yaşam alanlarında ve yerel kültürlerde yarattığı yıkıcı etkiler, neoliberal projelerin yalnızca sermaye ve güç sahibi sınıflarının çıkarları doğrultusunda planlanıp uygulanmasının bir sonucudur. Yerel halkın su kaynakları ve tarım arazilerini kaybetmesi geçim kaynaklarının azalmasına sebep olduğu gibi yaşam alanlarının ellerinden alınması da yöredeki hayatın sürdürülebilirliğini tehdit etmektedir.

Derelerin, ekosistemin ve yaşam alanlarının tahrip edilmesi sadece ekolojik dengeyi bozmakla kalmayıp aynı zamanda toplumsal ve kültürel krizlere de yol açmaktadır. Nitekim yaşam alanları tahrip edilip işgal edilen yerli insanlar memleketlerinden ve kültürlerinden koparılmakta, şehirlere göç etmek zorunda bırakılmaktadır. HES projeleri gerçekleştirilirken yerel halkın yaşam biçimlerine, suya erişim haklarına ve doğayla kurdukları bağlara saygı gösterilmediği görülmektedir. Devlet ve sermaye HES'ler aracılığıyla yerel halk üzerinde baskı kurarak bir çatışma ortamı meydana getirmektedir. Yaşam alanlarını, sermayenin ekolojik tahribat ve sömürüsüne karşı savunmak isteyen yerel halk, sivil toplum kuruluşları ve çevreciler HES projelerine karşı direnişler gerçekleştirmiştir. Bu süreçte hukuk hem devlet- sermaye ittifakı hem de yerel halk

tarafından çeşitli şekillerde işlevselleştirilmiştir. Hukukun, yerel toplulukların haklarını koruma konusunda yetersiz kalması, toplumsal huzursuzluk ve çatışmalara yol açmaktadır.

Türkiye'de 1980'lerde başlayan neoliberalleşme sürecinde hidroelektrik sektörü ve hukuk sisteminde yaşanan yeniden yapılanma, doğa tahribatına, yerel halkın su ve yaşam alanlarına dair haklarının ihlaline neden olarak sosyo-ekolojik krize katkı sağlamıştır. Hukuk sisteminin, dereler üzerindeki kullanım, erişim, mülkiyet rejimlerini yerel halkları mülksüzleştirmek suretiyle özel şirketlerin yararına değiştirmek için işlevselleştirilmesi, ekolojik ve sosyal yıkıma yol açmaktadır. Neoliberal dönemde iktidar ve sermaye sahipleri, yasama işlemleri ile şirketlerin özel çıkarları doğrultusunda, doğanın ve yerel halkların üzerinde tahakküm kurmaktadır. Bu noktada hukuk, hegemonik kapitalist toplum yapısının sürdürülmesini garanti altına almak üzere bir tahakküm aracı olarak kullanılmaktadır.

Güncel hukuk sisteminde kalkınma, sürdürülebilirlik gibi söylemler doğa tahribatının yasallaştırılması için kullanılmaktadır. Hukuk sistemlerinin çevresel sosyal adalet konusundaki sınırlılığı, etkisizliği, hatta belki de isteksizliği ise her gün ekolojik krizin acımasız gerçekliğini yaşamak zorunda kalan insanlar ve doğal varlıklar için geri dönülemez kayıplara sebep olmaktadır. Bu düzenleme ve uygulamalar ile hukuk, ekolojik krize katkı sağlayan bir sistem olarak karşımıza çıkmaktadır.

Nitekim, HES'lere yönelik yasama işlemleri, çevresel ve sosyal haklar göz ardı edilerek, tamamen ve yalnızca sermaye sahiplerinin ve uluslararası finansal kuruluşlara verilen neoliberal taahhütler doğrultusunda, Türkiye'nin kendine özgü sosyal ve çevresel şartları göz ardı edilerek gerçekleştirilmiştir. Bu durum, HES mevzuatının ekolojik ve sosyal açılardan eksik kaldığını ve bu sebeple toplumsal çevresel endişeleri adil bir şekilde karşılamaktan uzak olduğunu göstermektedir. Yasama işlemlerinin, yalnızca ayrıcalıklı iktidar ve sermaye kesimlerinin kapitalist çıkarları gözetilerek gerçekleştirilmesi, yasal düzenlemelerin toplumun geniş kesimleri tarafından kabul görmesini engellemektedir.

Türkiye’de HES projeleriyle ilgili idari süreçler, çevresel etki değerlendirme işlemleri ile başlatılmaktadır. Ancak, ÇED süreçlerinin bilimsel ve teknik gerçeklikten uzak olması, çevresel ve toplumsal etkilerin göz ardı edilmesine yol açmaktadır. Benzer şekilde, koruma alanı statülerinin devamlılığının HES’ler lehine sekteye uğratılması ve HES projelerinin bu hassas alanlar üzerinde kurulması, hukukun çevresel koruma ve sosyal adalet sağlama işlevlerini yerine getiremediğini göstermektedir. İktidar ve özel şirketlerin aleyhlerine verilen mahkeme kararlarına uymaması ise hukukun etkisizliğindeki en önemli faktörlerden biri olarak öne çıkmaktadır. Anayasa Mahkemesi, Yargıtay ve Danıştay’ın kararlarına rağmen projelerin devam etmesi, yargı kararlarının uygulanmasındaki eksiklikleri gözler önüne sermektedir.

HES'lere yönelik hukuki uygulamalar incelendiğinde, hukukun çevresel ve sosyal koruma fonksiyonlarını yerine getirmekte yetersiz kaldığı görülmektedir. Koruma alanı statülerinin değiştirilmesi, ÇED süreçlerinin şirketler lehine yürütülmesi ve acele kamulaştırmalar gibi hukuku ihlal ederek yapılan işlemler, neredeyse istisnasız bir şekilde her zaman güç ve sermaye sahibi sınıflar lehine gerçekleştirilmektedir. Bu taraflı uygulamalar, hukuk sisteminin sermaye lehine işlediğini ve çevresel adaleti sağlamakta başarısız olduğunu ortaya koymaktadır.

Öte yandan yargı önüne taşınan HES ihtilafları incelendiğinde beklenmedik bir sonuçla karşılaşmıştır. Neoliberal dönüşüm sırasında şirketler yararına yeniden yapılandırılan Türk hukuk sistemi ve ekonomik çıkar odaklı hazırlanan kanunların uygulamasının beklenildiği gibi iktidar ve sermaye sahibi kesimler lehine gerçekleştirilmediği fark edilmiştir. Türk hukuk sistemi neoliberal politikalar doğrultusunda yeniden yapılandırılmış olsa da iktidar ve şirketlerin hukuksuz işlemlerine karşı yargı yoluna başvurulduğunda, mahkeme kararlarının çoğunlukla toplum ve çevre lehine sonuçlandığı görülmüştür. Koruma alanı statülerinin değiştirilmesi, ÇED ve acele kamulaştırma kararları, mahkemeler tarafından hukuka aykırı bulunarak iptal edilmektedir. HES'lere ilişkin yargılama süreçleri, şaşırtıcı bir şekilde çevresel toplumsal adaleti sağlamak konusunda hukuk sistemine yöneltilen beklentileri karşılamaktadır. Ne var ki, mahkeme kararlarının gerçek bir uygulama gücüne sahip olmadığı da gözlemlenmiştir.

Bu noktada, çevresel toplumsal adaletsizliğin sebebinin, yalnızca hukuk sisteminin kapitalist karakterinde aranamayacağı fark edilmiştir. Nitekim, tamamen şirketlerin kapitalist çıkarları doğrultusunda hazırlanan HES mevzuatından beklenenin aksine yargı kararları toplum ve çevre yararına verilmektedir. Öte yandan, hükümet ve şirketler, kapitalist çıkarları aleyhine verilen mahkeme kararlarına uymamakta ve hukuka aykırı işlemlerine devam etmektedirler. Bu durum, Türk hukuk sisteminin yargılama evresinde değil ancak yargı kararlarının uygulanması noktasında etkisiz bir pozisyona sahip olduğunu gözler önüne sermektedir. Bu olgular, Türkiye’de hukukun bir direniş aracı olarak işlevselleşmesinin ancak bir seviyeye kadar çevresel toplumsal adalet beklentilerini karşıladığını ve son raddede etkisiz kaldığını göstermektedir. Bu etkisizlik, hukuka bir direniş aracı olarak başvurulmasını azaltmakta olduğu gibi toplumun hukuka olan inancını ve güvenini de zedelemektedir.

Öte yandan Türkiye’de hukukun, hükümet ve sermaye sahipleri tarafından sıklıkla bir tahakküm aracı olarak kullanıldığı görülmektedir. İktidar ve sermaye sahipleri, hukuk sisteminden bekledikleri sonucu alamadıklarında ise en basit ifadeyle hukuku tanımamaktadır. Şirketler, hükümetin desteğini arkalarına almanın güvencesiyle herhangi bir yaptırımla karşılaşmayacakları bilerek mahkeme kararlarına uymamakta ve hukuka aykırı işlemlerine devam etmektedir.

Türkiye’nin neoliberal su politikaların hukuki alana bir yansıması olan koruma alanlarında HES yapılmasına izin veren yasal düzenlemeler, bu düzenlemelerin yüksek yargı kararlarıyla iptaline rağmen sürdürülen yasa dışı inşaatlar, şirketler kazanana kadar devam eden bir döngüye girmiş olan ÇED süreçleri, kanunların kamu yararı için istisnai durumlarda kullanılacağını düzenlediği acele kamulaştırma uygulamalarının genel uygulama haline gelmiş olması gibi uygulamalar, Türk hukuk sisteminin altını oymaktadır. Bu durum, iktidarın desteği ve göz yumması ile şirketlerin sosyo-ekolojik krizi derinleştiren yasa dışı faaliyetleri karşısında hukuk uygulamasının nasıl işlevsiz kaldığını gözler önüne sermektedir.

Tez çalışması sırasında ekolojik kriz, HES’lerin ekolojik ve sosyolojik etkileri ve HES mevzuatı hakkında kaynak ve verilere ulaşmak konusunda bir engelle karşılaşmamıştır. Öte yandan, HES’lere ilişkin idari ve yasal süreçlere, bu süreçlerin

sonuçlarına ulaşmak hususunda zorluluklar yaşanmıştır. Araştırmalar sırasında, resmî kurumlara ait, çevrimiçi veri tabanlarının ve arama motorlarının etkili ve düzgün bir şekilde çalışmadığı fark edilmiştir.

Bu sebeple, HES'lere ilişkin ÇED ve acele kamulaştırma süreçleri ile mahkeme kararlarını, detaylı bir şekilde analiz edebilecek sayıda resmî veriye ulaşamamıştır. Çalışma sırasında, bu süreçlere ilişkin veriler öncelikle basından toplanıp ardından resmî kaynaklardan teyit edilmiştir. Ancak verilere, doğrudan resmî kaynaklardan ulaşmak mümkün olmamıştır. Bu durum çalışmanın yürütülmesinde ciddi kısıtlama meydana getirmiştir. Araştırma sırasında Türkiye'deki HES'lerin güncel durumuyla ilgili bilgilere ulaşılması noktasında da kısıtlamalarla karşılaşmıştır. Şöyle ki, resmî kurumların enerji sektörüne ilişkin veri tabanlarında spesifik aramaların yapılamadığı yalnızca yüzeysel bilgilere ulaşılabilirdiği fark edilmiştir. Bu durumun idarenin yönetim ve işlemlerinde şeffaflık ilkesine aykırılık teşkil ettiği düşünülmektedir. Söz konusu durum aynı zamanda bilgi edinme hakkına da engellemektedir. İşbu tez çalışmasının konusuna ilişkin yeni araştırmalar yapmak isteyenlere, bu kısıtları göz önünde bulundurarak, resmî kurumlarla doğrudan iletişime geçerek veri talebinde bulunmaları, araştırma sürecini daha etkili bir şekilde yürütebilmeleri için tavsiye edilmektedir.

Sonuç olarak, Türk hukuk sisteminin neoliberal yeniden yapılandırılması sırasında pek çok değişikliğe tabi tutulan HES mevzuatının toplumsal ve çevresel hakları göz ardı ettiği gözlemlenmiştir. Türkiye'nin ekolojik krizle başarılı bir şekilde mücadele edebilmesi için Türk HES mevzuatına ekolojik ve toplumsal bir perspektif katılması gerekmektedir. Bununla birlikte, iktidar ve sermaye sahiplerinin HES'lere ilişkin yürüttükleri hukuksuz işlemler çevresel sosyal adaletsizliğin en büyük sebeplerinden biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Söz konusu eşitliksiz, hukuksuz, tahakkümcü uygulamalara karşı yargı yoluna başvurulduğunda yargılamanın toplumun ve çevrenin adalet ihtiyacını karşılayacak şekilde sonuçlandığı gözlemlenmiştir. Öte yandan güç sahibi kesimlerin yargı kararlarına uymaması, hukukun politik yanını ve dezavantajı kesimleri korumak konusundaki etkisizliğini ortaya koymaktadır. Bu noktada meydana gelen adaletsizliği ortadan kaldırmak için daha fazla hukuki müeyyide, kontrol mekanizması vb. uygulamaların etkili olmayacağı düşünülmektedir. Çevresel sosyal adaletsizlik toplumsal boyutta gerçekleşen bir sorun olup bu sorun toplumsal düzlemde

özölmeden düzenlenen hukuki mevzuat ya da uygulamaların kâğıt üzerinde kalacağı kanaatine varılmaktadır. Toplumsal ve hukuki dönüşümün birlikte ve birbirini destekleyerek gerçekleştirilmesi için çevresel ve toplumsal konuların birbirlerinden ayrı olmadığına ilişkin daha büyük farkındalık geliştirilmesi gerekmektedir. Hukuk, politika, ekonomi ve benzeri tüm toplumsal tüm alanlara eşitlikçi ve ekolojik bir perspektif katılması, ekolojik krizin çözümüne doğru atılacak adımların sürdürülebilir ve etkili olmasını sağlayacaktır.

KAYNAKÇA

- ADAMAN, Fikret / AKBULUT, Bengi / ARSEL, Murat, “Türkiye’de Kalkınmacılığı Yeniden Okumak: HES’ler ve Dönüşen Devlet- Toplum-Doğa İlişkileri”, **Sudan Sebepler Türkiye’de Neoliberal Su-Enerji Politikaları ve Direnişler**, (der. C. Aksu, vd.), 1. Basım, İletişim Yayınları, İstanbul, 2016, (s. 291-312).
- ADELMAN, Sam, “Modernity, Anthropocene, Capitalocene, and the Climate Crisis”, **The Great Awakening: New Modes of Life Amidst Capitalist Ruins**, (der. A. Grear, vd.), 1. Basım, Punctum Books, 2020, (s. 23–55).
- AKBAŞ, Meral / BOZOK, Mehmet / BOZOK, Nihan, “”Bizim Dereyi Kim Çaldı?”: Doğu Karadeniz’de Yaşlı Kadınlar ve Yaşlı Erkeklerin Doğa Anlatıları”, **Sudan Sebepler: Türkiye’de Neoliberal Su-Enerji Politikaları ve Direnişler**, (der. C. Aksu, vd.), 1. Basım, İletişim Yayınları, İstanbul, 2016, (s. 247-268).
- AKGÜL, Mehmet Emin, “Kamu Hukuku Açısından Mülkiyet Hakkının Kamu Yararı ile İmtihanı - Kamulaştırma ve Acele Kamulaştırma Kararları Çerçevesinde Tespitler”, **Galatasaray Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi (GSÜHFD)**, Yıl: 2021; Sayı:2, (s. 1391-1446).
- AKSU, Cemil /ERENSÜ, Sinan /EVREN, Erdem, “Giriş: Yeğın Sular Daim Engine Akar”, **Sudan Sebepler: Türkiye’de Neoliberal Su-Enerji Politikaları ve Direnişler**, (der. C. Aksu, vd.), 1. Basım, İletişim Yayınları, İstanbul, 2016, (s. 9-33).
- ALTIOK, Metin, **Az gelişmiş Ülkelerde 1980 Sonrasında Ekonomik Kriz, İstikrar ve Yapısal Uyum Programları: Latin Amerika ve Türkiye Deneyimi**, Yayınlanmış Doktora Tezi, İstanbul, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2000.
- ALTIOK, Metin, “Ekolojik Kriz, Kapitalist Birikimin Sürdürülebilirliği, Gelecek ve Ütopya”, **İktisat Politikası Araştırmaları Dergisi**, Yıl: 2014, Cilt: 1, Sayı:1, (s. 81-98).

- AVŞAR, Yeter / AVŞAR, Z. Abidin, “Hidroelektrik Santrallerinin (HES) Çevre Sorunları Bağlamında Toplumsal Etkileri: Kahramanmaraş Sır Barajı Örneği”, **Türk Kamu Yönetimi Dergisi**, Yıl: 2023, Cilt:4, Sayı: 1, (s. 206-216).
- BAKER, Susan, “The Principles and Practice of Ecofeminism: A Review”, **Journal of Gender Studies**, Yılı: 1993, Cilt: 2, Sayı: 1, (s.4-26).
- BAŞKAYA, Şağdan / BAŞKAYA, Ebru / SARI, Altuğ, “The Principal Negative Environmental Impacts of Small Hydropower Plants in Turkey”, **African Journal of Agricultural Research**, Yıl: 2011, Cilt:6, Sayı:14, (s. 3284-3290).
- BAYSAL, Efe, “Türkiye’nin Yüksek Enerjiye Dayalı “Kalkınma” Hamlesi: Ölü Toprak Ölü Su”, **Türkiye’de ve Dünyada Su Krizi ve Su Hakkı Mücadeleleri, Sivil ve Ekolojik Haklar Derneği**, İstanbul, 2017, (s. 85- 101).
- BERRY, Thomas, **Evening Thoughts: Reflecting on Earth as Sacred Community**, 1. Basım, Sierra Club Books, San Francisco, 2006.
- BOBAT, Alaeddin “HES Projelerinde Çevresel Etkiler”, **TMMOB 9. Enerji Sempozyumu (12, 13, 14 Aralık 2013) “Toplumsal Etkileri Çerçevesinde Enerji” Bildiriler Kitabı**, TMMOB Elektrik Mühendisleri Odası, Ankara, 2014, (s. 161 – 191).
- BOBAT, Alaeddin, “Small hydropower development in Turkey: An overview of 2021”, **International Journal of Energy Studies**, Yıl: 2023, Cilt: 8, Sayı:1, (s. 75-85).
- BOND, Patrick, “Climate Crisis, Carbon Market Failure, and Market Booster Failure: A Reply to Robin Hahnel’s “Desperately Seeking Left Unity on International Climate Policy””, **Capitalism Nature Socialism**, Yıl: 2014, Cilt: 24, Sayı: 1, (s. 54–61).
- BOOKCHIN, Murray, **Özgürlüğün Ekolojisi: Hiyerarşinin Ortaya Çıkışı ve Çözülüşü**, (çev. M. K. Coşkun), 2. Baskı, İstanbul: Sümer Yayıncılık, 2015a.

BOOKCHIN, Murray, **Toplumsal Ekoloji ve Komünalizm**, (çev. F. D. Elhüseyni), 2. Basım, Sümer Yayıncılık, İstanbul, 2017.

BOOKCHIN, Murray, **Toward An Ecological Society**, <https://theanarchistlibrary.org/library/murray-bookchin-toward-an-ecological-society>, (erişim tarihi 28.12.2021).

BOOKCHIN, Murray, **Yaşam Tarzı Anarşizm mi, Toplumsal Anarşizm mi?**, (çev. D. Aytaş), 3. Basım, Kaos Yayınları, İstanbul, 2015b.

BRABAZON, HONOR, **Neoliberal Legality: Understanding the Role of Law in the Neoliberal Project**, (der. H. BRABAZON), 1. Basım, Routledge, New York, 2017.

BURDON, Peter, “A Theory of Earth Jurisprudence”, **Australian Journal of Legal Philosophy**, Yıl: 2012, Sayı: 37, (s. 28-60).

BURDON, Peter, “The Rights of Nature: Reconsidered”, **Australian Humanities Review**, Yıl: 2010a, Cilt: 49, (s. 69-89).

BURDON, Peter, “Wild Law: The Philosophy of Earth Jurisprudence”, **Alternative Law Journal**, Yıl: 2010b, Cilt: 35, Sayı: 2, (s. 62–65).

CANDAR, Berna, **Türkiye’de Kurulu Olan Hidroelektrik Santrali Projelerinin Çevresel Etkilerinin Değerlendirilmesi**, Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, Bursa, Bursa Uludağ Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, 2022.

CARROLL, William K., Fossil Capitalism, Climate Capitalism, Energy Democracy: The Struggle For Hegemony In An Era of Climate Crisis, **Socialist Studies/Études Socialistes**, Yıl: 2019, Cilt: 14, Sayı: 1, (s. 1–26).

CASTREE, Noel, “Neoliberalising Nature: The Logics of Deregulation and Reregulation”, **Environment and Planning A**, Yıl: 2008, Cilt: 40, Sayı: 1, (s.131-152).

- CASTREE, Noel, “Neoliberalism and the Biophysical Environment 1: What ‘Neoliberalism’ is, and What Difference Nature Makes to it,” **Geography Compass**, Yıl: 2010, Cilt: 4, Sayı: 12, (s.1725-1733).
- CULLINAN, Cormac, “Governing People as Members of the Earth Community”, **State of the World 2014: Governing for Sustainability (der. Worldwatch Institute)**, 1. Basım, Island Press, Washington, 2014a, (s. 72-83).
- CULLINAN, Cormac, **Vahşi Hukuk: Bir Yeryüzü Adaleti Bildirgesi**, (çev. M. Güneşdoğmuş), 1. Basım, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2014b.
- ÇİTİL, Mücahit, **Türkiye’nin Sanayileşme Perspektifinde 1960-1980 Arasında Uygulanan İthal İkameci Sanayileşme Politikalarının Yeri**, Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, Diyarbakır, Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2016.
- ÇOBAN, Aykut / ÖZLÜER, Fevzi / ERENSÜ, Sinan, vd., “Türkiye’de Neo-liberal Politikaların Ekolojiyi Kuşatması”, **TMMOB Mimarlar Odası İstanbul Büyükşehir Şubesi Mimarlık Semineri (5-7 Mart 2015)**, İstanbul, 2015, (s. 1-38).
- DENİZ, Dilşa, “Dersim’de Su Kutsiyeti, Minzur/ Munzur Nehri İlişkisi, Anlamı ve Kapsamı ile Baraj/HES Projeleri”, **Sudan Sebepler Türkiye’de Neoliberal Su-Enerji Politikaları ve Direnişler**, (der. C. Aksu, vd.), 1. Basım, İletişim Yayınları, İstanbul, 2016, (s. 177-198).
- DEMİR, Nuray / AKSOY, Adem / DEMİR, Okan, “Artvin İli Hidroelektrik Santrallerinin Sosyo-Ekonomik Açından Değerlendirilmesi”, **Palandöken Journal of Animal Science, Technology and Economics**, Yıl: 2022, Cilt:1, Sayı:2, (s. 27-31).
- DURMAZ AKSU, Evrim, **Doğanın Hakları: Çevre Hukukuna Alternatif Bir Kuram**, Yayınlanmış Doktora Tezi, İstanbul, Galatasaray Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2021.

Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı (ETKB), Strateji Geliştirme Başkanlığı, **2010 -2014 Stratejik Planı.**

Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı (ETKB), Strateji Geliştirme Başkanlığı, **2019 -2023 Stratejik Planı.**

Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı (ETKB), Strateji Geliştirme Başkanlığı, **2023 Faaliyet Raporu.**

ERBİL TATLI, Gülsüm, **Türkiye’de Kamu İktisadi Teşebbüsleri ve Ekonomiye Etkileri: 1950-1983**, Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2021.

ERCAN, Fuat / OĞUZ, Şebnem, “Gezi Direnişinden Soma Katliamına: Türkiye’de Sermaye Birikimi ve Sınıf Mücadelesi”, (çev. Ş. Oğuz), **Socialist Register 2015: Sınıflar Dönüşürken**, (der: L. Panitch, vd.), 1. Basım, Yordam Kitap, İstanbul, 2017, (s. 118-138).

ERENSÜ, Sinan, “Neoliberalleşmenin Doğası, Doğanın Neoliberalleşmesi: Su Enerji Rabıta Üzerinden Neoliberalizm ve Müphemlikler”, **Sudan Sebepler Türkiye’de Neoliberal Su-Enerji Politikaları ve Direnişler**, (der. C. Aksu, vd.), 1. Basım, İletişim Yayınları, İstanbul, 2016a, (s. 37-64).

ERENSÜ, Sinan / ÖZLÜER, Fevzi “Sınıf, Mekân ve Müşterekler... HES karşıtı Hareketin İmkân ve Sınırlarını Tartışmak”, **TMMOB 9. Enerji Sempozyumu (12, 13, 14 Aralık 2013) “Toplumsal Etkileri Çerçevesinde Enerji” Bildiriler Kitabı**, TMMOB Elektrik Mühendisleri Odası, Ankara, 2014, (s. 205 – 212).

ERENSÜ, Sinan, “Sonu Bir Türlü Gelmeyen Bir Süreç Olarak Hukuk: Cerattepe’den Notlar”, **İşyanın ve Umudun Dip Dalgası**, (der. S. Erensü, vd.), 1. Basım, Tekin Yayınevi, İstanbul, 2016b, (s. 250- 253).

- EVREN, Erdem, “Bir Baraj Karşıtı Mücadelenin Yükselişi Ve Düşüsü: Yusufeli Barajı Projesi Ve Hidro-Kalkınmanın Zaman-Mekan Siyaseti”, **Sudan Sebepler Türkiye’de Neoliberal Su-Enerji Politikaları ve Direnişler**, (der. C. Aksu, vd.), 1. Basım, İletişim Yayınları, İstanbul, 2016, (s. 269-287).
- FOSTER, John Bellamy / YORK, Richard, “Political Economy and Environmental Crisis”, **Organization & Environment**, Yıl: 2004, Cilt: 17, Sayı: 3, (s. 293–295).
- FOSTER, John Bellamy, Marx’s Theory of Metabolic Rift: Classical Foundations for Environmental Sociology, **American Journal of Sociology**, Yıl: 1999, Cilt: 105, Sayı: 2, (s. 366–405).
- FOSTER, John Bellamy, “The Earth-System Crisis and Ecological Civilization: A Marxian View”, **International Critical Thought**, Yıl: 2017, Cilt: 7, Sayı: 4, (s. 439–458).
- FRANK, Christine, “The Bankruptcy of Capitalist Solutions to the Climate Crisis”, **Capitalism Nature Socialism**, Yıl: 2009, Cilt: 20, Sayı: 2, (s. 32–43).
- GALANTER, Marc, “Why the "Haves" Come out Ahead: Speculations on the Limits of Legal Change”, **Law & Society Review**, Yıl: 1974, Cilt: 9, Sayı: 1, (s.95- 160).
- GOUGH, Ian, **Heat, Greed and Human Need: Climate Change, Capitalism and Sustainable Wellbeing**, 1. Basım, Edward Elgar Publishing, 2017.
- GÖKDEMİR, Murat / KÖMÜRCÜ, Murat İhsan / EVCİMEN, Taylan Ulaş, “Türkiye’de Hidroelektrik Enerji ve HES Uygulamalarına Genel Bakış”, **TMMOB İnşaat Mühendisleri Odası (İMO) Türkiye Mühendislik Haberleri (TMH)**, Yıl: 2012, Cilt: 1, Sayı: 471 57/2012-1 İnşaat Mühendisliği Kurultayı, (s.18 – 26).
- HARDIN, Garrett, “The Tragedy of the Commons” **Science**, Yıl: 1968, Cilt: 162, Sayı: 3859, (s. 1243 –1248).

İLHAN, Akgün, “Suya Erişim Hakkından Suyun Akma Hakkına” **Türkiye’de ve Dünyada Su Krizi ve Su Hakkı Mücadeleleri, Sivil ve Ekolojik Haklar Derneği**, İstanbul, 2017, (s. 29- 45).

İNTAŞ, Özgür, **24 Ocak 1980 Ekonomik Kararların Türkiye Ekonomisine Etkileri, Yansıması ve Sonuçları**, Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, Diyarbakır, Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2019.

International Atomic Energy Agency (IAEA), United Nations Department of Economic and Social Affairs, International Energy Agency, EUROSTAT, and European Environment Agency, **Energy Indicators for Sustainable Development: Guidelines and Methodologies**, Vienna, 2005.

İŞİL, Özlem / ASLAN, Özlem, “Kadınlığın Su Hali: HES Direnişindeki Karadenizli Kadın Temsilleri Üzerine Bir Deneme”, **İsyanın ve Umudun Dip Dalgası**, (der. S. Erensü, vd.), 1. Basım, Tekin Yayınevi, İstanbul, 2016, (s. 120 - 132).

İŞLAR, Mine, “Privatized Hydropower Development In Turkey: A Case of Water Grabbing?”, **Water Alternatives**, Yıl: 2012, Cilt: 5, Sayı: 2, (s.376–91).

İŞLAR, Mine, “Su Gaspı Mı, Su Hakkı Mı? Neoliberal Hidrolik Misyon Çağında Türkiye’nin HES Sorunu”, **Sudan Sebepler Türkiye’de Neoliberal Su-Enerji Politikaları ve Direnişler**, (der. C. Aksu, vd.), 1. Basım, İletişim Yayınları, İstanbul, 2016, (s. 137-152).

İZCİ, Büşra, **Meccanilik İlkesi ve Türkiye’de Kamu Hizmetinden Yararlanandan Karşılık Alınmasının Meşruiyeti**, Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2021.

KAYA, Alp Yüce, “Sermaye – Emek Kutuplaşmasının Yeniden Üretimi: Acele Kamulaştırma Kararlarında HES’ler”, **Sudan Sebepler Türkiye’de Neoliberal Su-Enerji Politikaları ve Direnişler**, (der. C. Aksu, vd.), 1. Basım, İletişim Yayınları, İstanbul, 2016, (s. 65-93).

KENTEL, Elçin / ALP, Emre, “Hydropower in Turkey: Economical, Social and Environmental Aspects and Legal Challenges”, **Environmental Science & Policy**, Yıl:2013, Cilt: 31, Sayı: Ağustos 2013, (s.34-43).

KIZIL VOYVODA, Özlem / VOYVODA, Ebru, “Türkiye’de Enerji Sektörünün Yeniden Yapılandırılması Sürecinde Hukuk Düzenlemeleri –Elektrik Sektörü”, **Çalışma ve Toplum Dergisi**, Yıl: 2019, Cilt:1, Sayı:60, (s. 127-155).

KONAK, Nahide, “Küresel İklim Değişikliği, Kyoto Protokolü Esneklik Mekanizmaları, Gönüllü Karbon Piyasası ve Türkiye: Eleştirel Yaklaşım”, **Alternatif Politika**, Yıl: 2011, Cilt. 3, Sayı. 2, (s.154-178).

KONAK, Nahide / SUNGU-ERYILMAZ, Yeşim, “Does Small Run-of-River Hydro Power Development in Turkey Deliver On Its Sustainability Premise?”, **Society & Natural Resources**, Yıl: 2016, Cilt: 29, Sayı: 7, (s. 807-821).

KONUKMAN, Aziz, “Onuncu Planda Öngörülen Enerji Politikaları”, **TMMOB 9. Enerji Sempozyumu (12, 13, 14 Aralık 2013) “Toplumsal Etkileri Çerçevesinde Enerji” Bildiriler Kitabı**, TMMOB Elektrik Mühendisleri Odası, Ankara, 2014, (s. 57 – 64).

KOVEL, Joel, **Doğanın Düşmanı, Kapitalizmin Sonu Mu Dünyanın Sonu Mu?**, 2. Basım, Metis Yayınları, İstanbul, 2017.

KURIQI, Alban / PINHEIRO, Ant’onio N. / SORDO-WARD, Alvaro, vd., “Ecological Impacts of Run-of-River Hydropower Plants—Current Status and Future Prospects on The Brink of Energy Transition”, **Renewable and Sustainable Energy Reviews**, Yıl: 2021, Cilt: 142, Sayı: Mayıs 2021, (s. 1-17).

MCCARTHY, James / PRUDHAM, Scott, “Neoliberal Nature and the Nature of Neoliberalism”, **Geoforum**, Yıl: 2004, Cilt: 35, Sayı:3, (s. 275-283).

MONTINI, Massimiliano, “The Double Failure of Environmental Regulation and Deregulation and the Need for Ecological Law”, **C-EENRG Working Papers**, Yıl: 2016, Sayı: 6, (s. 1-23).

OĞUZ, Sıla Pelin, “Trabzon Solaklı Vadisi: Ogene Halklarının HES’lere Karşı Mücadelesi”, **Sudan Sebepler Türkiye’de Neoliberal Su-Enerji Politikaları ve Direnişler**, (der. C. Aksu, vd.), 1. Basım, İletişim Yayınları, İstanbul, 2016, (s. 199-222).

OKUMUŞOĞLU, Yakup, “Doğa Koruma Hukuku’nda Dönüşüm ve Çıplak Doğa”, **İsyanın ve Umudun Dip Dalgası**, (der. S. Erenşü, vd.), 1. Basım, Tekin Yayınevi, İstanbul, 2016, (s. 212-221).

Orman ve Su İşleri Bakanlığı, Devlet Su İşleri Genel Müdürlüğü, **DSİ 2010 Yılı Faaliyet Raporu**.

ÖZLÜER, Fevzi / TURHAN, Ethemcan / ERENSÜ, Sinan, “Türkiye’de Ekoloji Mücadelesi: Sınıfsal ve Tarihsel Arayüzler Arasında Nereden Nereye?”, **İsyanın ve Umudun Dip Dalgası: Günümüz Türkiye’sinden Politik Ekoloji Tartışmaları**, (der. S. Erenşü, vd.), 1. Basım, Tekin Yayınları, İstanbul, 2016, (s. 15-42).

SALMAN, Banu, “Elektrik Sektöründe Yeniden Yapılanma ve Özelleştirme”, **Memleket Siyaset Yönetim**, Yıl: 2008, Cilt: 3, Sayı: 6, (s. 188-208).

SCARAMELLI, Caterina, “Suyun Antropolojisi: Anlam, Mekân, Maddesellik”, **Sudan Sebepler Türkiye’de Neoliberal Su-Enerji Politikaları ve Direnişler**, (der. C. Aksu, vd.), 1. Basım, İletişim Yayınları, İstanbul, 2016, (s. 155-176).

ŞENGÜL, Mihriban, “Türkiye’de “Sermaye Kapanı”ndaki Köylülerin HES Karşıtı Mücadelesi: Köylülerin Korumaya Çalıştığı Doğa mı?”, **İdealkent Kent Araştırmaları Dergisi**, Yıl: 2017-1, Cilt: 8, Sayı: 21, (s. 57-90).

ŞENGÜL, Mihriban, “Türkiye’de Kamu Yönetiminde Neoliberal Dönüşümün Çevresel Sonuçları”, **Memleket Siyaset Yönetim**, Yıl: 2008, Cilt: 3, Sayı: 6, (s. 67-87).

Tarım ve Orman Bakanlığı Devlet Su İşleri Genel Müdürlüğü (DSİ), **DSİ 2021 Yılı Faaliyet Raporu**, Ankara, 2022.

Tarım ve Orman Bakanlığı Devlet Su İşleri Genel Müdürlüğü (DSİ), **DSİ 2023 Yılı Faaliyet Raporu**, Ankara, 2024.

TURHAN, Ethemcan / GÜNDOĞAN, Arif Cem, “Price and Prejudice: The Politics of Carbon Market Establishment In Turkey”, **Turkish Studies**, Yıl: 2018, Cilt:20, Sayı:4, (s. 512-540).

TURHAN, Evren / ÇAĞATAY, Hatice / KEÇECİ, Abidin, “Hidroelektrik Santrallerin (HES) Çevresel ve Sosyal Etkileri: Alakır Vadisi Örneği”, **Antalya 4. Su Yapıları Sempozyumu**, Antalya, 2015, (s. 67-76).

TUNÇER, Azize Serap, “The Effect of Hydropower Plant Units Policies to the Environment”, **International Journal of Social Science and Humanity**, Yıl: 2017, Cilt: 7, Sayı:4, (s.217-220).

Türk Mühendis ve Mimarlar Odaları Birliği (TMMOB), **Hidroelektrik Santraller Raporu**, Ankara, 2011.

United Nations- World Commission on Environment and Development, **Our Common Future**, Oxford, 1987.

UĞURLU, Örgen, **Türkiye’de Çevresel Güvenlik Bağlamında Sürdürülebilir Enerji Politikaları**, Yayınlanmış Doktora Tezi, Ankara, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2006.

ÜÇÜNCÜ, Osman / DEMİREL, Öner, “HES Projelerinin Olumsuz Çevresel Etkileri Üzerinde Alınacak Önlemler ve Koruma Eylemleri, Kılıçlı Regülatörü ve HES Projesi Örneği”, **Türkiye Peyzaj Araştırmaları Dergisi**, Yıl: 2020, Cilt:3, Sayı:1, (s. 31-39).

YAKA, Özge, “Justice As Relationality: Socio-Ecological Justice In The Context Of Anti-Hydropower Movements In Turkey”, **Journal of the Geographical Society of Berlin**, Yıl: 2020, Cilt: 151, Sayı: 2-3, (s. 167 – 180).

YELDAN, Erinç, “Neoliberal Küreselleşme İdeolojisinin Kalkınma Söylemi Üzerine Değerlendirmeler”, **Praksis**, Yıl: 2002, Sayı:7, (s. 19-34).

Water Sector Board of the Sustainable Development Network of the World Bank Group, **Water Working Notes, Directions In Hydropower: Scaling Up For Development**, 2009.

World Commission on Dams, **Dams and Development A New Framework For Decision-Making**, London, 2000.

MEVZUAT

69- 03 sayılı Çevre ve Şehircilik Bakanlığı İlke Kararı, 12.08.2014 tarih ve 29086 sayılı Resmî Gazete.

93 / 4789 sayılı Bakanlar Kurulu Kararları, 15.09.1993 tarih ve 21699 sayılı Resmî Gazete.

1312 sayılı Türkiye Elektrik Kurumu Kanunu, 25.07.1970 tarih ve 13559 sayılı Resmî Gazete.

1994 / 42-2 Karar Sayılı Anayasa Mahkemesi Kararı, 24.01.1995 tarih ve -22181 sayılı Resmî Gazete.

1995 / 23 Karar Sayılı Anayasa Mahkemesi Kararı, 20.03.1996 tarih ve 22586 sayılı Resmî Gazete.

1997 / 3 Karar Sayılı Anayasa Mahkemesi Kararı, 04.04.1997 tarih ve 22954 sayılı Resmî Gazete.

1997 / 45 Karar Sayılı Anayasa Mahkemesi Kararı, 08.08.1997 tarih ve 23074 sayılı Resmî Gazete.

2004 / 3 sayılı ve 17.03.2004 tarihli Yüksek Planlama Kurulu Kararı
https://enerji.gov.tr/Media/Dizin/SGB/tr/Belgeler/813926-9elektrik_enerjisi_sektoru_reformu_ve_ozellestirme_strateji_belgesi.pdf

2018/1675 E. 2018/3393 K. sayılı ve 21.06.2018 tarihli Danıştay İdari Dava Daireleri Genel Kurulu Kararı

2020/9750 E. 2020/12596 K. sayılı ve 10.12.2020 tarihli Danıştay kararı,
<https://karararama.danistay.gov.tr/getDokuman?id=638209600&arananKelime=2020/12596>

2020/9756 E. 2020/12597 K. sayılı ve 10.12.2020 tarihli Danıştay kararı,
<https://karararama.danistay.gov.tr/getDokuman?id=638210800&arananKelime=2020/12597>

2020/9758 E. 2020/12598 K. sayılı ve 10.12.2020 tarihli Danıştay kararı,
<https://karararama.danistay.gov.tr/getDokuman?id=638210100&arananKelime=2020/12598>

2705 sayılı, 1312 sayılı Türkiye Elektrik Kurumu Kanununun Bazı Maddelerinin Değiştirilmesi, İki Maddesinin Yürürlükten Kaldırılması, Bazı Madde, Bent ve Fıkra Eklenmesi Hakkında Kanun, 11.09.1982 tarih ve 17808 sayılı Resmî Gazete.

2863 sayılı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kanunu, 23.07.1983 tarih ve 18113 sayılı Resmî Gazete.

2872 sayılı Çevre Kanunu, 11.08.1983 tarih ve 18132 sayılı Resmî Gazete.

2942 sayılı Kamulaştırma Kanunu, 08.11.1983 tarih ve 18215 sayılı Resmî Gazete.

3096 sayılı Türkiye Elektrik Kurumu Dışındaki Kuruluşların Elektrik Üretimi, İletimi, Dağıtımı ve Ticareti ile Görevlendirilmesi Hakkında Kanun, 04.12.1984 tarih ve 18610 sayılı Resmî Gazete.

3996 sayılı Bazı Yatırım ve Hizmetlerin Yap-İşlet-Devret Modeli Çerçevesinde Yapıtırılması Hakkında Kanun, 13.06.1994 tarih ve 21959 sayılı Resmî Gazete.

4283 sayılı Yap- İşlet Modeli İle Elektrik Enerjisi Üretim Tesislerinin Kurulması ve İşletilmesi İle Enerji Satışının Düzenlenmesi Hakkında Kanun, 19.07.1997 tarih ve 23054 sayılı Resmî Gazete.

4628 sayılı Elektrik Piyasası Kanunu, 03.03.2001 tarih ve 24335 sayılı Resmî Gazete.

4628 sayılı Kanun Genel Gerekçe,
<https://mevzuat.tbmm.gov.tr/Kanun/KanunDetay?YasamaKanunId=f72877bd-8a7b-037b-e050-007f01005610&kanunNumarasi=4628#step-2>

4446 sayılı Türkiye Cumhuriyeti Anayasasının Bazı Maddelerinde Değişiklik Yapılmasına İlişkin Kanun, 14.08.1999 tarih ve 23786 sayılı Resmî Gazete.

5346 sayılı Yenilenebilir Enerji Kaynaklarının Elektrik Enerjisi Üretimi Amaçlı Kullanımına İlişkin Kanun, 18.05.2005 tarih ve 25819 sayılı Resmî Gazete.

5491 sayılı Çevre Kanunu'nda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun, 13.05.2006 tarih ve 26167 sayılı Resmî Gazete.

6094 sayılı, Yenilenebilir Enerji Kaynaklarının Elektrik Enerjisi Üretimi Amaçlı Kullanımına İlişkin Kanunda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun, 08.01.2011 tarih ve 27809 sayılı Resmî Gazete.

6446 sayılı Elektrik Piyasası Kanunu, 14.03.2013 tarih ve 28603 sayılı Resmî Gazete.

6545 sayılı Türk Ceza Kanunu ile Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun, 28.06.2014 tarih ve 29044 sayılı Resmî Gazete.

6745 sayılı Yatırımların Proje Bazında Desteklenmesi ile Bazı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnamelerde Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun, 07.09.2016 tarih ve 29824 sayılı Resmî Gazete.

95/6525 sayılı Karar, 25.02.1995 tarih ve 22213 sayılı Resmî Gazete.

170536 sayılı Çevre Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı Olur'u,
<https://www.csb.gov.tr/sit-alanlari/arama>

12.03.2024 tarih ve **32487sayılı Resmî Gazete**.

Çevresel Etki Değerlendirmesi Yönetmeliği, 29.07.2022 tarih ve 31907 sayılı Resmî Gazete.

Elektrik Piyasasında Lisanssız Elektrik Üretimine İlişkin Yönetmelik, 21.07.2011 tarih ve 28001 sayılı Resmî Gazete.

Elektrik Piyasasında Lisanssız Elektrik Üretimine İlişkin Yönetmelik, 02.10.2013 tarih ve 28733 sayılı Resmî Gazete.

Elektrik Piyasasında Lisanssız Elektrik Üretim Yönetmeliği, 12.05.2019 tarih ve 30772 sayılı Resmî Gazete.

Elektrik Piyasasında Üretim Faaliyetinde Bulunmak Üzere Su Kullanım Hakkı Anlaşması İmzalanmasına İlişkin Usul ve Esaslar Hakkında Yönetmelik, 26.06.2003 tarih ve 25150 sayılı Resmî Gazete.

Elektrik Piyasasında Üretim Faaliyetinde Bulunmak Üzere Su Kullanım Hakkı Anlaşması İmzalanmasına İlişkin Usul ve Esaslar Hakkında Yönetmelik, 15.06.2019 tarih ve 30802 sayılı Resmî Gazete.

Korunan Alanların Tespit, Tescil ve Onayına İlişkin Usul ve Esaslara Dair Yönetmelikte Değişiklik Yapılmasına Dair Yönetmelik, 05.03.2022 tarihli ve 31769 sayılı Resmî Gazete.

United Nations, Economic and Social Council, Committee On Economic, Social and Cultural Rights, Substantive Issues Arising In The Implementation of The International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights, **General Comment No. 15**, E/C.12/2002/11, 2002.

United Nations, **Kyoto Protocol to the United Nations Framework Convention on Climate Change**, 1998.

Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı 1973-1977, TBMM Kararı, 27.11.1972 tarih ve 14374 sayılı Resmî Gazete.

Türkiye Cumhuriyeti Anayasası, 09.11.1982 tarih ve 17863 sayılı Resmî Gazete.

İNTERNET KAYNAKLARI

8 yıl önce uyarıldı: Sel felaketi göz göre göre geldi, <https://www.odatv.com/guncel/8-yil-once-uyarildi-sel-felaketi-goz-gore-gore-geldi-207929> (erişim tarihi 05.06.2023)

34 Adet Hidroelektrik Santral Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın Himayelerinde Hizmete Alındı, <https://dsi.gov.tr/Haber/Detay/6831> (erişim tarihi 26.02.2023)

96 HES'in İşletme Hakkı Devredildi, <https://bianet.org/haber/96-hes-in-isletme-hakki-devredildi-284451> (erişim tarihi 01.04.2024)

Acele Kamulaştırma İşlemini İptal Eden Kararın Etkisiz Kalması Nedeniyle Mülkiyet Hakkının İhlal Edilmesi <https://www.anayasa.gov.tr/tr/haberler/bireysel-basvuru-basin-duyurulari/acele-kamulastirma-islemini-iptal-eden-kararin-etkisiz-kalmasi-nedeniyle-mulkiyet-hakkinin-ihlal-edilmesi/>

AKOĞUZ, Elif Cansu, "Suçumuz HES'le İlgili Sorulmayan Soruları Sormak", <https://bianet.org/haber/sucumuz-hes-le-ilgili-sorulmayan-sorulari-sormak-144326> (erişim tarihi: 03.06.2023)

Başbakan Davası Süren HES'i Açtı, <https://sendika.org/2010/08/basbakan-davasi-suren-hesi-acti-45129> (erişim tarihi 18.03.2024)

Başbakan Erdoğan HES'i Savundu Ama... <https://www.cnnturk.com/turkiye/basbakan-erdogan-hesi-savundu-ama> (erişim tarihi 18.10.2023)

Başbakan Erdoğan'dan İkizdere Tepkisi, <https://www.milliyet.com.tr/siyaset/basbakan-erdogandan-ikizdere-tepkisi-1305241> (erişim tarihi: 05.01.2023)

Başbakanlık Hazine Müsteşarlığı, IMF Niyet Mektubu, 9 Aralık 1999
https://www.tcmb.gov.tr/wps/wcm/connect/823a742b-3313-4bff-a371-703c37cb9973/niyet_mektubu_4.pdf?MOD=AJPERES&CACHEID=ROOTWORKSPACE-823a742b-3313-4bff-a371-703c37cb9973-m3fB7D9 (erişim tarihi 01.03.2024)

Başbakanlık Hazine Müsteşarlığı, IMF Niyet Mektubu, 18 Aralık 2000
<https://www.tcmb.gov.tr/wps/wcm/connect/f5c83fd3-2a16-48ff-8fe9-0e0eed9b2fb3/18.pdf?MOD=AJPERES&CACHEID=ROOTWORKSPACE-f5c83fd3-2a16-48ff-8fe9-0e0eed9b2fb3-m3fB7yR> (erişim tarihi 01.03.2024)

Başbakanlık Hazine Müsteşarlığı, IMF Niyet Mektubu, 31 Temmuz 2001
https://www.tcmb.gov.tr/wps/wcm/connect/806a4e86-1716-4ce2-8bab-1719c050f025/niyetmektubu_2001_1.pdf?MOD=AJPERES&CACHEID=ROOTWORKSPACE-806a4e86-1716-4ce2-8bab-1719c050f025-m3fB7yS (erişim tarihi 01.03.2024)

Bazı HES Barajlarının İnşaatına, Devlet Su İşleri'nden Denetim Raporu Alınmadan Başlanmıştır!, <https://t24.com.tr/haber/bazi-hes-barajlarinin-insaatina-devlet-su-isleri-nden-denetim-raporu-alinmadan-baslanmis,1131373> (erişim tarihi: 24.03.2024)

Bozkurt'ta yürütmeyi durdurma kararına rağmen Ebru HES tamamlanmış, <https://www.evrensel.net/haber/440321/bozkurtta-yurutmeyi-durdurma-kararina-ragmen-eburu-hes-tamamlanmis> (erişim tarihi: 15.03.2024)

Carbon Markets, <https://www.turkishcarbonmarket.com/background/carbon-markets-in-turkey#:~:text=Turkey%20is%20the%20third%2Dlargest,carbon%20credits%20in%20the%20region.> (erişim tarihi 10.03.2024)

Center for International Environmental Law (CIEL), **New IPCC Report Confirms Increasing and Irreversible Damage from Climate Impacts & Intolerable Risks of Overshooting 1.5°C**, <https://www.ciel.org/news/new-ipcc-report-confirms-increasing-and-irreversible-damage-from-climate-impacts-intolerable-risks-of-overshooting-1-5c/> (erişim tarihi 03.03.2023)

CRUTZEN, Paul J. / SCHWÄGERL, Christian, **Living in the Anthropocene: Toward a New Global Ethos**, https://e360.yale.edu/features/living_in_the_anthropocene_toward_a_new_global_ethos#:~:text=A%20decade%20ago%2C%20Nobel%20Prize,humans%20had%20altered%20the%20planet. (erişim tarihi 15.10.2023)

<https://www.cumhuriyet.com.tr/haber/17-yilda-1609-acele-kamulastirma-yapan-iktidar-vatandasin-arazisini-sirketlere-bedava-veriyor-1770125> (erişim tarihi: 15.03.2024)

Çalı'daki Ruhsatsız HES İnşaatı Belediye Tarafından Durduruldu, <https://www.bursabarosus.org.tr/tr/gundem-basin-aciklamalari-calidaki-ruhsatsiz-hes-insaati%C2%A0belediye-tarafindan-durduruldu.html> (erişim tarihi: 24.03.2024)

ÇED Olumlu Raporu İptal Edilen Van'daki HES, Mahkeme Kararına Rağmen Faaliyetini Sürdürüyor <https://www.iklimhaber.org/ced-olumlu-raporu-iptal-edilen-vandaki-hes-mahkeme-kararina-ragmen-faaliyetini-surduruyor/> (erişim tarihi 18.03.2024)

Çevre Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı, **ÇED Duyuruları Arama Motoru e-CED**, <https://eced.csb.gov.tr/jsp/portal/main2.htm> (erişim tarihi 10.03.2024)

Çevre Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı, Çevresel Etki Değerlendirmesi İzin ve Denetim Genel Müdürlüğü, **İlk ÇED Yönetmeliği'nin yayımlandığı 1993 yılından**

2023 yılı sonuna kadar verilen ÇED Kararları, <https://ced.csb.gov.tr/ced-istatistikleri-i-111186> (erişim tarihi 10.03.2024)

Çevre Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı, Çevresel Etki Değerlendirmesi İzin ve Denetim Genel Müdürlüğü, **Mülga ÇED Yönetmelikleri**, <https://ced.csb.gov.tr/mulga-ced-yonetmelikleri-uygulamasi> (erişim tarihi 21.03.2024)

‘Çılgın HES’ Dereyi Kuruttu, <https://www.yenicaggazetesi.com.tr/cilgin-hes-dereyi-kuruttu-206092h.htm> (erişim tarihi 15.10.2023)

DAĞISTANLI, Eren, **HES projesine karşı açtıkları davanın bilirkişi masraflarını dayanışmayla topladılar**, <https://www.indyturk.com/node/300671/haber/hes-projesine-kar%C5%9F%C4%B1-a%C3%A7t%C4%B1klar%C4%B1-davan%C4%B1n-bilirki%C5%9Fi-masraflar%C4%B1n%C4%B1-dayan%C4%B1%C5%9Fmayla> (erişim tarihi: 24.03.2024)

Dışişleri Bakanlığı, **Türkiye'nin Çevre Politikası**, Kyoto Protokolü, <https://www.mfa.gov.tr/kyoto-protokolu.tr.mfa> (erişim tarihi 03.03.2024)

DURU, Bülent, **Müşterekler Nedir? Doğal, Kentsel, Sosyal Müşterekler ve Kentsel Toplumsal Hareketlere Etkileri Üzerine**, <https://musterekler.sehak.org/2018/12/10/musterekler-nedir-dogal-kentsel-sosyal-musterekler-ve-kentsel-toplumsal-hareketlere-etkileri-uzerine-bulent-duru/> (erişim tarihi 26.02.2023)

Endemik Türlerin Varlığı 'Can Suyu'na Bağlı, <https://www.stgm.org.tr/endemik-turlerin-varligi-can-suyuna-bagli> (erişim tarihi 21.03.2024)

<https://enerji.gov.tr/ilgili-kuruluslar> (erişim tarihi 01.03.2024)

<https://enerji.gov.tr/kurumsal-tarihce> (erişim tarihi 01.03.2024)

Erdoğan'dan Daha Çok Çalışacağız Vurgusu,
<https://www.sakaryayenihaber.com/haber/15063639/erdogandan-daha-cok-calisacagiz-vurgusu> (erişim tarihi 18.10.2023)

EPDK, Elektrik Piyasası Lisans İstatistikleri, <https://lisans.epdk.gov.tr/epvys-web/faces/pages/lisans/elektrikIstatistik/elektrikIstatistik.xhtml> (erişim tarihi 01.04.2024)

<https://www.epdk.gov.tr/Detay/DownloadDocument?id=DoZur7BNINU=> (erişim tarihi: 03.01.2024)

<https://www.evrensel.net/haber/33446/bakan-heslerde-olen-iscileri-unuttu> (erişim tarihi 24.10.2022)

Fındıklı'da HES'e Karşı Çıkan Yaşam Alanı Savunucuları Hakkında Açılan Davanın İlk Duruşması Yapıldı,
https://ankahaber.net/haber/detay/findiklida_hese_karsi_cikan_yasam_alani_savunuculari_hakkinda_acilan_davanin_ilk_durusmasi_yapildi_93934 (erişim tarihi: 24.03.2024)

GÜNEŞ, Özge, Acele Piyasalaştırma, <https://www.birgun.net/makale/acele-piyasalastirma-317947> (erişim tarihi: 15.03.2024)

Gürgen Deresi'nde HES'çi şirket ne mahkeme kararı dinliyor ne bilirkişi raporu
<https://www.evrensel.net/haber/413608/gurgen-deresinde-hesci-sirket-ne-mahkeme-karari-dinliyor-ne-bilirkisi-raporu> (erişim tarihi: 24.03.2024)

Halk tepki gösterdi ÇED toplantısı yapılamadı, <https://www.gundemartvin.com/halk-tepki-gosterdi-ced-toplantisi-yapilamadi> (erişim tarihi: 12.01.2024)

“HES Çılgınlığı” Yakup Okumuşoğlu ile Söyleşi – İkinci Bölüm,
<https://suhakki.org/2012/02/hes-cilginligi-yakup-okumusoglu-ile-soylesi-ikinci-bolum/>
 (erişim tarihi 13.09.2022)

HES Dereleri Kuruttu: Su Bulmak İçin Atlayan Mandalar Öldü, <https://sputniknews.com.tr/20191114/hes-dereleri-kuruttu-su-bulmak-icin-atlayan-mandalar-oldu--1040626834.html> (erişim tarihi 15.10.2023)

HES Dereleri Kuruttu: Yurttaşlar İsyan Etti, <https://www.birgun.net/haber/hes-dereleri-kuruttu-yurttaslar-isyan-etti-173264> (erişim tarihi 15.10.2023)

HES iptal oldu Ama 'Sarı Yazmalılar' Hâlâ Yargılanıyor, <https://www.evrensel.net/haber/278462/hes-iptal-oldu-ama-sari-yazmalilar-h-l-yargilaniyor> (erişim tarihi: 24.03.2024)

HES Karşıtlığının Cezası, <https://suhakki.org/2011/09/hes-karsitliginin-cezasi/> (erişim tarihi: 24.03.2024)

HES Kuruldu, Dere Kurudu, <https://www.yenicaggazetesi.com.tr/hes-kuruldu-dere-kurudu-203793h.htm> (erişim tarihi 21.03.2024)

Hukuku Beklerken, <https://karadenizisyandadir.net/hukuku-beklerken-26-02-2016/> (erişim tarihi: 12.01.2024)

İkizdere Vadisi Sit Alani İlan Edildi, https://www.emo.org.tr/genel/bizden_detay.php?kod=79474 (erişim tarihi: 05.01.2023)

İkizdere'de HES Kararı, https://www.cevremuhendisligi.org/index.php?option=com_content&view=article&id=443:ikizderede-hes-karari&catid=1:haber&Itemid=6 (erişim tarihi: 05.01.2023)

İkizdere'de Reis Holding HES projesi başlattı: LİMAK başaramadı, Reis de başaramayacak, <https://www.evrensel.net/haber/492226/ikizderede-reis-holding-hes-projesi-baslatti-limak-basaramadi-reis-de-basaramayacak> (erişim tarihi: 03.01.2024)

İkizdere’de Reis’in Tehdidi Sürüyor: Vatandaşlar Dilekçe Verecek, <https://yesilgazete.org/ikizderede-reisin-tehdidi-suruyor-vatandaslar-dilekce-verecek/>
(erişim tarihi: 03.01.2024)

İkizdere’den Sevindirici Haber Geldi, <https://www.cumhuriyet.com.tr/cevre/ikizdereden-sevindirici-haber-geldi-hes-iptal-edildi-2092955> (erişim tarihi: 03.01.2024)

İSLAMOĞLU, Duygu, Fırtına Vadisi’nde yapılaşma tehdidi: Koruma statüsü düşürüldü, <https://yesilgazete.org/firtina-vadisinde-yapilasma-tehdidi/> (erişim tarihi: 27.03.2024)

Kaçak HES’e Durdurma Kararı, <https://karadenizisyandadir.net/kacak-hese-durdurma-karari/> (erişim tarihi: 03.01.2024)

KARAFAZLI, Genççağa, Türkiye’nin En Fazla Yağış Alan İllerinden Biri Olan Rize’de Su Sorunu Yaşanıyor, https://ankahaber.net/haber/detay/turkiyenin_en_fazla_yagis_alan_illerinden_biri_olan_rizede_su_sorunu_yasaniyor_102325 (erişim tarihi 15.10.2023)

KOCAASLAN, Nur Banu, ‘Kolin Hukuku’na İsyan: Yırca’da ÇED Raporu Baştan Aşağı Hukuksuz, <https://www.diken.com.tr/kolin-hukukuna-isyan-yircada-ced-raporu-baitan-asagi-hukuksuz/> (erişim tarihi 08.01.2024)

KOÇ, Mustafa, Ahmetler Neden Direndi, Nasıl Başardı?: Ahmetler Kanyonundaki Hes Mücadelesinin Kısa Bir Özeti, <https://www.ahmetler.com/kose-yazilari/bir-hes-destani>
(erişim tarihi 12.10.2023)

OECD Çevresel Performans İncelemeleri TÜRKİYE 2019, <https://webdosya.csb.gov.tr/db/ab/icerikler/oecd-epr-tr-20190228120557.pdf> (erişim tarihi: 13.03.2024)

Orduluların Kararlılığı, Ruhsatsız HES Şirketinin Çalışmalarına Mâni Oldu <https://yesilgazete.org/ordulularin-kararlilik-ruhsatsiz-hes-sirketinin-calismalarinamani-oldu/> (erişim tarihi: 24.03.2024)

Organisation for Economic Co-operation and Development (OECD), **Human Health and the Environment**, <https://www.oecd.org/health/health-systems/32006565.pdf> (erişim tarihi 03.03.2023)

ÖZÇAKMAK, Şükran, **Bu Da Dere Yağması**, <https://www.milliyet.com.tr/gundem/bu-da-dere-yagmasi-979636> (erişim tarihi 12.10.2023)

ÖZLÜER, Fevzi, **Sürdürülebilir Kalkınmanın Ekonomi Politikası**, <https://www.fevziozluer.av.tr/2014/02/27/surdurulebilir-kalkinmanin-ekonomi-politigi/> (erişim tarihi 05.06.2022)

ÖZTÜRK, Fundanur, **Boğaziçi Üniversitesi ve çevresinin doğal sit alanı statüsü değiştirildi, Çevre ve Şehircilik Bakanlığı ne diyor?**, <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-58818223> (erişim tarihi: 27.03.2024)

Reis'e HES Toplantısı Yapılmadı: Yok Edilen Ormanlar Halkın Sabrını Taşır, <https://yesilgazete.org/reise-hes-toplantisi-yaptirilmadi-yok-edilen-ormanlar-halkin-sabrini-tasirdi/> (erişim tarihi: 03.01.2024)

RYLEY, Peter, **The Rise of Ecological Anarchism: Elisée Reclus and Patrick Geddes**, <http://dx.doi.org/10.5040/9781501306754.ch-006> (erişim tarihi "12.05.2023)

Santa Harabeleri'ndeki kaçak HES'ler Valinin gözü önünde devam ediyor, <https://direnisteyiz31.org/santa-harabelerindeki-kaçak-hesler-valinin-gozu-onunde-devam-ediyor/> (erişim tarihi: 03.01.2024)

<https://sendika.org/2017/12/sari-yazma-bir-kez-daha-isyanda-hesci-sirket-vazgecmiyor-loclular-da-462244> (erişim tarihi: 13.03.2024)

SİT alanına HES yapıldı!, <https://www.politikyol.com/sit-alanina-hes-yapildi/> (erişim tarihi: 03.01.2024)

Sixth Mass Extinction of Wildlife Accelerating: Study, <https://earth.org/sixth-mass-extinction-of-wildlife-accelerating/> (erişim tarihi: 13.05.2024)

<https://suhakki.org/2014/05/eroglu-1446-hes-projesinin-461i-isletmeye-alindi/#:~:text=Orman%20ve%20Su%20%C4%B0%C5%9Fleri%20Bakan%C4%B1,HES%20projesinin%20hayata%20ge%C3%A7irilece%C4%9Fini%20belirtti.> (erişim tarihi 05.06.2023)

Sürdürülebilirliğin Yüzyılı, <https://turkiyeyuzyili.com/proje-yesil-enerji-hes-ve-barajlar> (erişim tarihi 18.10.2023)

Şirket Değil HES'e Direnenler Yargılandı, <https://yesilgazete.org/sirket-degil-hese-direnenler-yargilandi/> (erişim tarihi: 24.03.2024)

Şirket ve Bakanlık Danıştay'ı Bile Takmadı: İş Makineleri Alakır Vadisi'nde <https://www.diken.com.tr/hes-sirketi-yargiyi-takmadi-sit-alani-alakir-vadisine-makineleri-sokuldu/> (erişim tarihi 18.03.2024)

Tarlasını Sulayan Çiftçilere 'Suyu Boşa Akıttın' Cezası <https://www.cumhuriyet.com.tr/turkiye/tarlasini-sulayan-ciftcilere-suyu-bosa-akittin-cezasi-bu-turkiyede-uretim-olmaz-1941846> (erişim tarihi: 13.03.2024)

TEİAŞ, Türkiye'nin Yenilenebilir Kaynaklarına Ait Kurulu Gücünün Toplam Kurulu Güç İçindeki Payının Yıllar İtibariyle Gelişimi (2000-2022), <https://www.teias.gov.tr/turkiye-elektrik-uretim-iletim-istatistikleri> (erişim tarihi 05.12.2023)

Trabzon'da Köylüler HES'e Karşı Harekete Geçti, <https://haber.sol.org.tr/kent-gundemleri/trabzonda-koyluler-hese-karsi-harekete-gecti-haberi-38435> (erişim tarihi 12.10.2023)

TÜLEK, Erkal, Sudaki Suretler, <https://vimeo.com/893236794> (erişim tarihi: 02.02.2024)

Vadilerde Can Suyu Bırakılmıyor, https://www.emo.org.tr/genel/bizden_detay.php?kod=79668&tipi=5&sube=0 (erişim tarihi 21.03.2024)

Validen HES Savunması <https://karadenizisyandadir.net/validen-hes-savunmasi/> (erişim tarihi: 03.01.2024)

World Wildlife Fund-Türkiye (WWF) (Dünya Doğal Hayatı Koruma Vakfı), **10 Soruda Hidroelektrik Santraller,** <https://www.wwf.org.tr/?1800/10sorudahes> (erişim tarihi 08.11.2023)

Zorava Çayı'nda Mahkeme HES Şirketine Değil Köylüye Ceza Kesti, <https://www.evrensel.net/haber/420780/zorava-cayinda-mahkeme-hes-sirketine-degil-koyluce-ceza-kesti> (erişim tarihi: 24.03.2024)